حکومەتـــا هەرێما کوردستـــانێ – عیراق
وەزارەتا پەروەردێ
رێڤەبەریا گشتی یا پرۆگرام و چاپەمەنییا

زمان و ئەدەبێ کوردی

بۆ پۆلا یازدێ ئامادەیی

دانان
لیژنەیەک ژ وەزارەتا پەروەردێ

هاتییە کرمانجیکرن ژ لایێ
طه یاسین طه
عبدالستار فتاح حسن
عجیب عبدالله محێ

پێداچوونا زمانی
عبدالستار فتاح حسن

پێداچوونا زانستی
میدیـــا علـي مـحمد

چاپا سێیێ ٢٧١٥ کوردی ٢٠١٥ زایینی ١٤٣٦ مشه ختی

سەرپەرشتێ زانستی یێ چاپێ: طه یاسین طه
سەرپەرشتێ هونەری یێ چاپێ: عثمان پیرداود کواز - سعد محمد شریف صالح
تایپکرن: أفراز إبراهیم محمد
دیزاین: عدنان أحمد خالد
بەرگ: عادل زرار أمین

پێشەکی

لێژنا بژارەکرن و پێداچوون و دارشتنا هەردوو پشکێن ڕێزمان و ئەدەبێ ڤێ پەرتووکێ گوهۆڕینەکا زۆر ل ناڤەرۆکا ڤان هەردوو پشکا کرییە، هەردوو پشك ژی ب ئینانا نموونەیان ژ هەردوو زارێن سەرەکی یێن زمانێ کوردی هاتنە دەولەمەندکرن، ژبەر وێ چەندێ داخوازێ ژ مامۆستایێن ڕێزدار یێن بابەتێ زمان و ئەدەبێ کوردی دکەین کو گرنگیێ بدەنە هەمی نموونەیان و قوتابی و خوێندکاران ژێ بەرپرس بکەن.

هەروەسا داخوازێ ژ مامۆستایێن ڕێزدار دکەین کو پێگیربن ب وان پشکێن نموونەیان ئەوێن بۆ ژبەرکرنێ هاتینە دەست نیشانکرن دهەردوو پشکێن ئەدەب و نموونەیێن ئەدەبیدا، دیسان ئەو ژی هاتیە کرن دا خویندکارێن پۆلا پێنجێ ئامادەیی ل سەرانسەری قوتابخانێن بنەڕەتی و ئامادەیی ل هەرێمێ پێگیربن ب پرۆگرامی و بۆ هەمیان وەك ئێك بیت.

ل دوماهیێ داخوازێ ژ مامۆستایێن ڕێزدار و خوشتڤی یێن زمان و ئەدەبیاتێ کوردی دکەین کو ب ڕێکا ڕێڤەبەریێن پەروەردا یێن قەزایێن خۆ ئاگەهدار یا مە بکەن لسەر هەر کێماسیەك و نەتەمامیەکێ دەمێ دوانەگوتنێدا هەست پێ دکەن بۆ وێ چەندێ کو دچاپێن داهاتیدا بهێنە دروستکرن.

چونکی چ بەرهەم بێ کێم وکاسی نابن. خودێ مەزن پشتەڤانێ مە هەمیان بیت.

لێژنا بژارە کرن و پێداچوون و دارشتنێ

بەشێ ڕێزمانێ

﴿بەشێ ڕێزمانێ﴾

(ناڤەڕۆکا بابەتان)

وانەیا ئێکێ: (جورێن پارستەیان دڕستەیا ئاوێتەدا)

ئ-پارستەیا ناڤی

ب-پارستەیا هەڤاڵناڤی

پ-پارستەیا هەڤاڵکاری

وانەیا دووێ: تمامکەرێ کاری (بەرکار)

وانەیا سێیێ: تمامکەرێ کاری (تمامکەرێ بەیاریدە)

وانەیا چواریّ: جهناڤێ خۆیی

وانەیا پێنجێ: جهناڤێ هەیی

وانەیا شەشێ: هەڤاڵناڤێ بکەر (هەڤاڵناڤێ بکەریێ داریژتی)

وانەیا حەفتێ: هەڤاڵناڤێ بکەر (هەڤاڵناڤێ بکەرێ لێکدای)

وانەیا هەشتی: هەڤاڵناڤێ کراو (هەڤاڵناڤێ کراوێ داریژتی)

وانەیا نەهێ: هەڤاڵناڤێ کراو (هەڤاڵناڤێ کراوێ لێکدای)

وانەیا دەهێ: هەڤاڵکار

وانەیا یازدێ: تمامکرنا کاری ب هەڤاڵکارێ دەمی (کاتی)

وانەیا دوازدێ: تمامکرنا کاری ب هەڤاڵکارێ جهی (شوێنی)

وانەیا سێزدێ: تمامکرنا کاری ب هەڤاڵکارێ چەوایی

وانەیا چواردێ: تمامکرنا کاری ب هەڤاڵکارێ ڕێکخستنێ

وانەیا پازدێ: تمامکرنا کاری ب هەڤاڵکارێ چەندی

وانەیا شازدێ: ئەرکێ هەڤاڵکاری دڕستەیێدا

(وانەیا ئێکێ)

جۆرێن پارستەیێ

(ئـ)

١-ناهێتە زانین کو کاروان ژبەر چ دەرنەچوو.

٢-من نەزانییە کو سەردار دێ رۆمانێ نڤیسیت.

٣-من نەبیستییە کو شێرۆ دەست درێژبیت.

٤-من گوتە کرێکاران کە دەمێ خۆ نەکوژن.

(بـ)

١-من ئەو دیت کو دکەنی.

٢-ئەو چرایێ کو یێ روناك بوو هاتە ڤەمراندن.

٣-من شڤان دیت کو ژ ترسان دلەرزی.

٤-من ئەو قوتابی خەلات کر کو یێ زیرەك بوو.

(پ)

١-وی دەرمان خوار بەلکی پێ چێبیت.

٢-ئالان نەهاتە قوتابخانێ چونکە یێ نەخۆش بوو.

٣-کو زەنگ هاتە لێدان، قوتابی چوونە پۆلێ.

٤-فەرهاد دهەڤبرکێ دا پشکدارنەبوو، چونکە نەساخ بوو.

بەرچاڤکرن:

رستەیێن هەرسێ پشکان، رستەیێن ئاوێتەنە، چونکە ژ ((شارستە)) و ((پارستە)) پێکهاتینە، وەکو مە بەری نهۆ زانی ((شارستە)) درستەیا

ئاوێته دا رستەیەکا سەربەخۆیە، وپەیڤا لێکدەر ژی ل پێشیێ ناهێت، لێ ((پارستە)) ب تنێ واتایێ نادەت، ویا ب سەر شارستەیێ ڤە و ئەرکێ نافەکی وەردگریت، یان هەڤالناڤێ نافەکێ شارستەیێ یە.. یان هەڤالکارێ کارێ شارستەیێ یە، وژبەر ڤێ ئەگەرێ سێ جۆرێن پارستەیان هەنە:

١-درستەیێن پشکا (ئ)دا، رستەیا ((ناهێتە زانین))شارستەیە، هەروەسان بێژەیا ((کو کاروان ژبەر چ دەرنەچوو)) رستەیە و ژکار و بکەری پێکهاتییە، لێ چونکو واتایەکا تمام نینە، بەرۆڤاژی رستەیا (ناهێتە زانین)، هەر دیسان سەر ب شارستەیێ ڤە یە، وئەرکێ جێگرێ بکەرێ کارێ (ناهێتە زانین) پێ هاتیە دان، ژبەر هندێ دبێژنێ ((پارستەیا ناڤی)) چونکو ئەو ئەرکێ وەرگرتی، ئەرکێ ناڤی یە.

درستەیا دووێ ژ پشکا (ئ)دا، (من نەزانییە) شارستەیە، چونکی ئەو ژی ژ کارەکی پێکهاتییە، و پەیڤا لێکدەر ژی نەگەتیە پێشیێ، و ڕامان و مەبەستەکا سەربەخۆ ددەت، هەر وەسان بێژەیا (کو سەردار دێ رۆمانێ نڤیسیت) ژ (کارو بکەرو بەکار)ی پێکهاتییە و ڕامانەکا سەربەخۆ ددەت، وسەرب شارستەیێ ڤە یە، ئەرکێ بەرکارێ رستەیا (من نەزانییە)دبینیت، ژبەر هندێ دبێژنێ ((پارستەیا ناڤی)) چونکی ئەرکێ ناڤی دبینیت.

٢-درستەیا ئێکێ یا پشکا (ب)دا، رستەیا ((مەئەودیت)) شارستەیە، چونکی واتایەکا سەربەخۆ هەیە، وجهناڤێ لێکدەر ((کو)) نەگەتیە پێشیێ، هەروەسان بێژەیا ((کو دکەنی)) رستەیە، لێ ژبەر کو ژلایێ واتایێ ڤە

هاتییە گرێدان ب رستەیا ئێکێ ڤە ئانکو شارستەیێ ڤە، وبتنێ واتا نینە، وچونکی وەسف و پەسنا جهنافێ شارستەیێ دکەت، دبێژنێ ((پارستەیا هەڤالناڤی)).

هەر ب ئەڤی جۆری ژی درستەیا دووێ یا پشکا (ب)دا، رستەیا ((ئەو چرایە هاتە ڤەمراندن)) شارستەیە، و واتایەکا تمام هەیە، و پەیڤا لێکدەر ژی ل پێشیا وێ نینە. بێژەیا ((کو یێ روناك بوو)) ئەو ژی رستەیە، لێ واتایەکا تمام نینە، وچونکی وەسف و پەسنا چرایێ دکەت و جهنافێ لێکدەرژی ل پێشیێ هەیە، ژبەر هندێ دبێژنێ ((پارستەیا هەڤالناڤی)).

٣- درستەیا ئێکێ یا پشکا (پ)دا، رستەیا ((وی دەرمان خوار)) شارستەیە، چونکی ئەوێ ژی واتایەکا تمام و سەربەخۆ هەیە، و پەیڤا لێکدەری ژی ل پێشیێ نینە، هەروەسان بێژەیا ((بەلکی پێ چێبیت)) رستەیە، لێ چونکی واتایەکا تمام و سەربەخۆ نینە، وپەیڤا لێکدەرژی ل پێشیێ هاتییە ئەم دشێین بێژین، وەسف و پەسنا کارێ شارستەیێ دکەت، ژبەر هندێ دبێژنێ ((پارستەیا هەڤالکاری))، چونکی ئەرکێ هەڤالکاری دبینیت.

هەر ب ئەڤی رەنگی ژی درستەیا دووێ یا ڤێ پشکێ دا، رستەیا ((ئالان نەهاتە قوتابخانێ)) شارستەیە، واتایەکا تمام هەیە، پەیڤا لێکدەر ژی ل پێشیێ نەهاتییە، ((چونکە یێ نەخۆش بوو)) پارستەیە، چونکی ب تنێ واتەیەکا تمام نینە، وپەیڤا لێکدەرژی ل پێشیێ هاتییە، و وەسف و پەسنا کارێ

شارستەیێ دکەت، رامان ژێ ئەڤەیە هۆکارێ نەهاتنێ نیشا ددەت، وژبەر هندێ دبێژنە ڤێ رستەیێ ((پارستەیا هەڤالکاری)).

هەر ب ئەڤی رەنگێ مە بەحس کری، رستەیێن دی ژی یێن هەرسێ پشکان دشیێن بەرچاڤ بکەین و ڕاڤەبکەین، لێ دیارە ئەڤەژی کارەکێ سرۆشتیێ مامۆستایێ مە یێ بەرێزە.

دەستوور:

د زمانێ کوردیدا سێ جۆرێن پارستەیان هەنە :

١- پارستەیا ناڤی: درستەیا ئاوێتەدا ئەو رستەیە کو سەر ب شارستەیێ ڤە یە، و واتایا وێ یا بەندە ب واتایا شارستەیێ ڤە، دبیتە جێگرێ بکەری یان تمامکەرێ کارێ شارستەیێ وەکو د رستەیێن پشکا (ئ)دا دیارە، یان رەنگە هەر ئەرکەکێ دی یێ ناڤی بیت.

٢- پارستەیا هەڤالناڤی: درستەیا ئاوێتەدا، ئەو رستەیە کو سەرب شارستەیێ ڤەیە، و واتایا وێ یا بەندە ب واتایا شارستەیێ ڤە، و وەسف و پەسنا ناڤەکی یان جهناڤەکێ شارستەیێ دکەت، وەکو درستەیێن پشکا (ب)دا دیارە.

٣- پارستەیا هەڤالکاری: درستەیا ئاوێتەدا، ئەو رستەیە کو سەرب شارستەیێ ڤەیە، و واتایا وێ یا بەندە ب واتایا شارستەیێ ڤەیە، و وەسف و پەسنا کارێ شارستەیێ دکەت، وەکو درستەیێن پشکا (پ)دا دیارە.

پاهێنان (١)

دئەڤان رستەیاندا پارستەیێ دەربینە، و جۆرێ وێ دیاربکە:

١-ئەم خەباتێ دکەین، بەلکی ب ئارمانجان بگەهین.

٢-من گوهـ لێ بوویە کو شیلان دێ بیتە ئەندازیار.

٣-ئاشکرایە کو وەلات هەر ب زانستێ پێش دکەڤیت.

٤-ئەو وانەیا کو مەخواندی زۆر ئاسان بوو.

٥-کە بوهار هات، دێ چینە سەیرانێ.

پاهێنان (٢)

١-سێ پارستەیێن ناڤی درستەیێن ئاوێتەدا بکاربینە.

٢-سێ پارستەیێن هەڤالناڤی درستەیێن ئاوێتەدا بکاربینە.

٣-سێ پارستەیێن هەڤالکاری درستەیێن ئاوێتە دا بکاربینە.

پاهێنان (٣)

د ئەڤێن خوارێدا پارستەیان دەربینە، جۆرێ وان دیاربکە، وپاشی شرۆڤەبکە:

١-گریانی من و خەندەیی تۆ ئێستە دەشوبهێن
بەو مەوسیمی بارانە کەوا غونچە دەپشکووت.

٢-من نەزانی کو پێشمەرگە ل بن دارێ هاتییە شەهیدکرن.

٣-مە زانییە کو کۆمبیوتەر ل خوێندنگەهان هەیە.

٤-من پرسیار نەکر بوو کو بۆچی باخچەڤان نەهاتییە.

ڕاهێنان (٤)

پارستەیا ناڤی ((کو نارین دێ هۆزانێن خۆ بەلاڤ کەت))

درستەیا ئاوێتەدا بکاربینە ب مەرجەکی ببیتە:

١-جێگرێ بکەری.　　٢-بەرکار.

ڕاهێنان (٥)

ئەڤان بۆشایان پڕبکە ب مەرجەکی یا ئێکێ ب پارستەیا ناڤی، یا دووێ ب پارستەیا هەڤالناڤی، یا سیێ ب پارستەیا هەڤالکاری.

١-مامۆستایی من گوتە من . . . . . .

٢-ئەو مرۆڤێ . . . . . شەرمزارە.

٣-ئەم خەباتێ دکەین . . . . . .

(وانەیا دووێ)

تمامکەرێ کاری

١- بەرکار

ئەڤان رستەیان بخوینە:

(ئـ)

١- نارینێ تێشت لێنا.

٢- مللەتی ئەم هەلبژارتین.

٣- وی ئەز هنارتمە بازاری.

٤- ئەڤان چوار پەرتووک وشەش تێنووس وەرگرتن.

٥- مامۆستا قوتابیان فێری ڕێزمانا کوردیێ دکەت.

(بـ)

١- لەو هەڕەفتم ئەز ژ مەیلێ شوبهەتی سەهل و سوهەیلێ

موجبەت و عەشقا د مەیلێ ئەز کرم یەکسەر پلۆخ

(جزیری)

٢- شۆخ و شەنگی زوهرە ڕەنگی دل ژمن بر دل ژمن

ئاورێن هەیبەت پلنگێ دل ژمن بر دل ژمن.

(جزیری)

٣- تنێ فەرهاد دزانیت لەززەتی عیشق

کو وی جان دایە شرینێ نە پەرویز

(جزیری)

٤- کوردێکم دەوێ چاپووک وپتەو

سەفەرێک هەیە بۆم بکا بەشەو

(هەژار)

٥- من دێ عەلەما کەلامێ مەوزوون

عالی بکرا ل بانێ گەردوون

(عەلی حەریری)

٦- پڕ بەدەم بانگ ئەکەم سەربەستیم ئەوێ

کوردستانم جیێ شێرانە ئەبێ سەرکەوێ.

(ع.ع.شوونم)

٧- بۆی عەنبەر نەتۆی دەماغم دوورکەرد

فرسەتەش ئاوەرد هەوای وەبای دەرد

(مەولەوی)

٨- من رەنگی سوورم بۆیە خۆش دەوێ

موژدەی شەفەقی لێ دەردەکەوێ

(پیرەمێرد)

٩- دە تێ نێرین بۆ سەیری ئاهەنگەکە.

بەرچاڤکرن:

دسالێن بۆریدا مە زانی کو ژ بنچینێن سەرەکی یێن رستەیێ (بکەر و کار)ن، (کار) ژی یان (تێپەڕ)ە یان ژی (تێنەپەڕ)ە، ئاشکرایە کارێ (تێپەڕ) ژی پێدڤی ب (بەرکار)ی هەیە، و (بەرکار) ئەو پەیڤە یاکو دکەڤیتە بەرکارتێکرنا کاری. ئەگەر سەرنجێ بدەینە رستەیێن پشکا (ئ) دێ بینین:

١- درستەیا ئێکێ دا، پەیڤا (تێشت) ناڤە، وئەرکێ بەرکاری وەرگرتییە، چونکی کارێ تێپەڕ (لێنا) تمامکرییە و کارتێکرنا کاری کەفتییە سەر، وئەگەر مە پەیڤا (تێشت) درستەیێدا نەئینابا، مە نەدزانی کو (نارینێ) چ لێنایە؟

٢- درستەیا دووێدا، پەیڤا (ئەم) جهنافێ کەسیێ سەربەخۆیە، وئەرکێ بەرکاری وەرگرتییە، چونکی کارێ تێپەڕ (هەلبژارت) تمامکرییە و کارتێکرنا کاری کەفتییە سەر، وئەگەر مە پەیڤا (ئەم) درستەیێ دا نەئینابا، مە نەدزانی کو (مللەتی) کی هەلبژارتییە؟

٣-درستەیا سێیێدا، هەمان راڤەکرن بۆ پەیڤا (ئەز).

٤-درستەیا چوارێدا، هەردوو پەیف (پەرتووك و تێنوس) دگەل دیارکەرێن خۆ هەڤالناڤێ ژمارەیی ئەرکێ بەرکاری وەرگرتینە، چونکی کارێ تێپەڕ (وەرگرت) تمامکرییە وکارتێکرنا کاری کەڤتییە سەر، وئەگەر مە ئەو پەیف درستەیێدا نەئینابان، مە نەدزانی کا ئەوان چ وەرگرتییە؟

٥- درستەیا پێنجێدا پەیڤا (قوتابیان) و گرێیا (رێزمانا کوردیێ) ئەرکێ بەرکاری وەرگرتییە، وکارێ (فێردکەت) تمامکرینە، ب قی رەنگی دیاردبیت کار هەنە دشێن دوو بەرکاران وەربگرن.

دخواندنا دێرەهوزانێن بڕگا (بـ) ودرستەیێن وێدا دێ بۆمە دەردکەڤیت کو پەیڤێن (ئەز، دل، لەززەتی عیشق، جان، کوردێك، عەلەما کەلامێ مەوزوون، سەربەستی، نەتۆی دەماغ، رەنگی سوور) وجهناڤێ لکاو (ت) هەمیان ئەرکێ بەرکاری وەرگرتییە ب ڤی رەنگێ خوارێ:

١- د دێرەهۆزانا ئێکێدا پەیڤا (ئەز) جهناڤێ کەسیێ سەربەخۆیە، ئەرکێ بەرکار وەرگرتییە، چونکی رامانا کارێ تێپەڕ (کر) تمامکرییە، وکارتێکرنا کاری ژی کەفتییە سەر.

٢-د دێرەهۆزانا دووێدا پەیڤا (دل) ناڤە، ئەرکێ بەرکار وەرگرتییە، چونکی رامانا کارێ تێپەڕ (بر) تمامکرییە، وکارتێکرنا کاری ژی کەفتییە سەر.

٣- ددێرە هۆزانا سێیێدا بێژەیا (لەززەتی عیشق) گرێیەکا ناڤییە، ئەرکێ بەرکار وەرگرتییە، چونکی رامانا کارێ تێپەڕ (دزانی) تمامکرییە، وکارتێکرنا کاری ژی کەفتییە سەر.

٤-ددێرە هۆزانا چوارێدا پەیڤا (کوردێك) ناڤە، ئەرکێ بەرکار وەرگرتییە، چونکی رامانا کارێ تێپەڕ (دەوێ) تمامکرییە، وکارتێکرنا کاری ژی کەفتییە سەر.

٥-ددێرە هۆزانا پێنجێدا بێژەیا (عەلەما کەلامێ مەوزوون) گرێیا ناڤییە، ئەرکێ بەرکار وەرگرتییە، چونکی رامانا کارێ تێپەڕ (دی-دیت) تمامکرییە، وکارتێکرنا کاری ژی کەفتییە سەر.

٦-ددێرە هۆزانا شەشێدا پەیڤا (سەربەستی) ناڤە، ئەرکێ بەرکار وەرگرتییە، چونکی رامانا کارێ تێپەڕ (بانگ ئەکەم) تمامکرییە، وکارتێکرنا کاری ژی کەفتییە سەر.

٧-ددێرە هۆزانا حەفتێدا بێژەیا (نەتۆی دەماغ) گرێیا ناڤییە، ئەرکێ بەرکار وەرگرتییە، چونکی رامانا کارێ تێپەڕ (دوورکەرد) تمامکرییە، وکارتێکرنا کاری ژی کەفتییە سەر.

٨-ددێرە هۆزانا هەشتێ دا بێژەیا (رەنگێ سوور) گرێیا ناڤییە ، ئەرکێ بەرکار وەرگرتییە، چونکی رامانا کارێ تێپەڕ (دەوێ) تمامکرییە، وکارتێکرنا کاری ژی کەفتییە سەر.

٩-د ڕستەیا نەهێدا (ت) جهناڤێ لکاوە بۆ کەسێ دووێ تاك، ئەرکێ بەرکار وەرگرتییە، چونکی رامانا کارێ تێپەڕ (دەنێرین) تمامکرییە، وکارتێکرنا کاری ژی کەفتییە سەر.

دەستوور:

بەرکار ئەو وشەیە (ناڤ، جهناڤ، گرێیا ناڤی) یا کو د رستەییدا رامانا کارێ تێپەڕ تمام دکەت، وکارتێکرنا کاری ژی دکەڤیتە سەر.

راهێنان (١)

ژئەڤان دێرێن هۆزان و رستەیێن خوارێدا (بەرکار)ان بینەدەرێ :

١- سونبل کەملاندن، گول ولالە خەملاندن

رەیحان شتلاندن، ل روخان تازە بنەفش هات.

(خانی)

٢-تێم و دچم دەشت وشاخ

دەربازدکم دەم و چاخ

بەر سێبەر و هەتاڤا

سەر نەفەل و بەراڤا

(سەبری بۆتانی)

٣-ژ مەحبوب دورکرم چەرخێ فەلەك وی پر هەلاڤێتم

نزانم دێ ل کو دەت من دڤێ دەوران و چەرخێ دا

(جزیری)

٤-دامە ب دەستی سری جاما ژ رەنگێ دوری

جەژبە گەها جان و دل پر شەوشاندن هەما

(جزیری)

٥-یەکێ نەمام ئەڕوێنێ ویەکێ نەمام ئەنێژێ

ئەمیان چاوەڕیێ گولّە و ئەویان فرمێسك ئەڕێژێ

(ئەخۆل)

ڕاهێنان (٢)

درستەیا (مامۆستا دێ مە فێری ڕێزمانا کوردی کەت).

١-کارێ رستەیێ بینە دەرێ، چ جۆرە؟

٢-(ڕێزمانا کوردی) شروڤەبکە.

٣-(مە) چییە؟ ئەرکێ وی چییە؟

٤-ئەڤێ رستەیێ بگھۆڕە بۆ سەر زارێ کرمانجیا خوارێ.

٥-(ت) ل دیماهیا کاری شرۆڤەبکە.

ڕاهێنان (٣)

ئەڤان رستەیان شرۆڤەبکە:

١-ئەو چیرۆکان دخوینیت.

٢-مامۆستای دھۆلا قوتابخانێدا دیاری پێشکێشی مە کرن.

ڕاهێنان (٤)

پەیڤا (رۆژنامە) دسێ رستەیاندا وەکو (بەرکار) بکاربینە، ب مەرجەکی درستەیا ئێکێدا دگەل کارێ بۆری بیت. ودرستەیا دووێدا دگەل کارێ نەبۆری بیت، ودرستەیا سێیێدا دگەل کارێ داخوازی بیت.

(وانەیا سێیێ)

تمامکەرێ کاری

٢- تمامکەرێ بەیاریدە

(ئـ)

١- گەنجان ب گیانێ برایەتیێ پەروەردە بکەن.

٢- نەوزادی نامەیەك ژبۆ نژیاری تقیسی بوو.

٣- ماموّستا وانەیێ بۆ مە روون دکەت.

٤- ئالانی ب تروّمبێلێ برایێ خۆ گەهاندە قوتابخانێ.

٥- ریّڤەبەری دیارییەك بۆ سەرکەفتیێ ئێکێ کرێ.

٦- جوتیاری زەڤی ب گێسنی کێلا.

(ب)

١- ئەڤ پەرتووکە بۆ قوتابیان هاتینە.

٢- ئەڤ بابەتە ژ قوتابیێ نە ئامادەبووی چوو.

٣- نەساخ ب دەرمانی چێبوو.

٤- بالّندە ب بالّێن خۆ دفڕیت.

بەرچاڤکرن:

ئـ/ دەمێ سەحدکەینە رستەیێن پشکا (ئـ) دێ بینین :

١- درستەیا ئێکێدا بێژەیا (گیانێ برایەتیێ) گرێیەکا ناڤییە، ئەرکێ تمامکەرێ بەیاریدە وەرگرتییە، چونکی ڕامانا کارێ تێپەڕ (پەروەردە بکەن) تمامکرییە، وب هاریکاریا ئامرازێ پەیوەندی (ب) ودبیتە بەرسڤا (ب چ پەروەردە بکەن؟).

٢- درستەیا دووێدا پەیڤا (نژیار) ناڤەکێ تایبەتە، ئەرکێ تمامکەرێ بەیاریدە وەرگرتییە، چونکی ڕامانا کارێ تێپەڕ (نڤیسی بوو) تمامکرییە، و ب هاریکاریا ئامرازێ پەیوەندی (بۆ)، ودبیتە بەرسڤا (ژبۆ کێ نڤیسی بوو؟).

٣- درستەیا سێیێدا پەیڤا (مە) جهنافێ کەسیێ سەربەخۆیە، ئەرکێ تمامکەرێ بەیاریدە وەرگرتییە، چونکی ڕامانا کارێ تێپەڕ (روون دکەت) تمامکرییە، وب هاریکاریا ئامرازێ پەیوەندی (بۆ)، ودبیتە بەرسڤا (بۆ کێ روون دکەت؟).

٤- درستەیا چواریدا پەیڤا (ترۆمبێل) ناڤەکێ گشتییە، ئەرکێ تمامکەرێ بەیاریدە وەرگرتییە، چونکی ڕامانا کارێ تێپەڕ (گەهاند) تمامکرییە، وب هاریکاریا ئامرازێ پەیوەندی (ب)، ودبیتە بەرسڤا (ب چ گەهاند؟).

٥- درستەیا پێنجێدا بێژەیا (سەرکەفتیێ ئێکێ) گرێیەکا ناڤییە، ئەرکێ تمامکەرێ بەیاریدە وەرگرتییە، چونکی ڕامانا کارێ تێپەڕ (کڕی) تمامکرییە، و ب هاریکارییا ئامرازێ پەیوەندێ (بۆ)، ودبیتە بەرسڤا (بۆ کێ کڕی؟).

٦- درستەیا شەشێدا پەیڤا (گێسن) ناڤەکێ گشتییە، ئەرکێ تمامکەرێ بەیاریدە وەرگرتییە، چونکی ڕامانا کارێ تێپەڕ (کێلا) تمامکرییە، و ب هاریکاریا ئامرازێ پەیوەندی (ب)، ودبیتە بەرسڤا (ب چ کێلا؟).

ب/ دەمێ سەحدکەینە رستەیێن پشکا (بـ) دێ بینین:

١-درستەیا ئێکێدا پەیڤا (قوتابیان) ناڤەکێ گشتیێ کۆ یە، ئەرکێ تمامکەرێ بەیاریدە وەرگرتییە، چونکی ڕامانا کارێ تێنەپەڕ (هاتینە) تمامکرییە، وب هاریکاریا ئامرازێ پەیوەندی (بۆ)، ودبیتە بەرسڤا (بۆ کێ هاتینە؟)

٢-درستەیا دووێدا بێژەیا (قوتابیێ نە ئامادەبووی) گرێیەکا ناڤییە، ئەرکێ تمامکەرێ بەیاریدەوەرگرتییە، چونکی ڕاماناکارێ تێنەپەڕ (چوو) تمامکرییە، وب هاریکاریا ئامرازێ پەیوەندی (ژ)، ودبیتە بەرسڤا (ژ کێ چوو؟).

٣- درستەیا سێیێدا پەیڤا (هەوە) جهناڤەکێ کەسیێ سەربەخۆیە، ئەرکێ تمامکەرێ بەیاریدە وەرگرتییە، چونکی ڕامانا کارێ تێنەپەڕ (گەهشت) تمامکرییە، وب هاریکاریا ئامرازێ پەیوەندی (ە)، ودبیتە بەرسڤا (گەهشتنە کێ؟ ئانکو بۆ کێ گەهشتن؟).

٤- درستەیا چوارێدا پەیڤا (دەرمان) ناڤەکێ گشتییە، ئەرکێ تمامکەرێ بەیاریدە وەرگرتییە، چونکی ڕامانا کارێ تێنەپەڕ (چێبوو) تمامکرییە، وب هاریکاریا ئامرازێ پەیوەندی (ب)، ودبیتە بەرسڤا (ب چ چێبوو؟).

٥-درستەیا پێنجێدا بێژەیا (باڵێن خۆ) گرێیەکا ناڤییە، ئەرکێ تمامکەرێ بەیاریدە وەرگرتییە، چونکی ڕامانا کارێ تێنەپەڕ (دفڕیت) تمامکرییە، وب هاریکاریا ئامرازێ پەیوەندی (ب)، ودبیتە بەرسڤا (ب چ دفڕیت؟).

دەستوور:

تمامکەرێ بەیاریدە: ئەو (ناڤە یان جهناڤە یان گریێا ناڤییە) یێ کو درستەییدا ڕامانا کارێ تێپەڕ وتێنەپەڕ تمام دکەت و ب هاریکاریا ئامرازێ پەیوەندی درستەییدا دهێت، ودبیتە بەرسڤا (بۆکێ؟ ب چ؟ ژکێ؟ ژ چ؟...).

ڕاهێنان (١)

ژئەڤان دێرێن خوارێ (بەرکار) و (تمامکەرێ بەیاریدە) دەست نیشان بکە:

١-خوون ژ دل جۆجۆ ڕەوان تێ — وەك عەقیق و ئەرخەوان تێ

لێ ژ دەست ســەلوا جوان تێ — ئەو شەپــالا شــەنگ و شۆخ

(جزیری)

٢-ب وی دەنگێ نەرم و ڕەوان

ئاوازێ بلبل و کەوان

دل ژ من بر گولا جوان

(سەبری بۆتانی)

٣-بێ تەکەللوف دخورم سوندێ ب قورئانا شەریف

(خانی یا) لۆورەتێ جاناتە ب من سورەتێ نوور

(خانی)

٤-دیتنا وێ ئەز هەژاندم

ژ دل و جان ڤەژاندم

هێزا ڤینا دلبەرێ

جەرگێ من ئینا دەرێ

(سەبری بۆتانی)

٥-ئەگەر هوین موتەفق بن علم و فەن و سنعەتا بخوێنن

چو شك نینە سەعادەت بۆ وە دێ هێتن بێ زەحمەت

(شێخ غەیاسەددین)

٦-ئەو کەسەی گیانی لە رێگای نیشتمانا بەخت ئەکا

پێی مەڵێن مردووە شەهیدە وا لە فیردەوسی بەرین

(بێکەس)

پاهێنان (٢)

ئەڤان ناڤێن ل خوارێ درستەیاندا بکاربینە، جارەکێ ببنە بەرکار، و جارەکێ ببنە تەمامکەرێ بەیاریدە:

(وەڵات ، رۆژنامە ، پێشمەرگە ، زانست ، گول ، پەرلەمان)

پاهێنان (٣)

جیاوازی دناڤ بەرا (بەرکار) و (تمامکەرێ بەیاریدە)دا چییە؟ ب نموونەڤە روون بکە.

ڕاهێنان (٤)

ئەڤان رستەیێن خوارێ شرۆڤەبکە:

١-ئەو پەرتووکان ژبۆ مە دگریت.

٢-ئەوان گۆڤار بۆ تە ئینان.

٣-دیلان ب ترۆمبیلێ هات.

(وانەیا چواردێ)

جهناڤێ خۆیی

أ/ ١- وێ خۆ دویڤنەی دا دیت. (بەرکار)

٢- نازداری کچا خۆ هنارتە زانکۆیا دهۆکێ. (دیارکەرێ ناڤی).

٣- تۆژ خۆڤە هیچ کاران نەکە. (تمامکەرێ بەیاریدە)

ب/ ١- ئەو خۆی لە ویڤنەکەدا دیت. (بەرکار)

٢- هەمیشە خۆم دەچم بۆ پەرتووکخانە. (بکەر)

٣- ئەوە خۆت بوویت کە لە تاقیکردنەوەدا دەرنەچوویت.

(تمامکەرێ کارێ بێ هێز)

٤- تۆ لە خۆتەوە هیچ کارێك مەکە. (تمامکەرێ بەیاریدە)

٥- نازدار کچەکەی خۆی نارد بۆ زانکۆی دهۆك. (دیارکەرێ ناڤی).

٦- خۆی نەزان ونەشارەزایە. (نیهاد).

٧- خۆیان خەلاتکران. (جێگرێ بکەری).

بەرچاڤکرن:

دهەر دوو پشکێن (أ) و (ب)دا، چەند رستەیەکێن هەین، وهەمیان جهناڤێ خۆیی تێدا هەیە، وئەڤی جهناڤی ئەرکێ ناڤی وەرگرتییە.

سەحکە رستەیێن پشکا (أ):

١- درستەیا ئێکێدا پەیڤا (خۆ)، جهێ ناڤەکی گرتییە، وکارتێکرنا کارێ رستەیێ (دیت) کەفتییە سەر وئەرکێ بەرکاری وەرگرتییە، و چونکی بکەر وبەرکار هەمان کەسن ژبەر وێ چەندێ مە جهناڤێ خۆیی بکارئینایە.

٢-درستەیا دووێدا پەیڤا (خۆ)، جهێ ناڤەکی گرتییە، وناڤێ بەری خۆ دیار و ئاشکەرا دکەت ب رێکا ئامرازێ خستنە سەرێ (دانەپاڵ)ێ (ا)، وئەرکێ دیارکەرێ ناڤی وەرگرتییە، وچونکی ئەو کچا هنارتییە زانکۆیێ کچا وێ یە ژبەر وێ چەندێ مە جهناڤێ خۆیی بکارئینایە.

٣-درستەیاسێیێ ژیدا پەیڤا (خۆ)، جهێ ناڤەکی گرتییە، وئامرازێ پەیوەندی (ژ) ل بەراهیێ هاتییە، وئەرکێ (تمامکەرێ بەیاریدە) وەرگرتییە، وچونکی ئەو وبکەر هەمان کەسن مە جهناڤێ خۆیی بکارئینایە.

سەحکە رستەیێن پشکا (بـ):

١-درستەیا ئێکێدا پەیڤا (خۆی)، ژ پەیڤا (خۆ) و جهناڤێ کەسیێ لکاو(ی) پێکهاتییە، ودگەل جهناڤێ کەسیێ جودا (ئەو) بکارهاتییە، بۆ پتر جەختکرنێ ل سەر وی کەسی بکەت، کو کەسێ سییێ تاکە، وجهناڤێ کەسیێ لکاو (ی) ب سەرڤە هاتییە بەردان و بوویە (خۆی)، وئەگەر ب وردی سەحکەینە ڤێ رستەیێ دێ بینین پەیڤا (خۆی) ئەرکێ بەرکاری وەرگرتییە کو ئێکە ژ ئەرکێن ناڤی.

٢-درستەیا دووێدا پەیڤا (خۆم)، ژ پەیڤا (خۆ) وجهناڤێ کەسیێ لکاو (م) پێکهاتییە، دڤێ رستەیێ ژیدا هەر بۆ مەبەستا پتر جەختکرنێ ل سەر جهناڤێ کەسیێ جودا (من)، وئەرکێ بکەری وەرگرتییە.

٣- درستەیا سێیێدا پەیڤا (خۆت)، ژ پەیڤا (خۆ) و جهناڤێ کەسیێ لکاو (ت) پێکهاتییە، وبۆ مەبەستا پتر جەختکرنێ ل سەر جهناڤێ کەسییێ سەربەخۆ (تۆ)، وئەڤ جهناڤە ل جهێ ناڤێ وی کەسێ گونەها دەرنەچوونێ کەڤتییە سەر ملی. وئەرکێ (تمامکەرێ کارێ بێ هێز) وەرگرتییە.

٤-درستەیا چواریدا پەیڤا (خۆت)، ژ پەیڤا (خۆ) وجهنافێ کەسێ لکاو (ت) پێکهاتییە، وبۆ مەبەستا پتر جەختکرنێ ل سەر جهنافێ کەسییێ جۆدا (تۆ)، وئەرکێ (تمامکەرێ بەیاریدە) وەرگرتییە، وئامرازێ پەیوەندی (لە) ل پێشیێ هاتییە.

٥- درستەیا پێنجیدا پەیڤا (خۆی)، ژ پەیڤا (خۆ) و جهنافێ کەسیێ لکاو (ی) پێکهاتییە، بکارئینانا وی ژی هەر بۆ مەبەستا پتر جەختکرنێ یە ل سەر وی ناڤێ ب کاری رابووی، وب ڤی جهنافی دیاردبیت (کچ) یا نازدارێ یە، ونە بەحسی هەر کچەکا دی یە.

٦-درستەیا شەشیدا پەیڤا (خۆی)، ژ پەیڤا (خۆ) وجهنافێ کەسیێ لکاو (ی) پێکهاتییە، بکارئینانا وی ژی هەر بۆ مەبەستا پتر جەختکرنێ یە ل سەر وی کەسێ ئەم بەحس لێ دکەین ودیاردکەین کو یێ (نەزان) و (نەشارەزایە)، رامان ژێ ئەڤەیە ئەم یێ سیفەتێ ددەینە پاڵ وی، وب ڤێ چەندێ ئەرکێ (نیهاد) وەرگرتییە کو ئێکە ژ ئەرکێن ناڤی. وئەگەر مە جهنافێ کەسیێ جۆدا (ئەو) بکارئینابا، دا هەمان ئەرك وەرگریت، لێ چ رامانێن جەختکرنێ تێدا نەدمان.

٧-درستەیا حەفتێدا پەیڤا (خۆیان)، ژ پەیڤا (خۆ) و جهنافێ کەسییێ لکاو (یان) پێکهاتییه، بۆ مەبەستا پتر جەختکرنێ ل سەر وان کەسێن هاتینه خەلاتکرن، وکارێ ئەفێ رستەیێ دشێوازێ کارێ بکەر نادیاردا هاتییه، ژبەر هندێ پەیڤا (خۆیان) ئەرکێ جێگرێ بکەری وەرگرتییه، وئەم دشیاین جهنافێ کەسییێ جوّدا (ئەوان) بکاربینین، دا هەمان ئەرك وەرگریت، لێ رامانا جەختکرنێ تێدا نەدما.

دەستوور:

جهناڤێ خۆیی، جهێ ناڤەکی دگریت، وڕامان و واتایا جەختکرنێ تێدا هەیە، و د دوو بواران دا دهێتە بکارئینان:

أ/ وەرگرتنا ئەرکەکێ نافی.

ب/ جەختکرن و تەئکیدکرن، ود ئەفی دۆخی دا ئەم دشێین درستەیێدا لابدەین، وەکو:

ئەو ب خۆ هات. ⟵ ئەو هات.

من ئەو ب خۆ دیت ⟵ من ئەو دیت.

و دەمێ بۆ تەئکیدێ بکاردهێت نیشانا (بـ) دکەفتە بەراهیێ.

چەند تێبینی:

١- جهناڤێ خۆیی یێ هەڤپشکە بۆ هەر شەش کەسان، ورامانا خۆیەتی و خاوەنیێتیێ ددەت.

٢-دزمانێ کوردی دا پتر ژ شێوەیەکی هەنە بۆ جهناڤێ (خۆیی)، وەك:

ئـ-(خۆ): بیست و حەوت سالّە من رەنجبەری تۆم

بەنان و ئاو وجل وبەرگی خۆم (بێکەس)

ب-(خوه): هەم ئەهلی نەزەر نەیێن کو کورمانج

ئیشقی نەکرن ژبۆ خوە ئارمانج (خانی)

پ-(خود): هەر کەسێ ئیظهاری دانای بکات و مەقسەدی

خود پەسندی بێ، یەقین ئیظهاری نادانی دەکا.

٣-دکرمانجیا خوارێدا جهناڤێ خوێی (جهناڤێن کەسیێن لکاو) یێن کۆمەلاّ ئێکێ ب سەرڤە دهێنە بەردان، ب ڤی رەنگی (خوّم، خوّت، خوّی، خوّمان، خوّتان، خوّیان).

ودهندەك دۆخێن تایبەتدا دوو جهناڤێن کەسیێن لکاو ب سەرڤە دهێنە بەردان، وەکو:

خوّتم لێ مەکــــە بە بلیمەت. (ت - م).

ئەم کورِانە بـرادەری خوّمانن. (مان - ن).

٤-جهناڤێ خوێی ژلایێ رەگەزیڤە ب هەمان رەنگ دهێتە بکارئینان بۆ نێر و مێ . . کت و کۆم. وەکو:

نازداریّ کورێ خوّ هنارت.

نازداریّ کچا خوّ هنــارت.

وب هەمان رەنگ (کورِێن خوّ) و (کچێن خوّ).

٥-هەر جارەکا پەیڤا (خۆ) ب پەیڤەکا دی هاتە گرێدان دێ پەیڤەکا لێکدای دروست بیت. وەکو:

خۆکرد ، خۆ ویست ، خۆکوژ ، خۆپەسەند

هەر وەسان پەیڤێن دارێژتی ژی دورست دبن، وەکو: خۆیەتی ، خۆیی ...

٦- گەلەك جاران مۆرفیمێ (ش- یش) ژی دهێنە لکاندن دگەل جهناڤێ خۆیی. وەکو:

خۆشم ، خۆشت ، خۆشی ، خۆشمان ، خۆشتان ، خۆشیان.

خۆمیش ، خۆتیش ، خۆشیی ، خۆمانیش ، خۆتانیش ، خۆیانیش.

٧-گەلەك جاران بۆ پتر تەئکیدکرن و چەسپاندنێ (خود) دکەڤیتە پێشیا (خۆ)، بۆ نموونە:

کارەکە بە خودی خۆت ئەنجام بدە.

ولڤێرێ (خۆد) بتنێ بۆ تەئکیدێ بکارهاتییە وئەم دشێین لابدەین.

ڕاهێنان (١)

پەیڤا (خۆ) درستەیاندا بکاربینە، ب مەرجەکی:

١-درستەیا ئێکێدا (دیارکەرێ ناڤی) بیت.

٢-درستەیا دووێدا (تمامکەرێ بەیاریدە) بیت.

٣-درستەیا سێیێدا (بەرکار) بیت.

ڕاهێنان (٢)

ئەڤان رستەیان ژ تاك بگھۆڕە بۆ کۆ:

١-دوێنێ خۆت پارەکەت لێ سەندم.

٢-خۆی لێرە نییە خوای لێرەیە.

ڕاهێنان (٣)

بەرسڤا ڤان پرسیاران بدە ب نموونەڤە:

١-کەنگی نیشانا (ب) دکەڤیتە پێشیا جهناڤێ خۆیی؟

٢-جهناڤێ خۆیی دچەند بواران دا بکاردهێت؟

٣-کەنگی ئەم دشێین جهناڤێ خۆیی درستەیێدا لابدەین؟

٤-جیاوازیا رەگەزی دجهناڤێ خۆیی دا دیاردبیت؟

پاهێنان (٤)

ئەڤان بۆشایان ب جهناڤێ خۆیی پڕبکه:

١-بستێك له خاکی . . . . . بەهەموو زێری دنیا ناگۆڕمەوه.

٢-له گەڵ باوکی . . . . . چوون بۆ دەرەوه.

٣-له . . . . . هوه وەلامی هیچ پرسیارێك مەدەوه.

پاهێنان (٥)

پەیڤا (خۆ) دئەڤان رستەیاندا شرۆڤەبکه:

١-من خۆ بەرهەڤکر.

٢-وانەیا خۆ بخوینه.

٣-ئەوان ب خۆ یاری دکر.

(وانەیا پێنجێ)

جهناڤێ هەیی

(ئـ)

١- دیواری خانیێ هەوە هەرِفتییە ویێ خانیێ مە نە هەرِفتییە.

٢- کتێبا من نەخوینە یا خۆ بخوینە.

٣- ب دەستێن من ماری نەکوژە ب یێن خۆ بکوژە.

٤- ئەڤ کتێبا من ژ یا کێ چاکترە؟

(ب)

١- دیواری باغەکەی ئێوە رووخاوە و هی باغەکەی ئێمە نە رِووخاوە.

٢- کتێبی من مەخوێنەرەوە هی خۆت بخوێنەرەوە.

٣- بەو قەڵەمەی من مەنووسە بەهی خۆت بنووسە.

٤- ئەم کتێبەی من لەهی کێ چاکترە؟

بەرچاڤکرن:

بەری نوکە مە زانیبوو کو جهناڤ شوینا ناڤەکی درستەیێدا دهێتە بکارئینان، ئەڤجا هەکە سەحا رستەیێن پشکا (ئـ) بکەین دێ بینین دهەر رستەیەکێدا جهناڤێ (هەیی) هەیە کو شوینا ناڤێ تشتەکی هاتییە بکارئینان کو تایبەتە ب تشتەکیڤە یان کەسەك خودانێ وییە.

١- درستەیا ئێکێدا جهنافێ (یێ) شوینا وی تشتی هاتییه بکارئینان کو تایبەته ب (خانی) ڤەو نه هەڕفتییه، ئەوژی (دیوار)ە، دڤێ رستەیێدا ئەرکێ (بکەر)ی وەرگرتییه.

٢-درستەیا دووێدا جهنافێ (یا) شوینا وی تشتی بکارهاتییه کو تو خودانێ وی و داخوازا ژ ته هاتییه کرن بخوینی کو (کتێب)ە، دڤێ رسەتیێدا ئەرکێ (بەرکار)ی وەرگرتییه.

٣-درستەیا سێیێدا جهنافێ (یێن) شوینا وان تشتان هاتییه بکارئینان کو ئەز خودانێ وانم و داخواز ژمن هاتییه کرن کو پێ (بکوژم)، و د ڤێ رسەتیێدا ئەرکێ تمامکەرێ بەیاریدەی وەرگرتییه.

٤- درستەیا چوارێدا جهنافێ (یا) شوینا وی تشتی هاتییه بکارئینان کو جهنافێ پرس (کێ) خودانێ وێ یه، دڤێ رسەیێدا بوویه دیارکری، ودگەل دیارکەرێ خۆ دبنه (تمامکەرێ بەیاریده).

دڤان رستەیاندا دێ بینین کو جهنافێ (یێ-یا-یێن) شوینا نافێ تشتەکی هاتینه بکارئینان کو تایبەته ب تشتەکیڤه یان کەسەك خودانێ وییه، و جهنافێ (یێ) بو تاکێ نێر هاتییه بکارئینان، و جهنافێ (یا) بۆ تاکێ مێ هاتییه بکارئینان، و جهنافێ (یێن) بۆ کۆیێ نێر و مێ هاتییه بکارئینان. ئانکو شێوەیێن تاکێ ڤی جهنافی رەگەزی نیشاددەن، بەلێ شێوەیێ کۆ رەگەزی نیشانادەت.

هەکە سەحا رستەیێن پشکا (ب) بکەین دێ بینین جهناڤێ (هی) دکرمانجییا خواریێدا شوینا ناڤێ تشتەکی هاتییە بکارئینان کو تایبەتە ب تشتەکیڤە یان کەسەك خودانێ وییە.

١- درستەیا ئێکدیێدا جهناڤێ (هی) شوینا وی تشتی هاتییە بکارئێنان کو تایبەتە ب باغیڤە و نە هەرفتییە، ئەوژی (دیوار)ە، دڤێ رستەیێدا ئەرکێ (بکەر) وەرگرتییە.

٢- درستەیا دووێدا جهناڤێ (هی) شوینا وی تشتی هاتییە بکارئینان کو توخودانێ وێی و داخواز ژ تە هاتییە کرن بخوینی کو (کتێب)ە، دڤێ رستەیێدا ئەرکێ (بەرکار)ی وەرگرتییە.

٣-درستەیا سێیێدا جهناڤێ (هی) شوینا وی تشتی هاتییە بکارئینان کو ئەز خودانێ ویمە ئەو ژی (قەلەم)ە داخواز ژمن هاتییە کرن پێ بنڤیسم، دڤێ رستەیێدا ئەرکێ تمامکەرێ بەیاریدەیێ کارێ (بنووسە) وەرگرتییە.

٤- درستەیا چواریێدا جهناڤێ (هی) شوینا وی تشتی هاتییە بکارئینان کو جهناڤێ پرس (کێ) خودانێ وێیە و بوویە (دیارکری)، ودگەل دیارکەرێ خۆ دبنە (تمامکەرێ بەیاریدە).

تێبینی: دکرمانجییا خاریێدا تنێ (هی) جهناڤێ هەیی یە و ژمارە و رەگەزی نیشا نادەت.

دەستوور:

جهناڤێ هەیی (یێ - یا - ییێن - هی)[1] ئەو جهناڤە کو بۆ خودانیێ دهێتە بکارئینان و چێدبیت خودانێ وێ ناڤ یان جهناڤ بیت و درستەییدا ئەرکێ وی ناڤی وەردگریت کو جهێ وی دگریت و دهندەك رستەیاندا ئامرازێ پەیوەندی ل پێشیێ دهێت، وئەرکێ تمامکەرێ بەیاریدە وەردگریت.

ڕاهێنان (١)

ئەڤ جهناڤە بۆ چ ناڤ هاتینە دانان بنڤیسە:

١-نمرەیێن نەسرینێ ژ یێن من بلندترن.

٢-ئەسپەکەی تۆ، لەهی من خێراترە.

٣-ئاهەنگا هەوە ژ یا مە خۆشتربوو.

٤-پەرتووکێن من و یێن تە زۆر مفادارن.

٥-مامۆستایێ مە هاتییە یێ هەوە نەهاتییە.

---

(١) دهندەك شێوەزارێن کرمانجییا ژووری دا شوینا جهناڤێ (یا)، جهناڤێ (ئا) بۆ تاکێ مێ و شوینا (یێ) جهناڤێ (ئێ) بۆ تاکێ نێر دهێنە بکارئینان ول شوینا (ییێن)، (ئێن) بکاردئینن. هەر وەسا شوینا جهناڤێ هەیی (ییێن) جهناڤێ (ییێت -ئێت)، (ییێد ، ئێد) بکاردئینن. وەك

-ئەڤ کتێبە یامنە. ئەڤ کتێبە ئا منە.

-ئەڤ سێڤە یێن بەروارییانن. ئەڤ سێڤە (ییێن ، ییێد ، ئێن) بەروارییانن.

هەروەسا دهندەك شێوەزارێن کرمانجییا خوارێ ژیدا شوینا جهناڤێ (هی) جهناڤێ (هین) بکاردئینن وەك.

-پێلاوەکە هی من بوو. پێلاوەکە هین من بوو.

ڕاهێنان (٢)

ل جهێ وان ناڤێن خیچەك لبندا هاتییه كێشان جهنافەكێ هەیی دابنه :

١-ئەڤه گوندێ مەنینه، گوندێ ئەوانه .

٢-ب پێنووسێ خۆ بنڤیسه.

٣-ئاڤا كانییا ژ ئاڤا رووباری پاقژتره.

٤-مامۆستایێن مه ژ مامۆستایێن هەوه زیرەكترن.

٥-بەقسەی دوژمن ناڕۆم بەڕێوه.

ڕاهێنان (٣)

ئەڤان رستەیان شرۆڤەبكه:

١-گوتارا ئێكێ یا رێڤەبەری بوو.

٢-باغچێ مه ژ یێ هەوه جوانتره.

٣-شۆڕەشا كوردستانێ یا گەلێ كورده.

ڕاهێنان (٤)

جهنافێ هەیی (یێ -یا) هەر ئێكێ د سێ رستەیاندا بكار بینه ب مەرجەكی ببنه:

١-بكەر. ٢-بەركار. ٣-تمامكەرێ بەیاریده.

(وانەیا شەشێ)

هەڤاڵناڤێ بکەر

هەڤاڵناڤێ بکەر یێ داریژتی

١- مرۆڤێ نڤیسەر و خویندەڤان رووناکبیرە.

٢- سەرکەفت گەنجەکە فرۆشیارێ فێقییە.

٣- دەردێ کوژەك دەرمان نینە.

٤- ب دەستێن لەرزۆك وب چاڤێن گریۆك ژینا خۆ نەبۆرینە.

٥- خەلك ریزێ ل مرۆڤێ زانا دگریت.

٦- مرۆڤێ نڤستی ئاگەهـ ژخۆ نینە.

٧- قوتابیی کەوتوو زیان لە خوێ و لە میللەتەکەی دەدات.

٨- زەلامێ بکوژ پێدڤییە بهێتە سزادان.

٩- پیاوی بخۆر لەش دروست و بەهێزە.

١٠- نەکەر یێت هەین، بەلێ نەخۆر نینن.

١١- مرۆڤێ گونەهبار هەر دێ گەهتە سزایێ خۆ.

١٢- هەلگرێ بەرپرسیاریێ باریّ سەر ملێن وی گرانە.

بەرچاڤكرن:

هەكە ب هویری رستەیێن سەری بخوینین و لێ بچین، دێ بینین د هەر رستەیەكێدا، پەیڤەك یان پتر ژ پەیڤەكێ هەیە كو رامانا بكەری ددەت و ئاماژە ب كارێ هاتیەكرن دكەت، بۆ نموونە:

١-درستەیا ئێكدێدا (نڤیسەر) و (خوێندەڤان) كەسەكی دیاردكەن كو كارێ نڤیسین و خواندنێ كربیت، وئەڤ كار ئەنجام دانە ژی بوویە سیفەتەكا هەردەم و بەردەوام بۆ وان.

ئەڤجا پەیڤا (نڤیسەر) ژ رەگێ كاری و پاشگری هاتییە دروستكرن، و پەیڤا (خوێندەڤان) ژ قەدێ كاری و پاشگری هاتییە دروستكرن.

٢-درستەیا دووێدا پەیڤا (فرۆشیار) ژ رەگێ كاری و پاشگری دروست بوویە وهەر ب شێوەیێ بەری نوكە سیفەتەكا هەردەم و بەردەوام ددەتە وی كەسی ئەوێ كارێ فرۆشتنێ دكەت.

٣- رستەیا سێیێدا، پەیڤا (كوژەك) سیفەتەكێ ددەتێ وی كەسی ئەوێ ب كارێ كوشتنێ رادبیت، ژلایێ دروستبوونێڤە، ژ رەگێ كاری و پاشگرەكی دروستبوویە.

٤- هەر ب وی شێوەی، هەردوو پەیڤێن (لەرزۆك) و (گرێوك) د رستەیا چوارێدا وێ سیفەتا هەردەم ددەتە خودانێ وان، و ژلایێ دروستبوونێ ژیڤە هەر ئێك ژوان ژ رەگێ كاری و پاشگرەكی دروستبوویە، چاوگێ پەیڤا ئێكێ (لەرزین)و یا دووێ ژی (گریان)ە.

٥- پەیڤا (زانا) کو هەڤاڵناڤێ بکەر یێ دارێژتییە ئاماژە ب سیفەتەکا بەردەوام دکەت بۆ خودانێ وێ، ئەو ژی ژ رەگێ کاری و پاشگرەکی هاتییە دروستکرن.

٦- درستەیا شەشێدا پەیڤا (نڤستی) هەر وێ مەرەمێ ددەت ئەوا پەیڤێن دەست نیشانکری درستەیێن بەری نوکە داین، بەلێ ژلایێ دروستبوونێڤە ژ قەدێ چاوگێ (نڤستن) و پاشگرێ (ی) دروستبوویە و ئاماژە ب کارێ نڤستنێ دکەت.

٧- درستەیا حەفتێدا دێ بینین کو پاشگرێ (وو) بسەر قەدێ چاوگێ (کەفتن) هاتیە بەردان. بۆ هندێ دا بکەتە (کەوتوو) کو هەڤاڵناڤەکێ بکەریێ دارێژتیە، ئەڤە دکرمانجییا خارێدایە و پاشگرێ (وو) بەرامبەر پاشگرێ (ی)یە دکرمانجییا ژووریدا (کەفتی).

٨-پەیڤا (بکوژ) ژی، هەڤاڵناڤێ بکەر یێ دارێژتییە و ژ پێشگرو رەگێ کاری هاتییە دروستکرن.

٩-(بخۆر) ژی، درستەیا نەهێدا، هەڤاڵناڤێ بکەر یێ دارێژتییە و ژ پێشگرو رەگێ کاری و پاشگر هاتییە دروستکرن، ئەو سیفەتا هەردەم ددەتە ڤی کەسی، ئەڤە دکرمانجییا خوارێدا، بەرامبەری وێ دکرمانجییا ژووریدا پەیڤا (خۆرە) هەیە، کو ژ رەگێ کاری وپاشگری دروستبوویە.

١٠-هەردوو پەیڤێن (نەکەر) و (نەخۆر) هەردووك هەڤاڵناڤێن بکەر یێن دارێژتینە و ئاماژە ب سیفەتەکا بەردەوام دکەن بۆ خودانێ وان، ژلایێ دروستبوونێڤە هەردوو پەیڤ ژ پێشگرو پاشگری هاتینە دروستکرن.

١١- پەیڤا (گونەهبار) هەڤاڵناڤێ بکەر یێ دارێژتییە و ژناڤێ واتایی و پاشگری هاتییە دروستکرن.

١٢-پەیڤا (هەلگر) ژی درستەیا دووازدێدا ژ پێشگر و رەگێ کاری دروستبوویە و بوویە هەڤاڵناڤێ بکەرێ دارێژتی.

دەستوور:

هەڤاڵناڤێ بکەر یێ دارێژتی پەیڤەکە ژ قەد و ڕەگێن چاوگی دهێتە دروستکرن، ب پێشگرو پاشگری، هندەك ژی هەنە ژناڤی و پاشگری دهێنە دروستکرن، ئەڤ پەیڤە ژی دەلالەتێ ژ (کارکەر)ی دکەن و رامانا بکەری ژی ددەن.

وەك بەری نوکە مە گوتی، ژێدەرێ دروستکرنا ڤی جۆرێ هەڤاڵناڤی چاوگ و ناڤن، دروستکرن ژی دێ ب ڤی جۆری بیت:-

١- رەگێ کاری دگەل پاشگرەکی: ئەو پاشگرێن کو دگەل (رەگێ کار)ی دهێنە بکارئینان ئەڤەنە:

ئ- پاشگرێ (ە ر) وەك : تڤیسەر ، داهێنەر.

ب- پاشگرێ (یار) وەك : فرۆشیار ، کڕیار.

پ- پاشگرێ (ە ك) وەك : کوژەك ، گیرەك.

ت- پاشگرێ (ۆ ك) وەك : گەڕۆك ، مژۆك.

ج- پاشگرێ (ا) وەك : زانا ، دانا.

٢- ناڤ دگەل پاشگری، هندەك ژوان پاشگران دكەڤنە سەر ناڤێ واتایی و دكەنە هەڤاڵناڤێ بكەر یێ داریژتی، وەكو :

ئ- پاشگرێ (مەند) وەك : هۆشمەند ، بەهرەمەند.

ب- پاشگرێ (بار) وەك : گونەهبار ، تاوانبار ، غەمبار.

پ- پاشگرێ (گەر) وەك : دادگەر ، ستەمگەر.

ت- پاشگرێ (گار) وەك : پەروەردگار.

ج- پاشگرێ (ڤان، وان) وەك : مەلەڤان، مەلەوان.

چ- پاشگرێ (ناك) وەك : خەمناك ، ترسناك.

ح- پاشگرێ (وەر) وەك بەهرەوەر ، هونەروەر.

هندەك ژێ دچنە سەر ناڤێ بەرجستە و دكەنە هەڤاڵناڤێ بكەر یێ داریژتی وەك :

ئ- ڤان ، ە وان ، ە وا ، وەك: دارڤان ، باخەوان ، نانەوا.

ب- ندە ، وەك: باڵندە.

پ- وەر، وەك: سەروەر.

٣- پێشگر دگەل رەگێ كاری دگەل پاشگری وەك :

ب + خۆ + ە ر = بخۆر ⟵ نەخۆر.

ب + كە + ە ر = بكەر ⟵ نەكەر.

٤- پێشگر دگەل رەگێ كاری وەك:

بكوژ ، بكر ، نەگۆڕ ، نەمر.

٥- قەد دگەل پاشگری وەك:

ئ- پاشگریّ (ی) دکرمانجییا ژووریدا و پاشگریّ (وو) دکرمانجییا خواریّدا کو دچنە سەر قەدیّ چاوگیّ تێنەپەڕیّ (تانی و دالی) وەك :

نقستن نقست + ی = نقستی

نووستن نووست + وو = نووستوو

مردن مرد + وو = مردوو

مر + ی = مری

بەلیّ هەکە چاوگ (یایی) بوو پاشگر دیّ بیتە (و) شوینا (وو)

فڕین فڕی + و (ی) = فڕیو (فڕیی).

بەزین بەزی + و (ی) = بەزیو (بەزیی).

ب- پاشگریّ (ەوار ، ەڤان) دچیتە سەر قەدیّ چاوگیّ تێپەڕو دکەتە هەڤاڵناڤیّ بکەر یێ داریّژتی وەك :

خویندن = خویند + ەوار (ەڤان) = خویندەوار (خویندەڤان)

٦- رەگیّ کاریّ داریّژتی وەك:

هەلگر ، هەڵبەز ، هەڵفڕ.

ئەڤە هندەك ژوان پاشگران بوون کود هێنە بکارئینان بۆ دروستکرنا هەڤاڵناڤیّ بکەر یێ داریّژتی.

هندەك تێبینی:

١- ئەو هەڤاڵناڤێن بکەرییّن داریّژتی کو ب پاشگریّ (ندە) بدوماهی دهێن و ژ رەگیّ کاری دروست دبن ب زۆری بۆ کارو سیفەتەکا نەجهگیر دهێنە بکارئینان، بۆ نموونە دەمیّ دبیژین:

(کوشندە) و (دڕندە) مەرەمامە کەسەکە یان تشتەکە کو کاریّ کوشتنیّ یان دڕندەیێ دکەت وب ئەنجامدانا کاری ئەو سیفەت دیّ لسەر رابیت، ئەڤ جۆریّ هەڤاڵناڤێن بکەر د زمانیّ کوردیدا کێم دهێنە بکارئینان.

٢- ئەو هەڤاڵناڤێن بکەرییێن داریێژتی کو ژ رەگێ کار و پاشگرێ (ا) یان ب پاشگرێ (ەر) دهێتە دروستکرن، جۆرەکێ بەردەوامی و جهگیری و موکمیەك دکار و سیفەتێن واندا هەیە، وەك (زانا،نڤیسەر) کەسەکە ئەو سیفەت ب بەردەوامی تێدا هەیە.

٣- دهەڤاڵناڤێ بکەر یێ داریێژتیدا (فرۆشیار) چێدبیت ئەو پاشگرێ ب سەر رەگێ کاریڤە هاتبیتە بەردان پاشگرێ (ار) بیت،لێ بۆ دەربڕینا سڤکتر بوویە (یار)، ئانکو ئەو (ی)یە وەك ناڤبەندەکی هاتییە و دەربڕین سڤکتر لێکرییە.

٤- پاشگرێن (کار ، گەر) کو بسەر ناڤێ واتایی دهێنە بەردان و دکەنە هەڤاڵناڤێ بکەر یێ داریێژتی، جۆرەکێ موبالغێ و زێدە گوتن د سیفەتێدا رویددەن بۆ نموونە (ستەمگەر) کەسەکە کو زۆلم و زۆردارییەکا زۆر ژێ دهێتە دیتن.

٥- پاشگرێ (گەر) هەکە بسەر ناڤێ بەرجەستە هاتە بەردان، ناکەتە هەڤاڵناڤێ بکەریێ داریێژتی، بەلکی دکەتە ناڤێ پیشە وەك: ئاسنگەر، دەرمانگەر، مسگەر، لێ پاشگرێ (هوا، هوان، ڤان) ناڤێ بەرجستە دکەنە هەڤاڵناڤێ بکەر یێ داریێژتی (ناڤێ بکەر یێ داریێژتی) وەك: نانەوا، باخەوان، دارڤان.

٦- پێشگرێ (نە) دەمێ دکەڤیتە پێشیا رەگێ کاری دێ کەتە هەڤاڵناڤێ بکەر یێ داریێژتی (ناڤێ بکەر یێ داریێژتی) لێ دڕامانێدا بەروڤاژی وی هەڤاڵناڤێ بکەر یێ داریێژتی یە کو ب پێشگرێ (ب) و رەگێ کاری دروست دبیت. وەك:

نەمر × بمر.

نەبین × ببین.

نەخوێر × بخور.

نەگوڕ × بگوڕ.

٧- پاشگرێ (ناك) ب سەروان ناڤێن واتایی (دهێنە بەردان کو رامانەکا نەخوێش ددەت ودکەتە هەڤاڵناڤێ بکەر یێ داریێژتی (ناڤێ بکەر یێ داریێژتی) هەڤاڵناڤ ژی رامانەکا نەخوێش ژێ پەیدادبیت وەك: ترسناك، خەمناك.

٨- پتریا وان چاوگێن داریژتی کو ب پێشگرێ وەك (هەڵ) و (دا) و (را) و (ڤە) دروست دبن، هەڤاڵناڤێ بکەر یێ داریژتی ب رەگێ کاری ژێ دروست دبیت:

هەڵگرتن ⟵ هەڵگر.

هەڵبەزین ⟵ هەڵبەز.

داگرتن ⟵ داگر.

رامالێن ⟵ رامالْ.

ڤەگرتن ⟵ ڤەگر.

راهێنان (١)

ژڤان مالکێن هۆزانا، هەر هەڤاڵناڤەکێ بکەر یێ داریژتی هەبیت، بینەدەر و دەستووری دروستکرنا وان روون بکە.

١-دەردەکێ گرتی گرانە، نە ژ نازانە گەڵو

کانێ نوژدار. . کانێ زانا، لەرزەو تانە گەڵو. (بدرخان سندی)

٢-دەرمانێ مەیە خاندن و زانین

خورتێن خوندەڤان تەڤ بوون جگەرخوین (جگەر خوین)

٣-میوەی گەیشتووی زەردو سووری باخ

جریوە و جووکەی دارستانی شاخ

٤-شوکر هوشیارە مەحوی، تێدەگا دونیا خەراباتە
کە بەدمبەستی بکا ئەهلی، خراپەی بۆچی لێدەگرم

(مەحوی)

٥-ئەو ئاگرە هەر دێ مینیت هەر و هەر
ژین درێژ بی ئەی مللەتێ تێکۆشەر (بدرخان سندی)

ڕاهێنان (٢)

ژڤان چاوگێن خوارێ هەڤاڵناڤێ بکەر یێ دارێژتی دروست بکە و چەوانیا دروستکرنێ نیشابدە:

(نڤستن ، گۆڕین ، خواردن ، راهێنان ، کرین)

ڕاهێنان (٣)

بەرسڤا ڤان پرسیاران بدە:

١- جیاوازی دناڤبەرا وان هەڤاڵناڤێن بکەر یێن دارێژتی ئەوێن ب پاشگرێ (ە ر) و پاشگرێ (گەر) دهێنە دروست کرن چییە؟ ژلایێ دروستبوونی و سیفەتێن وانڤە.

٢- جیاوازی دناڤبەرا هەردوو پەیڤێن (ستەمگەر) و (ئاسنگەر) چییە؟ ژلایێ:

ئ- شێوەیێ دروستکرنێ.

ب- مەرەما بکارئینانێ.

ڕاهێنان (٤)

درستەیا (گەلێ زانا و تێگەهشتی دێ گەهتە ئارمانجێ.)

١- پەیڤا (زانا) چییە و چەوا هاتییە دروستکرن؟

٢- پەیڤا (تێگەهشتی) چییە و چەوا هاتییە دروستکرن؟

٣- پەیڤا زانا، تێگەهشتی ئەرکێ وان چییە؟

٤- پەیڤەکا دی بینە کو ب هەمان شێوەیێ زانا بهێتە دروستکرن.

٥- پەیڤەکا دی بینە کو ب هەمان شێوەیێ تێگەهشتی بهێتە دروستکرن.

ڕاهێنان (٥)

ژچاوگێ (بەزین ، مردن) ب دوو ڕێکێن ژێك جودا دوو هەڤاڵناڤێن بکەر یێن دارێژتی دروست بکە ودرستەیاندا بکاربینە.

(وانەیا حەفتێ)

هەڤاڵناڤێ بکەر

هەڤاڵناڤێ بکەرێ لێکدای

ڤان نموونەیان بخوینە :

١- وان مەیخوران ئەبتەر کرین
بێ قووەت و رەنگ زەرکرین
وەڵلا ژ دل کەرکەر کرین
خانی بەسە ئاهو ئەسەف (خانی)

٢- دێ ب گولزارا جەمالا سەبز پووشان وێ چ بت
ئێ دمهرێ دانەبت دل پارە پارە چاك ڕووح (جزیری)

٣- پیرێ سەعارە دشعرێ و مەلێ شال فرۆش
تو نشان من مەدە فەرخێ کول نك من بوویە فەرخ (جزیری)

٤- مللەتێ مە نەمەرە
ئەو ژمرنێ مەستەرە
پڕ باوەر و خۆگرە
ئەو بۆ ژینێ هۆگرە (بەدرخان سندی)

بەرچاڤکرن:

دبابەتێ هەڤاڵناڤێ بکەرێ داریژتیدا، مە ئەو دیارکر کو ئەو جۆرێ هەڤاڵناڤێ ب پلەیا ئێکێ ژ چاوگی دهێتە دروستکرن ب هاریکاریا پاشگر و پێشگری، هەروەسا هندەك ژوان ژی ژلایێ دروستبوونێڤە ژێدەرێ وان ناڤێ واتایی و بەرجەستەیە دگەل پاشگری.

دڤێ وانەیێ ژیدا ئەگەر وان هۆزانا بخوینین ئەوێن مە کرینە نموونە دێ بینین:

١- د نموونەیا ئێکێدا خانیێ هۆزانڤان پەیڤا (مەیخۆر) بکارئینایە کو ژ ناڤێ (مەی) و (رەگێ کاری)و(پاشگری) دروستبوویە ب ڤی رەنگی پەیڤا (مەیخۆر) ژی وەك هەڤاڵناڤێ بکەر یێ لێکدای بکارهاتییە و ئەڤ هەڤاڵناڤە سیفەتەکا هەردەم ب وان کەسان ددەت کو کار و شولێ وان ب بەردەوامی (مەی) ڤەخوارنە.

٢-د نموونەیا دووێ ژیدا (مەلایێ جزیر)یێ هۆزانڤان پەیڤا (سەبز پووشان) بکارئینایە وئەڤ پەیڤە ژی ژ هەڤاڵناڤێ سادە (سەبز) و رەگێ کارێ چاوگێ (پووشین) دروستبوویە. دروستبوونا وێ ژی بۆ چاوگێ لێکدای (سەبز پووشین) ڤەدگەڕیت و سیفەتەکا هەردەمی ددەتە خودانێ وێ ئەوژی سیفەتا سەبز پووشینە.

٣-د نموونەیا سێیێدا دیسان شاعیرێ بناڤ و دەنگ (مەلایێ جزیری) پەیڤا (شال فرۆشان) بکارئینایە وئەڤ پەیڤە ژ ناڤێ (شال) و رەگێ کاری (فرۆش) دروستبوویە. ژێدەرێ دروستکرنا وێ ژی ڤەدگەڕیت بۆ چاوگێ لێکدای (شال فرۆشتن) و سیفەتەکا هەردەم ب خودانێ وێ ددەت کو ئەو ژی شال فرۆشتنە.

٤-د نموونەیا پێنجێدا پەیڤا (خۆگر) بەرچاڤ دکەڤیت کو ژ جهناڤێ خۆیی (خۆ) و رەگێ (گر) یێ چاوگێ تێپەر (گرتن) دروستبوویە، ئەڤ پەیڤە دڤێ مالکا هۆزانێدا وەك هەڤاڵناڤەکێ بکەرێ لێکدای بکارهاتییە.

دەستوور:

هەڤاڵناڤێ بکەرێ لێکدای پەیڤەکە سیفەتەکا هەردەم وشیانەکا تایبەت ددەتە هەلگرێ وێ وئەڤ جۆرێ هەڤاڵناڤێ بکەر دزمانێ کوردیدا ب چەند شێوەیان دهێتە دروستکرن، ییّن گرنگ ئەڤەنە :

١- ناڤ دگەل رەگێ کاری، یان ئەم دشێین بێژین ئەڤ جۆرە ژ (رەگێ کاری) وان چاوگێن لێکدای دروست دبن کو پشکا ئێکێ یا چاوگێ وان ناڤە وەك:

میّرکوژ، خوین میّژ، وێنەگر، دەرمان فرۆش، ئاڤ کێش، کو ژ چاوکێن لێکدای (میّر کوشتن، خوین میّشتن، وێنەگرتن، دەرمان فرۆشتن، ئاڤ کێشان.) هاتینە دروستکرن.

٢- هەڤاڵناڤ دگەل رەگێ کاری: ئەوژی ژ وان چاوگان دروست دبیت کو پشکا ئێکێ یا وان چاوگان هەڤاڵناڤە وەك:

گەشبین ، رەشپووش، تیژرۆ، خۆشنووس

٣- هەڤالکار دگەل رەگێ کاری دگەل پاشگری وەك:

کێمخۆر ، زۆر خۆر

٤- هەڤالکار دگەل رەگی کاری وەك:

پێشرۆ ، زۆروەڕ ، پڕبێژ

٥- ناڤ دگەل رەگێ کاری دگەل پاشگری یان پێشگری وەك:

نانخۆر ، خەباتکەر ، مالکەر

٦- ناڤ یان جهناڤێ خۆیی دگەل قەدێ چاوگێ تێپەڕ وەك:

دەستکرد ، خۆکرد

٧- جهناڤێ خۆیی دگەل رەگێ کاری.

خۆ فرۆش ، خۆراگر ، خۆبین ، خۆناس

٨- جهناقێ خۆیی دگەل رەگێ کاری دگەل پاشگری وەك خۆخۆر

تێبینی:

هەڤاڵناڤێ بکەرێ لێکدای وەك ناڤی درستەییدا دهێتە بکارئینان و ب ڤێ چەندێ ئەم دشێین بێژینێ (ناڤێ بکەر) هەروەسا تایبەتمەندییێن ناڤی ژی وەردگریت وەك:

١- چێدبیت بهێتە کۆم کرن وەك

حکومەتێ جهەکێ تایبەت بۆ گولفرۆشان دروستکر.

٢- هەروەسا وەك ناڤ دبیتە ناسراو و نە ناسراو وەك:

ئەڤ دەرمانفروشە گەلەك شارەزایە

دەرمانفروشەك کەتە دریکا منداا.

٣- ئەرکێن ناڤی ژی وەردگریت، دبیتە (بکەر، بەرکار، نیهاد، تەمامکەری بەیاریدە، دیارکەرێ ناڤی، جێگرێ بکەر، تەمامکەرێ کارێ بێ هێز. وەك:

١- وێنەگری دوو وێنە بۆ مەگرتن. (بکەر)

٢- من وێنەگر ل ئاهەنگا نەورۆزێ دیت. (بەرکار)

٣- وێنەگرێ قوتابخانێ شارەزایە. (نیهادە)

٤- من ئەڤ وێنە ژوێنەگری کڕی. (تەمامکەرێ بەیاریدە)

٥- وێنەیێ وێنەگری گەلەك یێ شێلی بوو. (دیارکەرێ ناڤی)

٦- ئەڤە کامیرا وێنە گرییە. (تەمامکەرێ کارێ بێ هێز)

٧- وێنەگر هاتە خەلاتکرن. (جێگرێ بکەری)

ڕاهێنان (١)

ژڤان مالكێن هۆزانا چ هەڤاڵناڤەكێ بكەرێ لێكدای هەبیت، بینەدەر و دەستووری دروستكرنا وان نیشابدە.

١-لەوڕا كو دەما ژ غەیب فەك بـــوو
تەئریخ هەزارو شێست وئێك بوو
ئیســـاڵە گەهشتە چل و چـــاران
وی پێشـــــڕەوی گونەهكـــاران

٢-قەولێ مە خۆشە ل دۆست و یار
بۆ دل ڤەكەرا كەمانچە ئو ســـاز

٣-نیرگزا ســـەهلا شەپالی ئاســـەمینا مێرغـــــوزار
لەب خەمۆشی، مەی فرۆشی، دێم پەیالا، كێی توو

٤-شـــوات چـــــووبوو ب نیڤی
هـــــەوار ل ڤـــــان كەوگیرا
خوش خواندو كەوێ كویڤی
جـــــاب ڤـــــەدا بۆ ئێخسیرا

پاهێنان (٢)

بەرسڤا ڤان پرسیاران بدە:

١- جیاوازی دناڤبەرا هەڤاڵناڤێ بکەرێ داریژتی و لێکدایدا چییە ژلایێ دروستبوونێڤە؟

٢-کەنگی هەڤاڵناڤێ بکەرێ لێکدای وەك ناڤ درستەیێدا دهێتە بکارئینان و چ ئەرکان وەردگریت؟

پاهێنان (٣)

ژڤان رستەو مالکێن هۆزانا جۆرێ پەیڤێن خیچ لبن کێشای و چەوانیا دروستبوون و ئەرکێ وان نیشابدە:

١-مرۆڤێ کێم پرس زوی فێری تشتا نابیت.

٢-من دباغێ گولفرۆشان دی عەجەب رەسمەك غریب

خارطە بعان گول ب دەست و گول پەرەستان خاربەس

٣-چەرخێ ستەمکار نەیبەخشی بە کەس

دلێکی بێ غەم، ژینێکی سەربەست

٤-زاڵمەی لە خوانەترسەی کافرەی بێ مروەتە

قاتلەی عاشقکوژەی جەللادەکەی خونخوارەکەم

ڕاهێنان (٤)

هەڤاڵناڤێ بکەرێ لێکدای ژڤان هەردوو چاوگان دروست بکە، پاشی هەر ئیکی ژوان هەڤاڵناڤان وەك ناڤێ بکەر د دوو رستەیاندا بکاربینە ب مەرجەکی هەر ئێك ژوان درستەیا ئێکێدا ببیتە بەرکار و هەر ئێك ژوان درستەیا دووێدا ببیتە تەمامکەرێ بەیاریدە.

(کێشان ، فرۆشتن)

ڕاهێنان (٥)

ب چەند رێکا هەڤاڵناڤێ بکەرێ لێکدای دهێتە دروستکرن؟

بۆ هەر رێکەکێ دوو نموونەیا بینە و درستەیاندا بکاربینە.

ڕاهێنان (٦)

ژڤان چاوگان (کوشتن ، گرتن ، خوارن ، نڤیسین) هەڤاڵناڤێ بکەری دروست بکە و چەوانیا دروستبوونا وی بنڤیسە.

هەڤاڵناڤێ كراو

هەڤاڵناڤێ كراوێ داریژتی

ڤان رستەیان بخوینە

١- من نامەكا تڤیسی بۆ ئازادێ هەڤاڵێ خۆ هنارد.

- نامەیەكی نووسراوم بۆ ئازادی هەڤاڵم نارد.

٢- زەڤیا كێلای ب زۆری گەنم و جەه لێ دهێتە چاندن.

- زەوی كێڵراو بەزۆری گەنم وجۆی لێ دێتە چاندن.

٣- نانێ سووتی و ماستێ ترش نەخۆ.

- نانی سووتاو وماستی ترش مەخۆ.

٤- ل سەیرانا پتریا خەلكی گۆشتێ براژتی دخۆن.

- لە گەشت و گوزاردا بەزۆری خەلك كۆشتی برژاو دەخۆن.

٥- ئەڤ سێڤێن فرۆشتی، سێڤێن دەڤەرا بەرواریان بوون.

- ئەم سێوە فرۆشراوانە سێوی ناوچەی بەرواریان بوون.

٦- ئێمە كوشتەی دەستی نەخوێندەواری و هەژارین.

بەرچاڤكرن:

دوانەیێن بەری نوكەدا و دبەحسێ هەڤالناڤێ بكەردا مە گوتبوو ئەو جۆرێ هەڤالناڤا سیفەتەكا هەردەم وبەردەوام و ددەنە خودانێ وان و دەلالەتێ ژ كاركەری دكەن. دڤی بابەتێ نوی ژیدا هەكە ب هویری سەحا رستەیێن سەری بكەین دێ بینین:

١-درستەیا ئێكێدا پەیڤا (نامە) كو ناڤەكێ گشتییە ل پاڵ هەردوو پەیڤێن (نڤیسی، نووسراو)دا هاتییە بكارئینان كو ژ چاوگێ (نڤیسین، نووسین) هاتینە وەرگرتن و ئەو پەیڤ ب وی شێوەیێ نوی بووینە سیفەتەكا هەردەم بۆ پەیڤا (نامە) و وێ دیاردكەن كو ناڤێ (نامە) كریارەك بسەردا هاتیە و وێ كریارێ ئەو سیفەتا هەردەم دایێ.

٢-د هەردوو رستەیێن دووێدا پەیڤێن (كێلای) و (كێڵراو) كو یا ئێكێ دگەل پەیڤا (زەڤی) ویا دووێ دگەل پەیڤا (زەوی) هاتینە بكارئینان، ئەڤە هەر ئێك ژوان ژلایێ دروستبوونێڤە ژ چاوگێ (كێلان) هاتینە دروستكرن وهەر ئێك ژی ژوان سیفەتەكا هەردەم و بەردەوام داینە (زەڤی - زەوی)، بەلێ دیارە ژلایێ دەستووریێ دروستكرنێڤە پیچەك جیاوازی دناڤبەرا چەوانیا دروستكرنا وان هەردوو پەیڤان هەیە.

٣-درستەیا سێیێدا پەیڤا (سۆتی-سووتاو) کریارەك بسەردا هاتیە و بوویە سیفەتەکا هەردەم و وەسفا پەیڤا (نان) کرییە، ئەڤە ژلایێ رامانێڤە. ژلایێ دروستبوونێ ژیڤە دێ بینین هەردوو پەیڤ ژ چاوگێ (سووتن ، سووتان) هاتینە وەرگرتن.

٤- هەر وەسا درستەیا چوارێدا هەر ب وی شێوەی پەیڤا (براژتی، برژاو) هەڤاڵناڤێن کراوێ دارێژتینە و سیفەتەکا هەردەم بخۆڤە گرتینە ژلایێ دروستبوونێڤە ژ چاوگێ (براژتن-برژان) هاتینە دروستکرن.

٥-درستەیا پێنجێدا پەیڤا (فرۆشتی،فرۆشراو) هەڤاڵناڤێ کراوێ دارێژتینە وژلایێ دروستبوونێڤە ژ چاوگێ تێپەڕ (فرۆشتن) هاتینە وەرگرتن.

٦- درستەیا شەشێدا پەیڤا (کوشتە) هەڤاڵناڤێ کراوێ دارێژتینە ژلایێ دروستبوونێڤە ژ چاوگێ تێپەر (کوشتن) هاتیە وەرگرتن.

وەك ڤی هەڤاڵناڤێ کراوێ دارێژتی ئانکو (کوشتە) تنێ د زارێ کرمانجیا خوارێدا هەیە و د زارێ کرمانجییا ژووریدا نینە.

دەستوور:

هەڤاڵناڤێ کراوێ دارێژتی پەیڤەکە کریارەك بسەردا هاتییە ئەڤ کریارە بۆ وی بوویە سیفەتەکا هەردەم بێ کو بزانین ئەوێ کریار بسەردا ئینای کییە یان ژ ئەگەرێ چییە، ئەڤ جۆرێ هەڤاڵناڤێ دارێژتی ژ چاوگی د هێنە وەرگرتن (چاوگێ تێپەڕ و تێنەپەڕ و بکەر نادیار). هەڤاڵناڤێ دارێژتی وەسفا ناڤەکی یان جهناڤەکی دکەت کو پێشیا وی هاتییە، چ دەمێ

ئەڤ جۆرێ پەیڤان ب تنێ درستەییدا بهێنە بکارئینان وناڤ و جهناڤ دگەلدا نەهێن دێ بنە ناڤ و ب (ناڤێ کراو) دهێنە نیاسین بۆ نموونە :

نامەکا نڤیسی گەهشتە دەستێ من (نڤیسی هەڤاڵناڤێ کراوێ داریژتیە)

نامە نووسراوەکەم بە دەست گەهشت (نووسراو هەڤاڵناڤێ کراوێ داریژتیە)

نووسراوەکەم بە دەست گەیشت (نووسراو ناڤێ کراوە)

درستەیا ئێکێ و دوویدا دیارکەرێ ناڤییە ،لێ درستەیا سێیێدا ئەو پەیڤ دبیتە (ناڤێ کراو) وەك ناڤەکێ ئاسایی هاتییە بکارئینان، دیارە دڤی باریدا هەمی ئەرکێن ناڤی وەردگریت و تایبەتمەندییێن وی ژی وەردگریت.

دروستکرنا هەڤاڵناڤێ کراوێ داریژتی.

١- هەڤاڵناڤێ کراوێ داریژتی ژ چاوگێ تێپەڕ و تێنەپەڕ ب لادانا نوونا چاوگی و زێدەکرنا پاشگرێ (ی) دروست دبیت وەك :

نڤیسین	نڤیس + ی = نڤیسی
خواندن	خواند + ی = خواندی
کێلان	کێلا + ی = کێلای
شکەستن	شکەست + ی = شکەستی
سووتن	سووت + ی = سووتی

٢- دزارێ کرمانجییا خواریدا هەڤاڵناڤێ کراو ژ چاوگێ سادە و داریژتیێ تێپەڕ دهێتە دروستکرن، ئەوژی دێ (رەگێ کاری) وەرگرین وپاش دێ (راو) یان (رای) بسەر ڤە بەردەین ئانکو ژ قەدێ چاوگێ بکەر نادیار وپاشگرێ (و) یان (ی)ە وەك :

نووسین	نووس	نووسراو (نووسرای)
هەڵواسین	هەڵواس	هەڵواسراو (هەڵواسرای)

٣- دیسان دزارێ کرمانجیا خواریدا هەڤاڵناڤێ کراو ژ چاوگێ تێنەپەڕ ناهێتە دروستکرن (تنێ چاوگێن ئەلفی نەبن)، ئەڤ چاوگێن ئەلفی هەر چەندە تێنەپەڕژی بن بەلێ چونکی دپێکهاتنیدا مینا چاوگێ تێپەرێ نەدیارن کو هەمی دبنە چاوگێ ئەلفی

ئەڤجا دروستکرنا هەڤاڵناڤێ کراوێ داریژتی ژڤان چاوگێن ئەلفی ییێن تێنەپەڕ، هەر دێ دەستووری وەرگرتنا وان ژ چاوگێ تێپەڕێ نەدیار بکارئینین، ئەوژی ب لادانا نوونا چاوگی و زێدەکرنا پاشگرێ (و) یان (ی) وەك:

سووتان	سووتا	سووتاو (سووتای)
برژان	برژا	برژاو (برژای)
لکان	لکا	لکاو (لکای)

چاوگێن دی ییێن تێنەپەڕ، ئەڤ جۆرێ هەڤاڵناڤێ ژێ ناهێتە دروستکرن تنێ هەڤاڵناڤێ بکەرێ داریژتی ژێ دهێتە دروستکرن. وەك دبابەتێ بەری نوکە دا هاتییە بەحسکرن.

٤- هندەك جارا دزارێ کرمانجیا خواریدا ژ چاوگێ تێپەڕ هەڤاڵناڤێ کراوێ داریژتی دروست دبیت، ئەو ژی ب وەرگرتنا قەدێ چاوگی و زێدەکرنا پاشگرێ (ە) وەك:

کوشتن	کوشت + ە = کوشتە
بردن	برد + ە = بردە
هەڵبژاردان	هەڵبژارد + ە = هەڵبژاردە.

پاهێنان (١)

ژڤان چاوگان هەڤاڵناڤێ کراوێ داریژتی دروست بکە:

پێچان ، دانان ، شکاندن ، چەسپاندن

ڕاهێنان (٢)

هەڤاڵناڤێ کراوێ داڕێژتی ژڤان رستەیان بینەدەر :

١-زەوی کێڵراو بە بڕشتە.

٢-خەلکێ گوندان جەهێ نماندی ددەنە تەرش و کەوالێ خۆ.

٣-تشتێ فرۆشتی ناهێتە وەرگرتن.

٤-خوێندکارە بەخشراوەکان خەلات کران.

ڕاهێنان (٣)

هەڤاڵناڤێ کراوێ داڕێژتی ژڤان چاوگان دروست بکە و درستەکێدا بکاربینە.

کێلان ، کڕاندن ، شکاندن ، خواردن ، نڤیسین.

ڕاهێنان (٤)

ڤان رستەیێن ل خوارێ شرۆڤەبکە:

١-گوشتێ بژارتی ب تامە.

٢-نامەکا نڤیسی گەهشتە من.

(وانەیا نەهێ)

هەڤاڵناڤێ کراو

هەڤاڵناڤێ کراوێ لێکدای

(أ)

١- جوتیارە ستەملێکراوەکە زۆر هەژارو کەم درامەتە.

- جوتیارێ ستەملێکری زۆر هەژارو کێم درامتە.

٢- مرۆڤی دلسووتاو پێویستی ب دلدانەوە هەیە.

- مرۆڤێ دلسووتی پێدڤی ب شیرەتکرنێیە.

٣- پرچی رەشداگیرساوی ئەم کچە نیشانەی لەش دروستییەتی.

٤- ئازادی دەستبڕاو (دەستبڕای) یەکێکە لە قوربانییانی رەفتاری چەوتی بەدکاران.

- ئازادێ دەستبڕی ئێکە ژ قوربانییێن ڕەفتارا دۆژمنکارانە.

٥- دۆژمنی تەنگ پێهەلچێنراو ناچاربوو خۆی بدا بەدەستەوە.

٦- پیاو نابێ دوای کلاوی بابردوو بکەوێت.

(ب)

١- پێویستە چاودێری دڵسووتاو ماڵرمادانی کارەساتی ئەنفال و بە عەرەب کردنی کەرکووك و گەرمیان بکەین.

- پێدڤییە چاڤدێریا دڵسووتی و مال ویرانکرییێن کارەساتا ئەنفال و عەرەب کرنا کەرکووك و گەرمیان بکەین.

٢- بەشخوراوان داوای مافەکانی خۆیان دەکەن.

- تەپە سەرکری داخوازا مافێن خۆ دکەن.

٣- تەنگ پێهە لچنراوان بەزووترین کات خۆیان بە دەستەوە دەدەن.

٤-بەکرێگیراوان، تەمەنیان لە ناپاکیبەرامبەر بە گەلەکەیان بەسەر دەبەن.

- کرێگرتی ژییێ خۆ ب پەشێمانی دگەل مللەتێ خۆ دبۆرینن.

بەرچاڤكرن:

هەڤاڵناڤێ كراوێ لێكدای، ئەوە كو كریارەك بسەردا هاتییە، كریار ژی وەك بەری نوكە د بەحسێ هەڤاڵناڤێ كراوێ دارێژتی دا مە ئاماژە پێ دای، بۆ وی بوویە سیفەتەكا هەردەم، بەلێ بكەرێ كریارێ دیارنینەو نزانین كییە یان چییە.

ئـ-

١-درستەیا (١)دا كۆمەلا رستەیێن (أ)، پەیڤا (ستەملێكراو) د زارێ كرمانجییا خوارێدا كو سیفەتەكا هەردەم دایە جوتیاری و ژناڤەكی و قەدێ چاوگێ نادیار (لێكرا) و پاشگرێ (و) دروستبوویە یان ب رامانەكا دی ئەم دشێین بێژین ژ ناڤەكی و رەگێ كارێ چاوگێ لێكردن و پاشگرێ (راو) دروستبوویە. هەر درستەیا ئێكێدا پشكا دووێ پەیڤا (ستەملێكری) د زارێ كرمانجیا ژووریدا كو سیفەتەكا هەردەم دایە جوتیاری ناڤەكی و قەدێ چاوگێ لێكرن و پاشگرێ (ی) دروستبوویە.

٢-هەر دوێ كۆمەلا رستەیاندا هەكە سەحكەینە رستەیا دووێ دێ بینین پەیڤا (دڵسووتاو -دڵسووتی)مە وەسفا ناڤێ (مرۆڤ) پێ كرییە.
ئەڤە بوویە سیفەتەكا هەردەم و جۆرێ دروستكرنا وان ژی پێكهاتیە ژ ناڤەكی و قەدێ چاوگێ تێنەپەر (سووتان -سووتن) وپاشگرێ (و -ی).

٣- هەر ب وی شێوێ سەری رستەیا سێیێ پەیڤەك تێدایە كو سیفەتەكا هەردەم ددەتە پەیڤا وەسفكری و خۆ وەك ناڤەكێ گشتی نیشاددەت. ئەڤ پەیڤە دبیتە هەڤاڵناڤێ كراوێ لێكدای و لپەی دەستوورەكێ تایبەت دروستبوویە. ئەو پەیڤ ژی (رەشداگیرساو) كو وەسفا ناڤێ (پڕچ) دكەت وبوویە سیفەتەكا هەردەم بۆ وێ، ئەڤ هەڤاڵناڤێ كراو (بەركارە)، لێكدانا وی ژی ژ هەڤاڵناڤەكێ قەدێ چاوگێ دارێژتیێ تێنەپەرێ ئەلفی (داگیرسان) و پاشگرێ (و) دروستبوویە.

هەروەسا درستەیێن دیژیدا (دەستبڕاو، دەستبڕی، تەنگ پێهەڵچنراو، بابردوو) هەڤاڵناڤێن كراوێ لێكداینە.

ب-هەكە ل كۆمەڵا رستەیێن ژمارە (ب) بنێڕین دێ بینین د هەر ئێك ژوان رستەیاندا پەیڤەك یان پتر هەیە كو ب رەنگێ وان پەیڤا هاتینە دروستكرن ئەوێن بەری نوكە مە بەحسكرین. بەلێ چونكی ناڤەك یان جهناڤەك ل پێشیا وان نەهاتییە وئەو پەیڤ نەبوویە سیفەت بۆ پەیڤا دی، ژبەر وێ چەندێ ئەم نەشێین ب ناڤێ (هەڤاڵناڤێ كراوێ لێكدای) ناڤكەین. بۆ **نموونە:**

- درستەیا ئێكێ دا ژڤێ كۆمەڵێ هەردوو پەیڤێن (دڵسووتاو - دڵسووتی) و (ماڵڕماو - مال وێرانكری) وەك ناڤەكی درستەیێدا هاتینە بكارئینان و ئەڤان هەردوو ناڤان ئەركێ بەركاری وەرگرتینە و د دروستبوونێدا ژ ناڤەكی و قەدێ چاوگی و پاشگرێ (و - ی) دروستبووینە. بەلێ نەبووینە سیفەتەكا هەردەم بۆ چ ناڤان یان جهناڤان. ژبەر وێ چەندێ

ئەم دشێین بێژینێ (ناڤێ کراو) و د دروستبوونێدا لێکدانە.

- هەر ب ڤی شێوەی درستەیا دووێ دا پەیڤا (بەشخۆراوان) دکرمانجییا خوارێدا ئەرکێ بکەری درستەیێدا وەرگرتیە و تایبەتمەندیا ناڤەکی پێڤەیە کو ئەوژی (کۆ)یە. وەسفا چ ناڤان یان جهناڤان ناکەت. تنێ ئەرکێ تایبەتێ ناڤی دبینیت. ژبەر وێ چەندێ دێ بێژینێ (ناڤێ کراو)، و لێکدایە ژی، چونکی ژ ناڤێ (بەش) و قەدێ چاوگێ نەدیارێ (خوارن) و پاشگرێ (و) دروستبوویە.

دیسان پشکا دووێ ژ رستەیا (٢) پەیڤا (تەپە سەرکری) دکرمانجیا ژووریدا ئەرکێ بکەری وەرگرتییە و وەسفا چ ناڤ و جهناڤان نەکرییە، تنێ ئەرکێ تایبەتێ ناڤی دبینیت. ژبەر وێ چەندێ دێ بێژینێ (ناڤێ کراو)، و یێ لێکدایە ژی. چونکی ژ گرێیا ناڤی (تەپەسەر) و قەدێ چاوگێ (کرن) وپاشگرێ (ی) دروستبوویە.

هەر ب وی رەنگی پەیڤێن (تەنگ پێڤەلچنراو، بەکرێگیراوان، کرێگرتی) ژی (ناڤێ کراو)ە نە، ولێکدانە ژی.

دەستوور:

هەڤاڵناڤێ کراوێ لێکدای پەیڤەکە کریارەك بسەردا هاتییە، ئەڤ کریارە بۆ وی بوویە سیفەتەکا هەردەم، بەلێ نزانین کریار ژلایێ (کێ) یان (چ) بسەرداهاتییە، ئانکو بکەرێ کریارێ دیار نینە، دیارە هەڤاڵناڤێ کراوێ لێکدای وەسفا ناڤەکی یان جهناڤەکی دکەت کو ل پێشیا وی هاتییە. هەر دەمێ ئەو هەڤاڵناڤ بتنێ هاتە بکارئینان. ئانکو چ ناڤ یان جهناڤ دگەلدا نەهاتن دێ بیتە (ناڤێ کراو) ول وی دەمی وەك ناڤەکی درستەییدا دهێتە بکارئینان.

هەڤاڵناڤێ کراوێ لێکدای یان (ناڤێ کراوێ لێکدای) ب زۆری ژ چاوگێ تێپەڕ دهێتە وەرگرتن، چونکی کارێ تێپەر بەرکاری وەردگریت، هەر چەندە ئەم دشێین ژ چاوگێ تێنەپەرێ ئەلفی ژی وەرگرین وەك بەری نوکە مە ئاماژە پێدای.

دروستکرنا هەڤاڵناڤێ کراوێ لێکدای یان (ناڤێ کراوێ لێکدای)

ئەڤ جۆرە هەڤاڵناڤە ب زۆری ژ چاوگێ تێپەر دهێتە دروستکرن، و ئەڤ دروستکرنە لپەی چەند بنەمایەکا دهێتە بجھ ئینان وب رەنگێ ڤی ل خوارێ:

١- ناڤەك دگەل (رەگێ کار) و پاشگرێ (راو) یان (رای)

چاوگ رەگ پاشگر هەڤاڵناڤێ کراو

سەرتاشین سەرتاش راو (رای) سەرتاشراو - سەرتاشرای

دکرمانجیا ژووریدا هەڤاڵناڤێ کراوێ لێکدای ژ ناڤەکی دگەل (قەدێ چاوگی)ە و پاشگرێ (ی) دروست دبیت وەك:

چاوگ قەد پاشگر هەڤاڵناڤێ کراو

دلگرتن دلگرت ی دلگرتی

٢- ناڤەك یان هەڤاڵناڤەك دگەل قەدێ چاوگێ ئەلفی یێ تێنەپەڕ و پاشگرێ (و) یان (ی) وەك:

چاوگ قەد هەڤاڵناڤێ کراو

رەش هەلگەڕان رەش هەلگەڕا رەش هەلگەڕاو (رەش لگەڕای)

مالسووتان مالسووتا مالسووتاو (مالسووتای)

دکرمانجیا ژووریدا هەڤاڵناڤێ کراوێ لێکدای ژ ناڤەکی دگەل قەدێ چاوگی تێنەپەڕ و پاشگرێ (ی) دروست دبیت:

چاوگ قەد هەڤاڵناڤێ کراو

دلسووتن دلسووت دلسووتی

٣- ناڤ دگەل قەدێ چاوگێ تێپەر (دالی و تائی و واوی) وپاشگرێ (وو) یان (ی) وەك:

با + بردن = بابرد + وو (ی) ، ە) بابردوو (بابردی ، بابرد)

کۆچ + کردن = کۆچکرد + وو (ی) ، ە = کۆچکردوو (کۆچکردی ، کۆچکردە)

لێ دکرمانجیا ژووریدا ناڤ دگەل قەدێ چاوگێ تێپەر و پاشگرێ (ی)

سەر + ژێکرن = سەر ژێکر + ی = سەرژێکری.

تێبینی: ژوان چاوگێن لێکدای کو ژ ناڤەکی و چاوگەکێ سادەیێ تێپەر پێك دهێن ئەم دشێین هەڤاڵناڤێ بکەرێ لێکدای و هەڤاڵناڤێ کراوی لێکدای ژێ دروست بکەین. بەلی هەکە مە بڤێت جۆرێ هەڤاڵناڤێ کراوێ لێکدای ژ هەڤاڵناڤێ بکەرێ لێکدای جودا بکەین پێدڤییە:

سەحا پەیڤا (کار)ی بکەین، هەکە ئەو پەیڤ (بکەر) بوو، هەمی بێژە دێ بیتە هەڤاڵناڤێ کراوێ لێکدای وەك

(گورگ خواردوو) یان (گورگ خواردە) کو لڤێرە گورگ (بکەر)ە، ژبەر وێ چەندێ (گورگ خواردوو) یان (گورگ خواردە) دێ بیتە هەڤاڵناڤێ کراوێ لێکدای بەلێ هەکە پەیڤا پێش کاری (بەرکار) بوو، هەمی بێژە دێ بیتە هەڤاڵناڤێ بکەرێ لێکدای، ئانکو دێ بەروڤاژی ئێکدوو بن وەك: (گۆشت خواردوو) یان (گۆشت خواردە)، لڤێرە پەیڤا (گۆشت) بەرکارە. ژبەر وێ چەندێ هەمی بێژە دێ بیتە هەڤاڵناڤێ بکەرێ لێکدای وب رامانا وەك هەڤاڵناڤێ (گۆشت خۆر) لێ دهێت بۆ نموونە:

ئازادی گۆشت خواردوو هات.

بێژەیا (گۆشت خواردوو) دێ بیتە هەڤاڵناڤێ بکەرێ لێکدای و دێ وەسفا ناڤێ (ئازاد)ی پێ کەین.

ئەڤجا لڤێرە هەردوو بێژەیێن (گۆشت خواردوو) و (گۆشت خۆر) هەڤاڵناڤێ بکەرێ لێکداینە، جیاوازی دناڤبەرا واندا ئەوە کو:

گۆشت خواردوو	سیفەتەکا کاتی پێڤەیە
بەلێ: گۆشت خۆر	سیفەتەکا هەردەم ب خۆڤە دگریت.

ڕاهێنان (١)

ژڤان مالكێن هۆزانا چ هەڤاڵناڤێ كراوێ دارێژتی ولێكدای بكەڤته بەر چاڤێت ته بینەدەر و شێوازێ دروستكرنا وان روون بكە:

١-گــەر دەپــرسی دادوگـریان و فوغــانم بۆ چییه
راسته باوك مردەنیم ئەمما جگەر سووتاوی تۆم

(كوردی)

٢-گرتینه ب فەندا دەستێن مەمی
چــاڤ بەستی ئاڤێتن بنێ گەمی

(بدرخان سندی)

٣-دڵێ هێلا نەی عەشقی یــار نــەبێ
بەتیــری نــازی بریــندار نــەبێ
كوشتەی دوو دیدەی پڕ خومارنەبێ
بەجامێ سەراب نە شئەی پێ نەدەی
خــوایه ئــەم دڵە دائیم پەستی كەی

(پیرەمێرد)

٤-قەلبێ شكەستی هووربكی
شــوونا بریــنــان كوور بكی

(جزیری)

٥-ئەسیــری میحنەتی هیجرانی تــۆم یاری وەفــادارم
كوژراوی خەنجەری موژگانی تۆم مەحبووبی نازدارم

(ئەختەر كۆیی)

٦-بەشەستی زولف و رووی ماهی وەكو ماهی گرفتارم
گەهێ دلگەستەی مارم، گــەهێ جانخەستەی نــارم

(حاجی كۆیی)

ڕاهێنان (٢)

بەرسڤا ڤان پرسیارا بدە:

١- بۆچی هەڤاڵناڤێ کراو ب زۆری ژوان چاوگان دهێتە دروستکرن کو تێپەڕن؟

٢- جیاوازی دناڤبەرا هەڤاڵناڤێ کراو و ناڤێ کراو (چ دارێژتی چ لێکدای) چییە؟

٣- چەوا هەڤاڵناڤێ کراوێ لێکدای و هەڤاڵناڤێ بکەرێ لێکدای ژ چاوگێن لێکدای کو ب ناڤەکی دەست پێدکەن دێ هێنە ژێك جوداکرن؟

٤- دزارێ کرمانجییا ژووری چەوا هەڤاڵناڤێ کراوێ دارێژتی دهێتە دروستکرن، ب نموونەڤە روون بکەن:

ڕاهێنان (٣)

ژ چاوگێ (کردن ، خواردن) هەڤاڵناڤێ بکەرێ لێکدای و هەڤاڵناڤێ کراوێ لێکدای دروست بکە؟ و درستەیێدا بکاربینە.

ڕاهێنان (٤)

جۆرو شێوەیێ دروستکرنا ڤان هەڤاڵناڤێن ل خوارێ دیاربکە:

(ببەز -فرۆشراو -خوێندەوار -گەشبین -دەستکوژ -دەستکرد -مارگەستی ستەمبار -نەنووسراو -دلشکەستی)

ڕاهێنان (٥)

ڤان رستەیێن ل خوارێ شرۆڤەبکە.

١-زەڤیا کێلای نەفرۆشن.

٢-مارگەستی ژ وەریسی دترسیت.

٣-چیرۆکێکی هەلبژاردەم بەباشی خوێندەوە.

ڕاهێنان (٦)

جیاوازی دناڤبەرا هەردوو هەڤاڵناڤێن (گۆشت خواردوو) و (گۆشت خۆر) چییە؟

١-ژلایێ دروستبوونێڤە.

٢-ژلایێ مەبەستا بکارئینانێڤە.

(وانەیا دەهی)

هەڤاڵکار

١- دوهی بەفر باری.

٢- وانەیا مە بلەز تمام بوو.

٣- ئازادی کەو دناڤ هێلینێدا گرت.

٤- پاوان پیچەك سووت.

بەرچاڤکرن:

ئەگەر ئەم سەحکەینە ڕستەیێن سەری وب هویری ل کارێن وان بنێڕین دێ بینین:

-درستەیا ئێکێدا ئەم دشیاین بێژین (بەفر باری) بەلێ بۆ هندێ داسنوورەکی بۆ دەمی رویدانا کارێ ڕستەیێ دانین پەیڤا (دوهی) مە بکارئینایە ب وێ رێکێ ئەم شیاین رویدانا کاری و ڕامانێ ژی ب تمامی ئاشکرا بکەین.

-درستەیا دووێدا مەڤیا چەوانیا وێ تمام بوونێ دەربێخین لەوا مە هەوارا خۆ گەهاندە بەر پەیڤا (بلەز) و مە سنوورەك بۆ رامانا کاری دانا.

-درستەیا سێیێدا بێژەیا (دناڤ هێلینێدا) هەڤالکارە، چونکی جهێ رویدانا کاری دیارکرییە و سنوورەك بۆ جهێ رویدانا کاری ب تمامی ئاشکرا کرییە لەوا دبێژنە ڤێ پەیڤی (هەڤالکارێ جهی).

-درستەیا چوارێدا پەیڤا (پیچەك) هەڤالکارە، چونکی وەسف و پەسنا کارێ (سووت) کرییە، هەڤالکارێ چەندییە چونکە ئەندازەیێ سووتنا پاوانی

بۆمە دەرئێخستییە، ئەگەر ئەڤ پەیڤە درستەیێدا نەبایە مە نەدزانی کو پاوان چەند سووتییە، ژبەر هندێ دبێژنە ڤێ پەیڤێ (هەڤاڵکارێ چەندی).

دەستوور:

هەڤاڵکار/ پەیڤەکە رویەکێ رویدانا کارێ رستەیێ دەربارەی (چەوانیا وێ رویدانێ یان دەمێ یان جهێ یان چەندییا) رویدانێ دەردئێخیت و سنوورەکی بۆ تمامکرنا ڕامانا کارێ رستەیێ دادنیت.

(وانەیا یازدێ)

تمامکرنا کاری ب هەڤالکاریێ دەمی (کاتی)

ڤان رستەیان بخوینە :

- **هەلەبجە ل شازدەی ئاداریێ هاتییە کیمیا بارانکرن.**
- **شڤان ژمێژە نڤستییە.**
- **کوردستان ل سەدێ بیستێ جارەکا دی هاتییە دابەشکرن.**
- **گەلێ کورد ل پێنجێ ئاداریێ ڕاپەڕی.**
- **هەڤال سوبەهی دێ ڤەگەڕێتە دهوکێ.**
- **کورد هەردەم دەست ژ ئازادیێ بەرنادەت.**

بەرچاڤکرن:

دڤان رستەیێن سەریدا کار ب هەڤالکاری هاتینە تمامکرن، درستەیا ئێکێدا بێژەیا (ل شازدەی ئاداریێ) دەمێ کیمیا بارانکرنا باژێرێ هەلەبجە نیشاددەت و دەردئێخیت، لەوا دبێژنێ هەڤالکاریێ دەمی (کاتی) ودبیتە تمامکەرێ کاریێ رستەیێ.

د ڕستەیا دووێدا پەیڤا (ژمێژە) دەمێ نڤستنا (شڤان)ی نیشاددەت و دەردئێخیت لەوا هەڤالکاریێ دەمی یە و تمامکەرێ کاریێ رستەیێیە.

د ڕستەیا سێیێدا بێژەیا (ل سەدێ بیستێ) دەمێ دابەشکرنا ولاتێ کوردستانێ بۆ جارەکادی دەست نیشان دکەت و دبیتە تمامکەرێ کاریێ ڕستەیێ.

دڕستەیا چواریدا پەیڤا (ل پێنجێ ئادار)ێ هەڤاڵکارە، بەلی چونکی دەمێ ڕاپەڕینا کوردان دەردئێخیت ژبەر هندێ هەڤاڵکارێ دەمی یە، و تمامکەرێ کارێ رستەیێیە.

دڕستەیا پێنجێدا پەیڤا (سوبەهی) دەمێ ڤەگەڕیانا (هەڤال)ی بۆ باژێرێ دهوکێ نیشاددەت، ژبەر هندێ هەڤالکارێ دەمی یە، تمامکەری کارێ رستەیێیە.

درستەیا شەشێدا پەیڤا (هەردەم) وێ چەندی دیاردکەت کو چ جاران کورد دەست ژ هزرا ئازادیێ بەرنادەت، ژبەر هندێ هەڤاڵکارێ دەمی یە، و تمامکەرێ کارێ رستەیێیە.

دەستوور:

هەڤاڵکارێ دەمی ئەو هەڤاڵکارە کو دەمێ رویدانا کارێ رستەیێ دەردئێخیت و نیشاددەت و دبیتە تمامکەرێ کارێ رستەیێ، چ ئەڤ کارە (بۆری بیت یان نە بۆری یان داخوازی) بیت، کارێ رستەیێ تێپەر یان تێنەپەر بیت هەروەسا دبیتە تمامکەرێ کارێ بێ هێز... بەرسڤا پرسیارا (کەی، کەنگی، لەکەیەوە، چ کاتێ، چ دەمی، ژکەنگی وەرە....) ددەت، ئەڤە ژی هندەك ژهەڤاڵکارێن دەمی نە (ئێستا، نوکە، ئەمرۆ، سوبەهی، پشتی نیڤرو، نهۆ، کەم، ڕۆژانەدا، چەند ڕۆژەکێن دی، بەم زووانە، بەهارێ، ئیرۆ، ئێڤاری، جاران، ئەمسااڵ، لەمێژە، ژمێژە، هەندێ جار، هەمیشە، لەمەولا، تابەیانی، لەو ساوە، بەرێ، پێرێ، هەمی گاڤا، هەردەم، ژنهۆ پێڤە..... هتد).

تێبینێ:

هەڤاڵکار کو دبیتە تمامکەرێ کاری، نەدبیتە بەرکار و نەدبیتە تمامکەرێ بەیاریدە، چونکە دبنیاتدا بۆ هندێیە کو دەمێ ڕویدانا کاری یان جهێ ڕویدانێ یان چەوانیا ڕویدانا کاری دەربێخیت... وەکو ئێك و ب ئێك شێوە دبیتە تمامکەرێ کارێ تێپەڕ و تێنەپەڕ.

ڕاهێنان (١)

دڤان دێرێن هۆزانداندا هەڤاڵکاران دیاربکە و شرۆڤەبکە:

١-ئەو کولیکێن تا بەلاڤ
یێ ژبەر شەڤ بای دلڤن
ب شەڤێ لێ دکەڤیت خوناڤ
سپێدەهیا زوی دبشکڤن

٢-مخابن بۆ جهێ کوردان
نهۆ لێ بۆیە ئێڤار
هەتا ئەڤرۆ دخەودا مای
بسەرداهات شەڤا تاری

(نالبەند)

٣-ئەگەر چی شەو درەنگە ساقی بۆم تێکە کەمێکی تر
ئەوا ئەم شەو سەری هەڵدا لە ناخمدا خەمێکی تر

(هێمن)

ڕاهێنان (٢)

هەڤالکارێن (ل ڤان نێزیکان -نوکە -ژ هینگێ وەرە) دڕستەیاندا بکاربینە ب مەرجەکی هەڤالکارێ ئێکێ و دووێ ببنە تمامکەرێ کارێ تێنەپەر و هەڤالکارێ سێیێ ببیتە تمامکەرێ کارێ تێپەر.

ڕاهێنان (٣)

دڕستەیا (ئەڤرۆ دڤێت کوردستان ژ هەمی لایانڤە پێش بکەڤیت).

١-(ئەڤرۆ) چییە؟ ئەرکێ وێ چییە؟

٢-بکەرێ رستەیێ دیاربکە.

٣-(پێش بکەڤیت) چ جۆرەکارەکە؟ چەوا هاتییە دروست کرن؟

٤- رستەیێ بگھۆڕە بۆ سەر شێوەزارێ کرمانجییا خوارێ و سەر ژنوی رستەیێ بنڤیسە.

(وانەیا دوازدێ)

تمامکرنا کاری ب هەڤاڵکارێ جهی (شوێنی)

ڤان دێرێن هۆزانان بخوینه :

١- لەژێـــر ئاسمـانی شـینـــا
لە پاڵ لووتکەی بەفرینا
کـــوردستان گـــەڕام
دۆلاو دۆڵ پێـــــــــوام

(گوران)

٢- تەحقیق مەلەک و یا پەری بـوون
لەوڕا کو ل ناڤ وگل پەری بوون.

(خانی)

٣- وەکی گورگی لناڤ بەرخا وەکی تەیری لسەر فەرخا
دائیم ددەت دەورو چەرخە شـــەڤ و رۆژ و مەهـ و ســـالە.

(نورە ددین بریفکانی)

٤- میری بادشـــاهی موویەک ل نـــک مـــەلایێ
نادەم ب مولکێ عالەم یەک زەڕە یەک عینایەت

(مەلایێ جزیری)

٥- دوهـــی سپێدی لســـەر بانی
من جانەک دیت ژ خەو ڕابوو

(نالبەند)

بەرچاڤکرن:

دڤان نموونەیێن سەریدا هەمی کار ب هەڤاڵکاری هاتینە تمامکرن، دنموونەیا ئێکێدا پەیڤێن (لەژێر) و (لە پاڵ) جهێ رویدانا کارەکی دەردئێخن، لەوا دبنە هەڤاڵکارێ جهی و دبنە تمامکەرێ کاران.

-دنموونەیا دووێدا پەیڤا (ل ناڤ) جهێ رویدانا کارێ رستەیێ دەردئێخیت، لەورا هەڤالکارێ جهییە، و تمامکەرێ کارێ رستەییێە.

- دنموونەیا سێییێدا پەیڤێن (لناڤ ، لسەر) جهێ ڕویدانا کارێ رستەیێ دەردئێخن، لەورا هەڤاڵکارێ جهی نە، دبنە تمامکەرێ کارێ ڕستەیێ.

-دنموونەیا چوارێدا پەیڤا (ل نك) جهێ رویدانا کارێ ڕستەیێ دەردئێخیت ودبیتە هەڤالکارێ جهی.

-دنموونەیا پێنجێدا پەیڤا (لسەر) هەڤاڵکارێ جهی یە و دبیتە تمامکەرێ کارێ ڕستەیێ . . .

دەستوور:

هەڤالکارێ جهی ئەو هەڤاڵکارە کو جهێ رویدانا کارێ رستەیێ نیشاددەت و دەردئێخیت، بەرسڤا پەیڤا پرسیارێ (ل کیرێ، لە کوێ - لە کیندەرێ - بۆ کوێ) ددەت.

ئەڤەژی چەندەکن ژ هەڤالکارێن جهێ (سەر، ژێر، خوارێ، بن، لنك، پاش، پێش، ل ژێر، ل بەری، لسەرڤە، لناڤ، تەنشت، چەپ، راست، ل وێرێ، لڤێرە، ژ خوارێ، دناڤ، ژێری، ژووری، بنڕا، دناڤ شکەفتێدا، لسەردارێ، لبن . . .هتد).

ڕاهێنان (١)

دڤان رستەیاندا هەڤاڵکاران دیاربکە و شرۆڤەبکە:

١-ڕۆژ ل رۆژهەلاتیڤە بلند دبیت.

٢-ئالایێ کوردستانێ لسەر گوپیتکا چیایان دشەکیت.

٣-شڤان ل خواری ڕوونشتییە.

٤-ل نك مرۆڤێ نەخۆش نەڕوینە.

٥-نەوزاد ژ خواری چوو سەری.

ڕاهێنان (٢)

ئەڤ هەڤاڵکارێن لخواری، چ جۆرن، درستەیاندا بکاربینە:

(ل جەم ، پار ، باکوور ، بەربانگ ، نیڤا شەڤ ، نوکە)

ڕاهێنان (٣)

نیڤا ئێکێ ژ ئەڤێ دێرە هۆزانا (گوران)ی شرۆڤەبکە:

لە باخچەی پاشادا ورد گەڕام خوارو ژوور

زەرد هەبوو، بۆم چنیت، چنگ نەکەوت گوڵی سوور

ڕاهێنان (٤)

پارچە پەخشانەکێ لسەر هێرشێن نەمرۆڤانە یێن ئەنفالێ بنڤیسە، بۆ سەر هەمی دەڤەرێن کوردستانا عێراقێ ل سالا ١٩٨٨، پاشی هەڤاڵکارێن جهی دیاربکە.

(وانەیا سێزدێ)

تمامکرنا کاری ب هەڤالکاریێ چەوایی

ئەڤان نموونەیان بخوینە :

١- ئەم ڕۆژی سالێ تازەیە نەورۆزە هاتەوە
جەژنێکی کۆنی کوردە بە خۆشی و بەهاتەوە

(پیرەمێرد)

٢-دیلانێ هۆزان جوان خواند.

٣- جوتیاری فێقیێ خۆ ب ئەرزانی فرۆشت.

٤- هەڤال ب دلگەشی چوویە مالێ.

٥- ئەڤ دارشتنە باش هاتییە نڤیسین.

بەرچاڤکرن:

دڤان نموونەیێن سەریدا کارێن وان ب هەڤالکارەکی هاتینە تمامکرن، دنموونەیا ئێکێدا پەیڤا (بەخۆشی) چەوانیا هاتنا جەژنا نەورۆزا کوردان دیاردکەت، لەورا هەڤالکاریێ چەواییە، و تمامکەریێ کاریێ رستەیێیە.

دنموونەیا دووێدا پەیڤا (جوان) چەواییا رویدانا کارێ خواندنێ نیشاددەت، لەورا هەڤاڵکاری چەواییە، و تمامکەرێ کارێ رستەیێیە.

دنموونەیا سێیێدا پەیڤا (ب ئەرزانی) چەواییا فرۆشتنا فێقی دیاردکەت، لەورا هەڤالکارێ چەواییە، و تمامکەرێ کارێ رستەیێیە.

دنموونەیا چوارێدا پەیڤا (ب دلگەشی) چەوانیا چوونا هەڤاڵی نیشاددەت بۆ مالێ، لەورا هەڤاڵکارێ چەواییە، و تمامکەرێ کارێ رستەیێیە.

دنموونەیا پێنجێدا پەیڤا (باش) چەوانیا نڤیسینا دارشتنێ دەردئێخیت، لەورا هەڤالکارێ چەواییە، و تمامکەرێ کارێ رستەیێیە.

دەستوور:

هەڤاڵکاری چەوایی ئەو هەڤاڵکار کو چەواییا ڕویدانا کارێ رستەیێ نیشان ددەت و وەسفا کارێ رستەیێ دکەت.

بەرسڤا پەیڤا پرسێ (چەوا ، کوو ، چەوان ، چۆن) ددەت و ئەڤ پەیڤە ژی چەند نموونەیەکن ژ هەڤاڵکارێ چەوایی:

(شێرانە، ئازایانە، مەردانە، ژیرانە، ب نەخۆشی، ب تورەیی، دەم دەمی، پشت و پشت، ب باشی، ب خۆشی، میرانە، ب پاکی، ب پاقژی، ب لەز....هتد).

تێبینی:

هندەك پەیڤ هەنە ئەگەر درستەییدا وەسفا ناڤەکی یان جهناڤەکی بکەن، ببنە هینگێ دێ بنە هەڤالناڤێ چەوایی وەکی:

(جوان، باش، خراپ، ڕێك، بەرز، چاك، تووند، بلند . . . . هتد) وەکی:

نمرە ییێن من دباش بوون.

نمرەیەکا باش ل کوردیێ وەرگرتییە.

وان باخچەیەکێ جوان یێ هەی.

چیاییێن دەڤەرا هەوە بلندن.

درستەییێن سەریدا پەیڤێن (باش، جوان، بلند) هەڤالناڤێن چەواییەنە چونکی وەسفا ناڤان دکەت درستەییدا ودبنە دیارکەرێن ناڤی تمامکەرێ کارێ بیهێز. . . بەلێ ئەگەر ئەڤ پەیڤە وەسفا کارەکێ تمام بکەن درستەییدا هینگێ دێ بنە هەڤالکارێن چەواییو دێ بنە تمامکەرێ کارێ رستەیێ وەکو:

من وانە ب باشی خواند

باخچەیێ وان جوان چاند بوو

چالاکییێن هەمە بلند هاتنە هەلسەنگاندن.

بەلێ دڤان رستەییێن سەریدا پەیڤێن (باش، جوان، بلند) چونکو وەسفا کارێ رستەیان دکەن وچەوانیا ڕویدانا کارێن وان نیشاددەت، لەورا دبنە هەڤالکارێن چەواییو ودبنە تمامکەرێ کارێ رستەیێ.

ڕاهێنان (١)

دڤان رستەیاندا ئەو پەیڤێن هێل ل ژێر هەی شرۆڤەبکە:

١-کوردستان ب دلڕەقی هاتبوو وێرانکرن.

٢-گەلێ کورد شێرانە ڕاپەڕی.

٣-گول ب جوانی هاتنە چاندن.

٤-ئەم ب تەڤایی شولێ خۆ دکەین.

٥-هەڤالێن لەزگینی ب لەز هاتن.

ڕاهێنان (٢)

ڤان پەیڤان درستەیاندا بکاربینە ب مەرجەکی جارەکێ ببنە هەڤالناڤ و جارەکا دی ببنە هەڤالکارێ چەوایی:

(١-خراپ ٢-چاك ٣-جوان ٤-باش ٥-بلند)

ڕاهێنان (٣)

ڤان ڕستەیێن خوارێ شرۆڤەبکە:

١-مەلەڤان ئازایانە ل ڕویباری دەرباز بوو.

٢-فراڤینێ ب گەرمی بخۆ.

٣-نێچیرڤان ب سیاری چوون بۆ نێچیرێ.

ڕاهێنان (٤)

هەڤاڵکاران دڤان نموونەیێن خوارێدا دیاربکە و جۆرێن وان دەست نیشان بکە:-

١-لسەر پشتا تە حەرب و هنگ و دنگە

تو پرت پرت بووی وەکی داری بمشاری

(نالبەند)

٢-تێم و دچم دەشت و شاخ

دەرباز دکم دەم و چاخ

بەر سێبەر و هەتاڤا

سەر نەفەل و بەراڤا

(سەبری بۆتانی)

٣-گەلۆ بۆچی ئەڤ ژیان

تەڤ بوویە ژان و زیان

کەسێ باشە، ل پاشە

ل پێش وی ڕێك و کاشە

(سەبری بۆتانی)

٤-مەی هاتە فینجانا ل دەف کەس دێ ڤەخۆت ئیرۆ ب خەف

ساقی ب چەنگ و نای و دەف فەرفوری یا مەهتاب دا

(جزیری)

٥-شاعر و بلبل ونێرگز..

هەمی دەما..

رك و داڤێن لێ بووینە دز

(موئەیەد تەیب)

(وانەیا چواردێ)

تمامکرنا کاری ب
هەڤاڵکاریّ ریّکخستن

١- سیار دەستە دەستە دهاتن.

٢- باران تاڤ تاڤ دباریت.

٣- گەنج کۆم کۆم ڕاوەستیابوون.

٤- ئەم هەوە جارجار دبینین.

٥- هەڤالان سێڤ کت کت خوارن.

٦- ئەو ئاڤێ فڕفڕ ڤەدخۆت.

٧- پێشمەرگە پۆل پۆل گەهشتنە جهێ خۆ.

٨- کەو بڕبڕ فڕین.

٩- کوتران جووت جووت دادان.

١٠- زاروٚ سێ سێ چوون.

بەرچاڤکرن:

ئەگەر بەرێ خۆ بدەینە ڕستەیێن سەری دێ بینین پەیڤێن (دەستە دەستە، تاڤ تاڤ، کۆم کۆم، جار جار، کت کت، فڕفڕ، پۆل پۆل، بڕبڕ، جووت جووت، سێ سێ) ریّکخستن و ڕێزبەندی تێدایە، دبێژنە وانا هەڤاڵکارێن ریّکخستنێ چونکی:-

١-درستەیا ئێکێدا پەیڤا (دەستە دەستە) هەڤاڵکارێ رێکخستنێیە، چونکە کارێ (دهات) تمامکرییە، و شێوەیێ ڕویدانا کاری دەرئێخستییە، ئەگەر پەیڤا (دەستە دەستە) نەبایە مە نەدزانی کا کارێ رستەیێ ب چ شێوەیەکی ڕویدایە.

٢-درستەیا دووێدا پەیڤا (تاڤ تاڤ) هەڤاڵکارێ رێکخستنێیە، چونکی ڕامانا کارێ (دباریت) تمام دکەت، وشێوەیێ ڕویدانا کارێ رستەیێ دەردئێخیت، ئەگەر پەیڤا (تاڤ تاڤ) نەبیت درستەیێدا ئەم نزانین کار ب چ شێوەیەکی ڕوییدەت.

٣- درستەیا سێیێدا پەیڤا (کۆم کۆم) هەڤاڵکارێ رێکخستنێیە، چونکی شێوەیێ ڕویدانا کارێ (ڕاوەستیا بوو) دەرئێخستییە و ڕامانا کاری ژی تمامکرییە، ئەگەر پەیڤا (کۆم کۆم) نەبایە مەنە دزانی کارێ رستەیێ ب چ شێوە رویدایە.

٤- درستەیا چوارێدا پەیڤا (جار جار) هەڤاڵکارێ رێکخستنێیە، چونکی شێوەیێ ڕویدانا کارێ (دبینین) دەردئێخیت و رامانا کاری ژی تمام دکەت، ئەگەر پەیڤا (جار جار) درستەیێدا نەبیت ئەم نزانین کارێ رستەیێ ب چ شێوەیەکی رویددەت.

٥- درستەیا پێنجێدا پەیڤا (کت کت) هەڤاڵکارێ رێکخستنێیە، چونکی شێوەیێ ڕویدانا کارێ (خوارن) دەرئێخستییە و رامانا وێ ژی تمامکرییە، ئەگەر پەیڤا (کت کت) نەبایە مە نەدزانی کو کارێ رستەیێ ب چ شێوەیەکی ڕویدایە.

٦-درستەیا شەشێدا پەیڤا (فڕفڕ) هەڤاڵکارێ ڕێکخستنێیە، چونکی شێوەیێ ڕویدانا کارێ (ڤەدخۆت) دەردئێخیت وڕامانا کاری ژی تامدکەت، ئەگەر پەیڤا (فڕفڕ) درستەیێدا نەبیت، ئەم نزانین کارێ رستەیێ ب چ شێوەیەکی رویددەت.

۷- درستەیا حەفتێدا پەیڤا (پۆل پۆل) هەڤاڵکارێ ڕێکخستنێیە، چونکی شێوەیێ ڕویدانا کارێ (گەهشت) دەردئێخیت وڕامانا کاری ژی تامکرییە ئەگەر پەیڤا (پۆل پۆل) نەبایە، مە نەدزانی کارێ رستەیێ ب چ شێوەیەکی ڕویدایە.

۸- درستەیا هەشتێدا پەیڤا (بڕبڕ) هەڤاڵکارێ ڕێکخستنێیە، چونکی شێوەیێ ڕویدانا کارێ (فڕی) دەرئێخستییە، و ڕامانا کارێ رستەیێ تامکرییە، ئەگەر پەیڤا (بڕبڕ) نەبایە، مە نەدزانی کارێ رستەیێ ب چ شێوەیەکی ڕویدایە.

۹- درستەیا نەهێدا پەیڤا (جووت جووت) هەڤاڵکارێ ڕێکخستنێیە، چونکی شێوەیێ ڕویدانا کارێ (دادا) دەرئێخستییە، و ڕامانا کارێ رستەیێ تامکرییە، ئەگەر پەیڤا (جوت جوت) نەبایە، مە نەدزانی کارێ رستەیێ ب چ شێوەیەکی ڕویدایە.

۱۰- درستەیا دەهێدا پەیڤا (سێ سێ) هەڤاڵکارێ ڕێکخستنێیە، چونکی شێوەیێ ڕویدانا کارێ (چوون) دەرئێخستییە، و ڕامانا کارێ رستەیێ تامکرییە، ئەگەر پەیڤا (سێ سێ) نەبایە، مە نەدزانی کا کارێ رستەیێ ب چ شێوەیەکی ڕویدایە.

دەستوور:

هەڤاڵکاریێ ڕێکخستنێ: ئەو هەڤاڵکارە کو درستەییدا شێوەیێ ڕێکخستنا ڕویدانا کاریێ رستەیێ دەردئێخیت، و ڕامانا وی ژی تمام دکەت وهەمی گاڤا دبیتە تمامکەریێ کاری درستەییدا، وەکو:

(دەستە دەستە، پۆل پۆل، جار جار، بڕ بڕ، جوان جوان، کۆم کۆم، سێ سێ، شەش شەش . . .)

ڕاهێنان (١)

ڤان هەڤاڵکارێن ڕێکخستنێ درستەیاندا بکاربینە:-

(دەم دەم -گاڤ گاڤ -هێدی هێدی -خێرا خێرا -بڕ بڕ -دەستە دەستە -چوار چوار -جوان جوان)

ڕاهێنان (٢)

((خەلکێ گوندان کۆم کۆم ل سپێدەهیا ڕۆژا جەژنێ ل مالاّن دگەڕیان و جەژن پیرۆزدکرن.))

بەرسڤا ڤان پرسیاران بدە:

١-پەیڤا (کۆم کۆم) چییە؟ ئەرکێ وێ چییە؟

٢-بکەرێ رستەیێ شرۆڤەبکە.

٣-پەیڤا (جەژن) یا خیت لبن شرۆڤەبکە.

٤- دوو کار دپارچا سەریدا هەنە، بینە دەرێ، ودیاربکە کانێ تێپەڕن یان تێنەپەڕن.

ڕاهێنان (٣)

ڤان رستەیێن خوارێ شرۆڤەبکە:

١-دوهی قوتابی کۆم کۆم بلەز هاتنە خاندنگەهێ.

٢-یاریزان دوو دوو دچنە مەشقێ.

ڕاهێنان (٤)

ڤان پرسیارێن ل خوارێ ب هەڤاڵکارێ ڕێکخستنێ بەرسڤ بدە:

١-مێڤان چاوان دهاتن؟

٢-گەنم چەوا هاتیە دروین؟

٣-یاریکەر چەوا یارییێ دکەن؟

٤-شیلانێ ئاڤ چەوا ڤەدخوار؟

(وانەیا پازدێ)

تمامکرنا کاری ب
هەڤاڵکاریّ چەندی

١- من دلبــەرەک وەک دوڕ هەیــە
مەحبوب شیــرین ســـــوڕ هەیــە
حوسن و جەمـــالەک پور هەیــە
بەلقیس سیفەت مەسکەن سەبا

(جزیری)

٢- هەتاوی نەورۆز مانگی جۆدرەو
زۆر هــاتن و چوون بەڕۆژ و شــەو

(گۆران)

٣- قوتابیێ دەرنەچووی پیچەک دخواند.

(گۆران)

٤- ئــو تو بەنـــدەبی زمـــان لالۆمـــە
بەلێ فەعم دکەم ئەز ژ روحێ تە
بەلێ کێم دبهێم خەبەرێ تەدوور
حەزنا فیکراتە، بەحرا بێ بوحوور

(جاسمێ جەلیل)

٥- منداڵەکە تۆزێک یاری دەکات.

٦- نارینێ چیرۆک گەلەک بەلاڤە دکرن.

بەرچاڤکرن:

ئەگەر بەرێ خۆ بدەینە ڤان نموونەیان دێ بینین:

١- ددێرا هۆزانا ئێکێدا پەیڤا (پۆر) پڕ هەڤاڵکارێ چەندییە، وتمامکەرێ کارێ (هەیە)یە، چونکی چەندایەتیا رویدانا کارێ (هەیە) دەردئیخیت.

٢- ل دێرا هۆزانا دووێدا پەیڤا (زۆر) هەڤاڵکارێ چەندییە، وتمامکەرێ کارێ (هات، چوو)یە، چونکی چەندایەتیا ڕویدانا کارێ وێ دەرئێخستییە.

٣- درستەیا ژمارە سێدا پەیڤا (پیچەك) هەڤاڵکارێ چەندییە، وتمامکەرێ کارێ (دخواند)ە، چونکی چەندایەتیا ڕویدانا کارێ رستەیێ دەرئێخستییە.
٤- ددێرا هۆزانا چوارێدا پەیڤا (کێم) هەڤاڵکارێ چەندییە، وتمامکەرێ کارێ (دبهێم)ە، چونکی چەندایەتیا ڕویدانا کارێ رستەیێ دەردئیخیت.

٥-درستەیا ژمارە پێنجێدا پەیڤا (تۆزێك) هەڤاڵكارێ چەندییە، وتمامكەرێ كارێ(یاری دەكات)ە، چونكی چەندایەتیا ڕویدانا كارێ رستەیێ دەرئێخستییە.

٦-درستەیاژمارەشەشداپەیڤا(گەلەك)هەڤاڵكارێچەندییە،وتمامكەرێكارێ (بەلاڤەدكرن)ە، چونكی چەندایەتیا ڕویدانا كارێ رستەیێ دەرئێخستییە.

دەستوور:

هەڤاڵكارێ چەندی: ئەو هەڤاڵكارە درستەییدا چەندایەتیا ڕویدانا كارێ تمام (تێپەڕو تێنەپەڕ) نیشاددەت، ودبیتە تمامكەرێ كاری. هەڤاڵكارێن چەندی وەكی (زۆر، كەم، كێم، گەلەك، تۆزێ، هندەك، پیچەك، پوڕ(پڕ)، نەختێ، فرە . . .)

ڕاهێنان (١)

ڤان هەڤاڵكارێن چەندی یێن ل خوارێ درستەیاندا بكاربینە ب مەرجەكی سێ ژوانا ببنە تمامكەرێ كارێ تێپەڕ، دوو ژوانا ببنە تمامكەرێ كارێ تێنەپەڕ:

(زۆر ، هندەك ، پیچەك ، گەلەك ، پڕ)

ڕاهێنان (٢)

درستەیا (سالاری هۆزان زۆر ژبەركرینە):

ئ-(ی) پشتی پەیڤا (سالار) چییە ؟

ب-بکەرێ رستەیێ دیاربکە.

پ-پەیڤا (زۆر) چ جۆرە هەڤالکارەکە؟ ئەرکێ وێ چییە؟

ج-بەرکارێ رستەیێ بینە دەرێ.

ح-کارێ (ژبەرکرینە) ب چەند جۆرێن هەڤالکارێن دی دشێت بهێتە تمام کرن؟ ب نموونەڤە نیشابدە.

ڕاهێنان (٣)

کارێن ئەڤان رستەیان ب هەڤالکارەکێ چەندی تمام بکە:

١-ئەلەند دوهی بەزی.

٢-زارۆکی ئاڤ ڤەخوار.

٣-نەخۆش دکوخیت.

٤-کەو یێ دخوینیت.

٥-تێشت یا سار بووی.

ڕاهێنان (٤)

ڤان هەڤالکاران دڕستەیاندا بکاربینە و جۆرێن وان نیشابدە:

(هەردەم ، گەلێ ، بەخێرایی ، پێرار ، دەم دەم ، تیپ تیپ ، لناڤەراست).

(وانەیا شازدێ)

ئەرکێ هەڤالکاری دڕستەییدا

١- پار چووین بۆ دهوکێ.

٢- ئاڤ گەلەک زوو کەلی.

٣- پێلاوەکەم بەپەلە لەپێ کرد.

٤- مە ماسی دناڤ گۆمێدا گرتن.

بەرچاڤکرن:

مەزانی کو هەڤالکار ئەو پەیڤە کو سنووردکی بۆ ڕویدانا ڕامانا کارێ دناڤ ڕستەییدا دادنیت و رووپەکێ ڕویدانا وی کاری ئاشکرا دکەت، دبیتە تمامکەرێ ڕامانا رستەیێ.

دڤێرە د ا مە دڤێت ئەرکێ هەڤالکاری دناڤ رستەییدا بەرچاڤ بکەین:

-دڕستەیا ئێکێدا: هەڤالکارێ (پار) سنووردك بۆ دەمێ ڕویدانا کارێ رستەیێ دانایە، و بوویە تمامکەرێ ڕامان و مەبەستا کاری.

- دڕستەیا دووێدا هەڤالکارێ (زوو)تمامکەری کارێ (کەلی)یە، بەلێ بۆ دەرخستنا ئەندازەیا وێ (زوو)ێ ودیارکرنا ڕامانا وێ مە هەڤالکارەکێ دی ل پێشیێ بکارئینایە کو (گەلەك)ە، دڤێ رستەییدا هەڤالکارێ (گەلەك) دیارکەرێ هەڤالکارێ (زوو)یە، و هەردوو پێکڤە ڕامانا کاری تمام دکەن.

ئەگەر جارەکا دی ب هویری سەحکەینە رستەیێن (١،٢)، دێ بینین هەڤاڵکار بێ ئامرازێ پەیوەندی دەورێ خۆ وەك تمامکەرێ کاری دبینیت.

-بەلێ دڕستەیا سێیێدا پەیڤا (پەلە) ژ ئەگەرێ پێشگرێ (بە) دەورێ خۆ وەکو هەڤاڵکار دیتییە، و دبیتە تمامکەرێ کاری.

-دڕستەیا چوارێ ژیدا هەڤاڵکارێ (دناڤ گۆمێدا) تمامکەری کارێ (گرت)ە وهاتییە بکارئینان بۆ دیارکرنا سنوورەکی بۆ کاری و بوویە تمامکەرێ کارێ ڕستەیێ.

دەستوور:

١- هەڤاڵکار دناڤ رستەییدا ڤان ئەرکێن خوارێ دبینیت:

ئ- دبیتە تمامکەر بۆ کاری.

ب- دبیتە دیارکەرێ (دیارخەرێ) هەڤاڵکارەکێ دی و هەردوو پێکڤە دبنە تمامکەر بۆ کاری.

٢- هەڤاڵکار هەردەم دبیتە تمامکەرێ ڕاستەوخۆ یێ کارێ رستەیێ

ڕاهێنان (١)

نموونەیێن رستەیان بۆ ڤان مەبەستان بینە:

١-رستەیەکێ هەڤاڵکارێ وێ دیارکەرێ هەڤاڵکارەکی دی بیت.

٢- رستەیەکێ هەڤاڵکارەکێ وێ ژ پەیڤەکێ و پێشگرەکی هاتبیتە دروستکرن.

٣-رستەیەکێ هەڤاڵکارەکێ جهی تێدابیت.

٤-رستەیەکێ هەڤاڵکارەکێ چەوایی تێدابیت.

ڕاهێنان (٢)

دڕستەیا (پێشمەرگە پۆل پۆل و زۆر بلەز ل ڕوویباری دەرباز بوون):-

ئ-پەیڤا (پۆل پۆل) چییە؟ ئەرکێ وێ چییە؟

ب-بکەرێ ڕستەیێ بینە دەرێ؟

پ-(زۆر بلەز) چەوا دهێتە شرۆڤەکرن؟

ت-کارێ رستەیێ دیاربکە و بزانە چ جۆرە کارەکە و چەوا دروست بوویە؟

ج-ئەرێ چێدبیت هەردوو بێژەیێن (پۆل پۆل) و (زۆر بلەز) دڕستەیێدا لادەین؟ بۆچی؟

چ-ڕستەیا سەری ب زارێ کرمانجییا خوارێ بنڤیسە ڤە.

ڕاهێنان (٣)

ڤان هەڤاکاران درستەیێدا بکاربینە:

(زۆر باش ، گەلەك جوان ، پیچەك بلەز ، هندەك ب هێواشی).

ڕاهێنان (٤)

ئەڤان رستەیێن ل خوارێ شرۆڤەبکە:

١-مامۆستایێ مە وانەیێ باش دبێژیت.

٢-مەلەڤانی زۆر بلەز زاروك ڕزگار کر.

٣-من گۆڤار ب پاڵدایی خواندەڤە.

ئەدەب

١- رێبازێن ئەدەبی

رێبازا ڕۆمانتیکی (ب گشتی)

٢- ئەدەبیاتێ کوردی سۆڤیەتیا جاران.

٣- پەخشانا کوردی (جۆرێن وێ)

٤- کوردییا پەتی

نموونەییێن ئەدەبێ

١- سەی یاقۆبێ ماهیدەشتی

٢- عەلی حەریری

٣- مەحەوی

٤- شێخ ڕەزا

٥- ناری

٦-زێوەر

٧- شێرکۆ بێکەس

٨- شێخ غەیاسەدین نەقشەبەندی

٩- شێخ محەمەدێ خاڵ

١٠- ڕەوشەن بەدرخان

ڕێبازێن ئەدەبی

ڕێبازا ڕومانتیکی:

دەمێ بۆ جارا ئێکێ مە گوهـ ل پەیڤا ڕۆمانتیك دبیت ئێکسەر تشتێ هەست و ئاشۆپی (خەیالێ) وسۆز و شەیدابوونا سرۆشت و شوینوارێن کەڤن دئینە بیرا مە.

ڕێبازا رۆمانتیك ل ئەوروپا نیزیکی چاخ ونیڤا پشتی دەرکەفتنا ڕێبازا کلاسیکی سەرهلدا، ئەڤ ڕێبازا نوی شۆڕەشەك بوو دژی هەمی دەستورو بنەمایێن دەق وەرگرتنێن ڕێبازا کلاسیکی، شۆڕەشەك بوو بۆ رزگارکرنا ئەدەب و هونەر ژبن دەستهەلاتا سەپاندی یا ئەدەبیاتێ گریکی ولاتینیا کەڤن.

ڕێبازا ڕومانتیك:- ئازادکرنا حەزو ئارەزوو وڤەژاندنا سۆزو ودلچوونا مرۆڤی یە.

سەرکێشی وبەردانا فریشتەیێ ئەدەب وهونەرە، ڤەکرنا جیهانا بێ سنورە بۆ بژاڵە بوونا سۆزوگیانی.

پەیڤا رۆمانتیك ژ پەیڤا (رۆمانیوس Romanius) هاتییە کو بو وان زمانا دهاتە گوتن ئەوێن ژلاتینیێ پەیدابووین ول چاخێن ناڤەڕاست ب زارێ گشتی دهاتنە دانان ول دەسپێکا سەردەمێ ڤەژینێ (ڕێنیسانس) پیچ پیچە بوونە زمانێ نڤیسینێ وجهێ زمانێ لاتینی گرت. رۆمانتیکیا دەمێ ئەڤ پەیڤە بۆ ڕێبازا خۆ دانای، مەرەما وان ئەوبوو دیرۆك و ئەدەب و کەلتورێ نەتەوایەتیا خۆ ژ یێن گریك و

لاتینیێ جودا بکەن، کو بسەر کلاسیکییدا زالبووو. یان ئەو پەیف ژ (Romance) هاتییە کو ل چاخێن ناڤەڕاست بۆ چێرۆکا خەیالی وپاشی سوارچاکیێ د هاتە گوتن چ ب شیعر یان ب پەخشان. (رۆمانس)ی پەیوەندی ب ئۆرستوکراتاڤە هەبوو. بەلێ زمانێ وی سادە وبساناهی بوو، زمانێ مللەتی بوو، پاشی دوو لق ژ (رۆمانس)ی چوون -ڕۆمانسا ئوستوکراتی و رۆمانسا میللی.

* سەردەمێ دەرکەفتنا رێبازا رۆمانتیکی:

رێبازا رۆمانتیك ژ ئەوروپا دەرکەفتییە. بۆ جارا ئێکێ (فردریك شلیگل) ێ ئەلمانی رۆمانتیك وەك رێبازەکا ئەدەبی دژی کلاسیکیێ بکارئینایە، (مادام دوستایل)ێ ل ژێر کارتێکرنا وی ل فەرەنسا گەلەك بۆ گوت زێدەکر، ل فەرنسا کو مەلبەندێ چەسپاندن و بەلاڤەبوونا وێ رێبازێیە. سالا ١٨٠٠ - ١٨٣٠ ب دەمێ فێرکرن وپێشڤەچوونا وێ رێبازێ دهێتە دانان. (فکتور هۆگۆ) رۆلەکێ سەرەکی دچەسپاندنا رێبازا رۆمانتیك دا هەبوو، سالا ١٩٢٧ شانۆگەریا (کرۆمۆیل) بەلاڤەکر، دپێشەکیاوێدا بەحسێ گەشەکرنا شیعرێ دکەت دمێژوویا مروڤایەتییدا و دکەتە شیعرا لیریکی وشیعرا ئیپیکی و شیعرا دراماتیکی، ئەڤ پێشەکییە وەك بەیاننامەو ئنجیلا رومانتیکی وەسا بوو.

تایبەتمەندییێن ریبازا رۆمانتیکی:

ژبەرکو رۆمانتیك کاردانەك بوو دژی دەستوورێن کلاسیکی، هەکە تایبەتمەندییێن کلاسیکیێ بەروڤاژی کەین، دێ تایبەتمەندییێن رۆمانتیکی کەڤنە بەر دەستێ مە کو ییێن گرنگ ژ وان ئەڤەنە:

١-رۆمانتیك دەسەلاتا (عەقل)ی ددەتە ڕەخەکی، گرنگیێ ددەتە ئازادکرنا هەست و سۆزێ. شوینا مێشکی، دلی دکەتا کانیکا ئیلهام و جهێ هەست و ویژدانێ.

٢- رۆمانتیك ڤەگەڕیانە بو همبێزا سرۆشتێ بێدەنگ وتەنا، شاعیر ب سرۆشتی دبێژیت و حەز دکەت ب ڤەدەری تێکەلێ سرۆشتی ببیت و دهمبێزا سرۆشتیدا بکەڤیتە هزرێ و لدویف جوانیێ بگەڕیێت، شاعیر جوانیێ د هەمی دیمەنێن سرۆشتیدا دبینیت وب نەمانا بچویکترین دیمەن دلێ وی دچرمسیت و نەخۆشیان دبینیت و روندکان درێژیت، وەك وەریانا بشکوژەکا گولەکێ و رۆژئاڤابوون و غەوارەبوونا ستێرەکێ.

٣-رۆمانتیکێ باوەری ب ئازادیێ هەیە ژ دەربڕینا هەست و سۆز و ئاریان و گوهێ خۆ نادەتە چ دەستوور و قالبێن چەسپاندی. رۆمانتیك هەر دبنیاتدا شۆڕەش و ئازادییە، سەرکێشی و بەردانە بۆ وێ ئەندیشەیێ کو چ سنوران نانیاسیت.

٤-رۆمانتیك پویتەیی ددەتە تاکێ شاعیری وتاقیکرنا تایبەت، ئەڤ هەست وتاکاتی د خۆشەویستیەکا کویردا هەتا ڕادێ شەیدابوونێ خۆ دادنیت. خۆشەویستیا رۆمانتیك سیمایەکێ

پاقژێ هەیە، وەك د دونیایا فریشتەیدابیت وەسایە، ئەڤ تاکایەتی و بێدەنگی و نازکی دبیتە حالەتەکێ دەروونیێ وەسا خودانێ وێ هەست ب بێزاری وخەم و کۆڤانا دکەت. دەربڕین ژ ئاریانێ پەردەکا خەما بسەردا دکێشیت، شاعیر وەسا هەست دکەت کو ئەو مەڵبەندێ هەمی دونیایێ یە وگەلەك جارا تووشی بێزاریێ و ئاریانێ دبیت.

٥-رۆمانتیك دگرنگیدانێ ب دەم وجهی، تووشی هاڤیێ دبیت، دگەل سەردەم جهێ خۆ ناگونجیت، ب خەیاڵ بەرەف رابردووی ڤەدگەڕێتەڤە وخەما بۆ دەمێن خۆشێن بۆری دخوّت و بۆ رزگار بوونێ ژبۆ شاتیا دناڤ باژێریدا کو جهێ وییە بەرەف سرۆشتی درەڤیت.

٦-رۆمانتیك و نەخۆشیا سەردەمی، هیڤی و حەزێن رۆمانتیکیا د زۆربوون، بەلێ شیانێن بدەستڤە ئینانا وان هیڤیا نەبوون. جوداهیا دناڤبەرا هیڤیا زۆر شیانا کێم بۆ ئەگەرێ بێ هیڤی و رەشبینیێ، ئەڤێ ژی بەرەف بێزاریێ دژیانێدا دبرن و گازندە ژ بەختێ خۆ و دلڕەقیا زەمانی دکرن وب دەست تام دکرنە ئێش و ئازاران ومرۆڤ دشێت ب دوو ئەگەرا ژڤێ ئازارێ رزگار ببیت:

-یان سرۆشتێ خۆ بگوهۆڕیت ودەست ژ هیڤی و حەزێن خۆ بەردەت.

- یان سرۆشتێ دەرڤە بگوهۆڕیت وەلێ بکەت کو هیڤی و حەزێن وی پێ بدەستڤەبهێن.

۷- مۆرا دەڤەرێ:- رۆمانتیك دەمێ بەحسێ مرۆڤی دكەت، وەك تشتەكێ گشتی بەحس ناكەت، دەمێ بەحسێ هەست و سۆزێ دكەت وەك هەست و سۆزەكا گشتی بەحس ناكەت، بەلكی هەر مرۆڤەك هەست و سۆزەكێ مۆرا خۆ یا تایبەت وەردگریت، لپەی وی جهێ مرۆڤ تێدا ژیایە و ئەو مرۆڤێ هەست و سۆز لنك پەیدابوویە. مرۆڤێ ئەسپانی جودایە ژ مرۆڤێ یۆنانی، مرۆڤێ یۆنانی جودایە ژ مرۆڤێ ئەلمانی.

۸- ئەندێشەیا داهێنەرانە. لدەف رۆمانتیكا ئەدەب ب گشتی وشیعر ب تایبەتی زارڤەكرنا سرۆشت و ژیانێیە، ژێدەرێ داهێنانێ (خەلك)ە، ئامرازێ خەلكی ژی لدەف رۆمانتیكا ئەندێشەیا داهێنەرانەیە. ئەو ئەندێشا رەگەزێن ژێك ڤەبووین سرۆشتی یان واقیعی یان دەورێ رابردوو یان پێشبینیا پاشە رۆژێ پێكڤە گرێددەت. دڤی جۆرێ ئەندێشەیێدا، لێنێرینا شیعرا دێ كویرو روون و ب ئاریان بیت و دێ گیانێ شاعیری هەژینیت و دێ بیتە تاقیكرنا شیعری بۆ شاعیری ب خو.

۹- بابەتێ ئەدەبێ رۆمانتیك رۆمانتیكا ئەوروپی بابەتێن وێ تەقلیدی نینن دشێت هەر تشتەكی بكەتە بابەتێ نڤیسینێ، وەك دیمەنێن سرۆشتی، مێژوویا نەتەوایەتی، مۆرا دەڤەرێ، تشتێ تایبەت شوینا یێ گشتی، فەلسەفا میسالی، رەگەزێ نە ئاسایی، كاڤل، شەڤ، مرن، گۆڕ، خەون، . . .

١٠-چەوانیا دەربڕینا رۆمانتیکێ: رۆمانتیك د دەربڕینێدا دچیتە هندەك سیمایێن تایبەتی وەك: رزگاربوون ژ دەستوورو یاسایێ، ئالۆزی، تێکەل کرنا هەستان، ئالۆزیا ئەرکێ هونەرێن جوان، بەرچاڤ وەرگرتنا لایەنێ زاتی و لیریکی، . . .

* رۆمانتیك د ئەدەبێ کوردیدا :

رۆمانتیك د ئەدەبێ کوردیدا، دشیعرێدا پتر دیاردبیت ژ جۆرێن دی یێن ئەدەبێ. هەرچەندە ڕەگەزێ رۆمانتیك بۆ سەدێ نوزدێ ڤەدگەڕیت وەك دهندەك شیعرێن حاجی و دشیعرێن مەولەویدا هاتییە، بەلێ ب شێوەیەکێ بەرچاڤ ئەو رەگەز ل نیڤا سەدێ بیستێ جهێ خۆ گرت، ب تایبەتی ل نیڤا هەردوو شەڕێن جیهانیدا. ئەڤە ژبلی کارتێکرنا ناڤخۆیی، کارتێکرنا دەرڤەژی ل سەر هەبوو، شیعرا نەتەوەیێن هەڤسوی ب تایبەتی شیعرا تورکی د وی سەردەمیدا کارەکێ زۆر کربوو سەر وێ لڤینا نویخوازی ئەوا بەرەف جێگیربوونێ دچوو، ئەڤە ژبلی کارتێکرنا شیعرا ئەورپی چ ب شێوەکێ راستەوخۆ بیت ب رێکا شیعرا تورکی و چ ب شێوەکێ راستەوخۆ بیت کارەکێ زۆر کربوو سەر هێزا لڤینا نویخوازیا شیعرا کوردی. هەرچەندە بزاڤا پێشکەڤتنخوازا تورکی ل سەدێ بۆریدا بزاڤا رزگاریخوازا کوردی ب خۆڤە نەگرت. دگەل هندێ ژی رەوشەنبیرێن کورد گەلەك مفا ژ ئەدەبێ پێشکەڤتنخوازیێ تورکی وەرگرت و گوهۆڕینەکا

بنیاتی ل شێوە و ناڤەرۆکا شیعرا کوردی پەیداکر. کو ب راستی شوڕەشەك بوو دژی دەستوورو بنەمایێن رێبازا کلاسیکی.

پێشەنگێن ڤێ نویخوازیێ پێکهاتبوون ژ شێخ نوری شێخ سالح و رەشید نەجیب و گوران و پیرەمێرد. کو کارتێکرنا شیعرا ئەوروپی و تورکی ب ئاشکەرایی پێڤە دیار بوو.

* بنەماییێن رۆمانتیکیێ دشیعرا کوردیدا :

١- پشت گوە هاڤێتنا کێشا عەرووزی کو شیعرا کوردیا کلاسیکی پێ هاتییە نڤیسین و ڤەگەڕیان بۆ کێشا ژمارەیی (برگەیی - پەنجەیی - خۆمالێ) کو کێشەکا رەسەنا کوردییە ولسەر بنەمایێ ژمارا برگێ نیف مالکێ هاتییە و هەمی شیعرا فولکلۆری وپتریا شیعرا زارێ گۆران و لۆڕی ب وێ کێشێ هاتییە نڤیسین.

٢- دەست بەردان ژ ئێکبوونا سەروایێ و بکارئینانا سەروایا مەسنەوی یان سەروایا رەنگا و رەنگ کو شاعیری لدویف پێدڤیێ بکاردئینا بۆ هندێ کو دگەل کێشا رەسەن ئاوازەکێ تایبەت بدەتە شیعرا خۆ.

٣- ئێکبوونا بابەتی دشیعرا رۆمانتیکیدا بسەر هەمی شیعرێدا دابەش دبیت، ئێکبوونەکا موکم دناڤبەرا هەمی مالکاندا هەیە وپەیوەندیەکا رامانێ وئەدەبێ یا موکم پێکڤە گرێددەت، راکرنا هەر مالکەکێ وزێدەکرنا هەر مالکەکێ شیعرێ تێکددەت.

٤- بکارئینانا زمانەکێ سادە و بساناهی کو هەمی کەس تێبگەهن نەك کۆمەلّەکا دەست بژێر، پەیڤێن وێ هەمی کوردیەکا پەتییە و لپەی شیانێ شاعیر خۆ ژ بکارئینانا پەیڤا عەرەبی و فارسی و تورکی یێن گران دویر دئێخیت. ئانکو پەیف و دەستەواژە و رستە دکورت و پەتی و پوخت و رەسەن و بێ گرێ وئالۆزی بن و رامانا وان یا ئاشکەرابیت.

٥- شاعیر لپەی شیانێ خۆ ژ هونەرێ رەوانبێژیا تەقلیدی ددەتە پاش و لدویف لێکچواندن و خوازە و هونەرێ جوانکاریا نوی دگەڕیێت.

٦- شاعیر ژبلی هندێ کو ب زمانەکێ سادە وبساناهی دنڤیسیت کو هەمی کەس تێبگەهن. نڤیسینا وی ژی بۆ هەمی کەسانە وژبۆ رەشبینیا خەلکی دنڤیسیت و نڤیسینا وی خزمەتا تەخا ستەملێکری وقوربانی دانێن جڤاکی دکەت.

٧-ڤەگەڕیان بۆ سرۆشتی ولێگەڕیان ل جوانیێ ژ دیمەنێن سرۆشتی وخەم خوارن بۆ دیمەنێن دلسۆژ وەك وەریانا بەلگێن دارەکێ و رژیانا ستێرەکێ و ئافابوونا هەیف و رۆژێ.

٨- خۆشەویستیەکا پاقژوبژوین وگەلەك جاران بێ هیڤیبوون ژ خۆشەویستیێ و سەحکرنا ژیانێ و پاشەرۆژێ ب چاڤەکێ رەشبینانە و پەسەندکرنا مەزنا هیێ و خو دویر ئێخستن ژ خەلکی.

٩-خۆیی (زاتیەت) وبەحسکرنا دەردوئێشێن تایبەتی و خۆ دویر ئێخستن ژ بابەت و هەست و سۆزا گشتی و لێگەڕیان لدویف وان دیاردا ئەوێن

کارتیکرنێ ل دەروونی دکەن، خۆشیەکێ بو چێدکەن یان زیانەکێ دگەهینێ و دئەنجامدا تووشی گەشبینیێ یان رەشبینیێ دکەن.

١٠- رابردوو دبیتە مەیدانەکا بەرفرەھ، ئەندێشەیا شاعیری ڤەدگەڕێتە سەری و بابەتێ ئەدەبی و دیمەنێ گەش و جوان ژێ وەردگریت و سەرو ژنوی دروست دکەت و گەلەك جاران لدویف خۆشیا بۆری دگەڕیێت، چونکو دزانیت ئەو خۆشی چوو ئێدی نازڤرِیتەڤە.

١١- مفا وەرگرتن ژ کەلەپووریێ میللی ب ھەمی کەرەستێن زمانی و بابەتێ ئەدەبی بۆ نڤیسینا بەرھەمێ وەسا کو گیانێ میللی و نەتەوایەتی و نیشتمانی تێدا گەشبیت.

رۆمانتیك د

ئەدەبیاتێ کوردیدا - شێوەیێ کرمانجییا خوارێ

دشێوەیێ کرمانجییا خوارێدا، دەسپێکا نویکرنا شیعرا کوردی و شکاندنا تۆك و یاسایێن کلاسیکیێ ل سالێن بیستێ یێن سەدی بیستێ دەستپێکر و ئێك ژ رێبەرێن وێ نویخوازیێ (گۆران)ێ شاعیر بوو، کو لڤێرە دێ ب کورتی ژیان و نموونەکا شیعراوی ل سەر رێبازا رۆمانتیکیێ ئینین و شرۆڤەکەین . . .

گۆران ١٩٠٤ - ١٩٦٢

گۆران ناڤێ وی عبدوللایه و کوڕێ سلێمان بەگێ کاتبێ فارسییه. ل سالا (١٩٠٤)ێ زاییینی ل باژێرکێ هەڵەبجه هاتییه دنیایێ. دزارۆکینییدا لنك بابێ خۆ خواندییه، پاشی چوویه قوتابخانا سەرەتایی و دوو سالا ژی ل قوتابخانا ناڤنجییا کەرکووك خواندییه وژبەر مرنا بابێ وی و کوشتنا برایێ وی محەمەد بەگی، خواندنا خۆ هێلا و ڤەگەریا هەڵەبجه. دەمەکی مامۆستایێ سەرەتایی بوو، ل دەمێ شەڕێ دووێ یێ جیهانێ رێڤەبەرێ پشکا کوردی بوو ل ئێزگێ (رۆژهەلاتا نێزیك - الشرق الادنی) ل یافا، فەلستین. دەمێ شەڕ نەمای، ڤەگەڕیا سلێمانیێ. پشتی شۆڕەشا (١٤)ی تیرمەهێ سالا ١٩٥٨ و دامەزراندنا پشکا کوردی ل زانکۆیا بەغدا، بوو مامۆستا وانەبێژێ ئەدەب و رەخنەیا ئەدەبی. دژیانا خۆدا گەلەك تۆشی ئەشکەنجەو گرتنێ بوویه هەتا ل ١٩٦٢/١١/١٨ چوویه بەر دلۆڤانیا خودێ.

بەرهەمێن وی:

١-فرمێسك و هونەر.

٢-بەهشت و یادگار.

٣-سرۆشت و دەروون.

٤-لاوك و پەیام.

٥-هەڵبژاردە (وەرگێرانا کۆمەلەکا چیرۆکێن بیانییه).

٦-ژبلی ب دەهان گوتارو وەرگێران و وانەبێژیا ل کولیجا ئادابێ ل بەغدا.

نموونەك ژ شیعرا وی

پایز

پایز! پایز
بووکی پرچ زەرد
من مات، تۆ زیز
هەردوو هاودەرد!
من فرمێسکم، تۆ بارانت،
من هەناسەم، تۆ بای ساردت،
من خەم، تۆ هەوری گریانت،
هەرگیز، هەرگیز
پایز! پایز!

* * *

پایز! پایز!
شان و مل ڕووت،
من مات، تۆ زیز
هەردووکمان جووت،
هەر چەند گوڵ سیس ئەبێ بگرین،
ئاڵتوونی دار ئەڕژێ بگرین،
پوڵی باڵدار ئەفڕێ بگرین،
بگرین .، بگرین .، چاومان نەسڕین،
هەرگیز، هەرگیز
پایز! پایز

(هەمی بۆ ژبەرکرنێیە)

گۆران دڤێ هوزانێدا، دگەهتە وی پەڕێ رۆمانتیکێ، سۆزەکا مەزن و کویر ب سرۆشتیڤە گرێددەت ل خەمگینترین وەرزێ سالێ کو پاییزەو شاعیر ب رەنگەکێ وەسا تێکەلی سرۆشتی وپاییزێ دبیت کو هەردووك دبنە ئێك وچ سنور دناڤبەراواندا نامینیت

گۆرانی ژبەر چ پایز هەلبژارد دا ژوی وەرزی بچیتە دهمبێزا سرۆشتیدا چونکو مرنا (جوانیێ) تێدا دبینیت. جوانی ژی لنك گۆرانی هەمی تشتەو نەمانا جوانیێ دێ گەلەك ئێشینیت و دێ ئێختە ددنیایەکا پڕ ئێش و ژاندا... نەمانا بەلگێن داری، چرمسینا گولێ، مشتەختبوونا ڕەفێن تەیروتەوالان .

دڤێ هوزانێدا گۆران پاییزێ وەك خۆ دبینیت، هەردووك (هەڤدەرد)ن. ئەڤ هاوکێشە وی دەمی بەرەف تەمامبوونێ دچیت کو گۆران هەڤبەرکرنێ بەرەفرەهتر لێدکەت، دیاردا خەم و کۆڤانا خۆ یا سرۆشتی بەرامبەر ئێك ڕادگریت:

فرمێسك = باران

هەناسە = بایێ سار

خەم = عەورێ گریانێ

ئەڤ دیاردە ب دیتنا گۆرانی دبەردەوامن و هەردەم عەدالەتا وی وسرۆشتی ژدەست تەنگاڤیان بدوماهێ ناهێت، ئەڤجا ئەڤەژی بەرەف بێ هیڤیا رۆمانتیکیانە دبەت وداخواز دکەت دگەل پاییزێ هەر بکەنەگری وچاڤێن خۆ پاقژنەکەن.

ئەڤ هۆزانە لسەر دوو لایەنی هاتییە دانان: شاعیر و سرۆشت (پاییز)، شاعیر هاوکێشەکێ دروست دکەت دناڤبەرا خۆ وپاییزێدا و هەردووکا پێکڤە دڤەهینیت و تێکەلی ئێك دبن وپێکڤە بەرەف دوماهیێ دچن کو بێ هیڤیبوونە،

*گرنگترین ڕەگەزێن ڕۆمانتیکی دڤێ هۆزانێدا ئەڤەنە :

١- ڤەگەڕیان بۆ سرۆشتی وتێکەل بوونا گیانی ب گیانی دگەل دیاردێن خەمگین کو سۆزەکا کویر ددلێ شاعیریدا دلڤینیت وهەڤدەردەکی دناڤبەراواندا دروست دکەت.

٢-خەم وکۆڤان خوارن بۆ نەمانا جوانیێ. کو دڤێ هۆزانێدا ژ چرمسینا گولێ و وەریانا بەلگێ داری وفڕینا باڵدارا دەردکەڤیت وهەمی نیشانا مرنێنە، مرن ژی ئێکە ژوان بابەتێن ڕۆمانتیك خۆ پێڤە مژویل دکەت.

٣- خەیاڵەکا ڕۆمانتیکیانە یا بەرفرەە تێدایە، بۆیە جهێ دروست کرنا گەلەك وێنەیێن هونەرێ جوان. وەك (بووکی پرچ زەرد) و (شان ومل رووت) بۆ پاییزو (ڕژانی ئاڵتونی دار).

٤-هۆزان لسەر کێشا بڕگەیی (پەنجەیی -خۆماڵی) هاتییە نڤیسین و کێشا ئازادە، چونکو شاعیری شێوازێ چوار بڕگەیی کرییە بنەماو دهەر نیڤەکێ ئێك شێواز یان دوو شێواز ئینایە، ئانکو (٤) یان (٨) بڕگەیە.

٥- سەبارەت سەروا، گۆرانی سێ چوارینێن بەراهیێ ب سەروا لدویف ئێك ئینانە کو ب ڤی رەنگی دارشتینە (أ ب أ ب) چوارینا دوماهیێ ژی هەمی نیڤێن وێ لسەر ئێك سەروا دچن دبێژنە ڤێ (چوارینا تەمام) ئانکو گۆرانی خۆ ب ئێکبوونا سەروایێ گرێ نەدایە.

٦- پەیڤێن وێ هەمی کوردینە ودهەمی هۆزانێدا پەیڤێن بیانی بکارنەئینانە، چێدبیت تنێ پەپڤەکانە کوردی تێدابیت ئەوژی (ئالتۆن)ە.

٧- دووبارەکرنا هندەك پەیڤێن تایبەتی وەك (پاییز) کو کاکلا هۆزانێیە، بابەتێ وی کویرتر لێکرییە، ژبلی وێ ئاوازا نازك کو ژ دەنگێ پەیڤان پەیدادبیت و هۆزانێ پڕ ئیقاعێ خەمگین دکەت.

* ئەدەبیاتێ رۆمانتیکا کوردی - شێوەیێ گۆران

دئەدەبیاتێ زارێ گۆراندا هەر شیعر بسەر جۆرێن دی یێن ئەدەبی زاڵە. شیعرا شێوەیی گۆران هەر ژ دەسپێکێ رێکا خۆ یا تایبەت گرتییە و خودان ساخلەت وسیمایێ تایبەتێ خۆ بوویە، کو ژ گەلەك لایانڤە ژ شیعرێن شێوەیێن دی یێن کوردی جودایە. ئێك ژ سیمایێن هەرە دیارێن شیعرا وی شێوەیی ئەوە، کو کێم جار نەبیت، نەکەڤیتە ژێر کارتێکرنا کێشا عەرووزێ و ئێکبوونا سەروا غەزەلا عەرەبی، فارسی وەك شێوەیێن دی . . گەلەك شاعیرێن خودان شیان ژ وی

شێوەیێ زمانێ کوردی پەیدابووینە وەمەولەوی ئێکە ژ شاعیرێن وێ یێن مەزن. شیعرێن مەولەوی پڕن ژ هەستا خۆیەتی وخەم و کۆڤان و بەحسێ مەرگ و مرن و وەسفا سرۆشتی و هەستێ سۆفیومانەیا کویرو سووتان ب دەردێ دووریێ و بێزاریێ ژ ژیانێ و خوزی خواستن بۆ مرنێ . . . ئەڤەژی رەگەزێن سەرەکی یێن رێبازا رۆمانتیکینە، ئەڤجا ل سەردەمێ مەولەویدا، کو سەدێ نۆزدێیە، رێبازا رۆمانتیکی دکوردیدا پەیدانەببوو. بەلێ دگەل هندێ ژی ئەم دشێین پتریا شیعرێن مەولەوی ب رۆمانتیکی دانین. ژبەر وێ چەندێ لڤێرە دێ نموونەکا شیعرا مەولەوی بۆ ڤێ رێبازێ وەرگرین و شرۆڤە کەین.

مەولەوی

مەولەوی ناڤێ وی (عبدولڕەحیم) کوڕێ (مەلا سەعید)ە و نازناڤێ وی (مەعدووم)ە و ب (مەولەوی) ناڤدارە، ب شەش بابا دگەهتە مەلا ئەبو بەکرێ موسەنیف، خودانێ کتێبا (الوضوح) و ژبنەمالا پیر خدرێ شاهۆیە. ل سالا ١٨٠٦ ل گوندێ (یاقشلاخ) سەر ب دەڤەرا تاوەگوز هاتییە دنیایێ. ل بەراهیێ لنك بابێ خۆ خواندییە، پاشی بۆ خواندنێ چوویە (مەریوان و چوڕونەنەو سنە و بانەو سلێمانی و هەڵەبجە).

بۆ جارا دووێ دچیتە سنە و ل مزگەفتا (دار الاحسان) لنك حاجی مەلا ئەحمەدێ نۆتشی دخوینیت و سالا ١٨٤١ دەستویریا مەلایەتیێ ل وێرێ وەردگریت و ڤەدگەڕیتە وەلاتێ خۆ. پاشی بدویف شێخ وەسمانێ تەوێلە دکەڤیت و تەریقەکا وی ژێ وەردگریت. ل (چۆرە و بێژاوە و بیاوێڵ) وپاشی ل سەرشاتە پشت کەلها (شمێران) سیروان دەرسا دبێژیت. ل سالا ١٨٨٢ هەر ل سەرشاتە دچیتە بەر دلۆڤانیا خودێ و گۆڕێ وی بوویە مەزارێ شەیدایێن وی وشیعرێن وی.

گرنگترین بەرهەمێن مەولەوی ئەڤەنە :

١-الفضیلة، ٢٠٣١ مالکێن شیعرا عەربینە.

٢-العقیدة المرضیة، ٢٤٥٢ مالکێن شیعرا کوردینە.

٣-الفوائح، ٥٢٧ مالکێن شیعرا فارسییە.

٤-دیوانا مەولەوی، کو شیعرێن خۆ تێدا بەلاڤەکرینە.

نمونەیەك

١-ئێمشەو هەم دیسان دەروون پڕ خەمەن
ئەساسەی ماتەم جەلامان جەمەن

٢-نەتاو دووری دڵ بێ قەرارەن
بینایی دیدەم جە خەفەت تارەن

٣-شریخەو گرمەی هەور دووریی دۆس
وەفەنا بەردەن مەغەزو ڕەگ پۆس

٤-شەڕاڕەی گرپەی ناری مەهجووری
کەردەن وەغوبار کۆگای سەبووری

٥-نەتاقەت مەندەن نەتۆی دەروواندا
نە لەیڵی مدیۆ وەلای مەجنووندا

٦-یاخوا مەردەنی بۆ وە میهمانم
ئیتر نەوینوون دووریی یارانم

٧-بەڵکم خەلاسیم نەدەس دووریم بۆ
بەو زووخی زامان نەشوون وەگڵکۆ

(هەمی بۆ ژبەرکرنێیە)

رامانا پەیڤان:

ئەساسە : بنیات ، ئەگەر

ماتەم : بەهی ، تازی

جەلامان : لنك مە

جەمەن : هەمی ، كۆمبوون

نەتاو دووری : ژ ئەگەرێ دووراتیا وێ

بێ قەرار : بێ هەدار

دیدە : چاڤ

تار : تاری

دۆس : دۆست ، برادەر

فەنا : ژناڤچوون ، نەمان

مەغەز : مەژی

ڕەگ : دەمارێن لەشی ، ڕهـ

پۆس : پیست

شەڕارە : چریسك

گرپە : گوری

نار : ئاگر

مەهجووری : ژێك ڤەبوون

كەردەن : كرییە

مەندەن : مایە

تۆی : تۆف ، ناڤگ

مدێو : بەرێ خو ددەتێ

وەلای : لنك وی

مەردەنی : مرن

میهمان : مێهڤان

نەوینوون : نەبینم

زووخ : کێم

زامان : برین

نەشوون : نەچم

گلکۆ : گۆڕ ، قبر

مەولەوی بەحسێ خەم و کوڤانێن دلێ خۆ دکەت ل شەڤەکێ، چەوا وێ شەڤێ بەر کولو کۆڤانا دنالی و چاڤێت وی ژ گریانێ تاریبوون ژبەر دووراتیا دۆستا وی و مەژی و گیانێ وی حەلیا و سەبر و هەدار نەمان . . . بێ هیڤی بوویە، چونکو نە وی تاقەت مایە و یارا وی ژی پویتە پێ ناکەت، ئێدی ژبەر وێ بێ هیڤیبوونێ داخوازا مرنێ دکەت دا ژ دەردێ یارا خۆ ڕحەت بیت وب وێ برینا کویربن ئاخ بیت.

گرنگترین ڕەگەزێن ڕۆمانتیکی دڤێ شێعرێدا ئەڤەنە:

١-شاعیری شەڤ هەلبژارتییە بەحسێ خەمێن خۆ د وێ شەڤێدا دکەت. . . شاعیرێن ڕۆمانتیك گەلەك جاران بەحسێ شەڤێ دکەن، کو دنیا مت و بێدەنگ دبیت و تەناهی بسەر دنیایێدا دهێت، ل وی دەمێ مت و تەنادا خۆ دکێشنە ناڤ دنیایەکا تایبەتی و هزرا رابردوویێ خۆشێ بۆری وپاشەرۆژەکا خەیالی دکەن.

٢- شاعیر بەحسێ دویرکەفتنێ دکەت و کارتێکرنا وێ دووریێ ل سەر هەست و مێشك و دەمارێن وی نیشا ددەت. چونکو دویرکەفتن ژ خۆشتڤیێ ئێکە ژ ئەگەرێن سەرەکی یێن بێ بەختیا عاشقی. ئەو دویرکەفتن شاعیری دئێختە ئێش و ئازارو خەیالاندا، وەلێ دکەت کو هزرا دەمێن خۆشێن بۆری بکەت و بەراوردیەکێ بکەت دناڤبەرا وی دەمی کو دگەل یارا خۆ خەمێت خۆ درەڤاندن و نوکە یێ ب دویرکەفتنا یاری دنالێت.

٣- دڤێ رەوشا دەروونیا دژوار ئەوا شاعیر تێدا دژیت ژ ئەنجامێ دویراتیا یارا وی، تووشی سەرگێژیێ و بێ هیڤیبوونێ دبیت، هیڤی ب دیتنا دۆستێ نامینیت و ژیان ژی بۆ دۆستێ چ رامان تێدا نامینن. چونکو دۆست و ژیان لنك شاعیری دبنە ئێك، ئێدی ئەو بێ هیڤیبوونە دگەهتە وی رادەی و شاعیر مرنێ دخوازیت.

٤-مەولەوی وەك هەمی شاعیرێن شێوەیێ گۆران، کێشا بڕگەیی (پەنجەیی - خۆمالی) بکارئینایە و هەمی شیعرێن خۆ ل سەر کێشا (١٠=٥+٥) بڕگە نڤیسینە، ئەڤە ژی کێشەکا کوردییا گەلەك بەربەلاڤە و هەتا گۆرانێ شاعیر ژی ئەڤە ب کێشەیەکا شیعری یا نەتەوەیی دانایە . . .

٥- ژلایێ سەروایێڤە، ئێکبوونا سەروایێ بکارنەئینایە، سەروایا مەسنەوی بکارئینایە، ئەڤ سەروا مەسنەوی پتر دەلیڤێ دێ ددەتە شاعیری کو درێژیێ ب هەستێ ناڤخۆیی بدەت و پەیڤا باشتر و گونجایتر هەلبژێریت.

٦- ئەو پەیڤێن بکارئیناین پتریا وان پەیڤین رەسەنێن کوردینە هەکە پەیڤا بیانی ژی بکارئینابیت، ئەوێن بکارئیناین گەلەك دبەربەلاڤن و هەمی کەس تێدگەهین.

٧-وێنە و لێکچواندن و خوازە گەلەك د بەربەلاڤن و هەمی کەس تێدگەهن، لدویف دارشتنا ئالۆز و دویر دەست نەگەڕیایە. دبێژی لناڤ دۆستان رونشتییە و بەحسێ ئێش و خەمێن خۆ بۆ دکەت.

* ئەدەبیاتێ رۆمانتیکا کوردی - شێوەیێ کرمانجییا ژووری

دشێوەیێ کرمانجییا ژووری ژیدا، وەك شێوەیێ کرمانجییا خوارێ، شیعرا کوردی دناڤبەرا هەردوو شەڕێن جیهانێ ل سەدێ بۆری گوهۆڕینەکا بنیات ب خۆڤە دیتییە وسیما و ساخلەتێن نوی وەرگرت، نویکرنا شیعرا شێوەیێ کرمانجییا ژووری ب رەنگەکێ دیار ل سالێن سیها ژ سەدێ بۆری پەیدابوو ب تایبەت دگوڤارێن هاوار و روناهی و ستێردا، کو مینبەرێ بەلاڤەکرنا شیعرا نویا وی شێوەی بوون، گەلەك شاعیرێن کرمانجییا ژووری رۆلەك د وێ نویکرنێدا

هەبوو وەك قەدری جان و کامەران بەردخان و جگەر خوین و . . هتد کو دەست ژ دەستوورێن شیعرا کلاسیکی بەردا وب شێوازەکێ نوی بابەتێن نوی ئینان. شیعرا لیریکی و شۆڕەشگێری ل وی سەردەمی بەلاڤەبوون چونکو رەنگڤەدانا راستەقینەیا رەوشا نەتەوەیا کورد و کوردستانێ ل وی وەختی بوون. شۆڕەشا رزگاریخوازا کورد و ئەو کارەساتێن تۆشی کوردان بووین، رۆلێکێ سەرەکی هەبوو ل سەر هەست و سۆزا شاعیران و گەلەك وان ژئەنجامێ شکەستنا وان شۆڕەشا بێ هیڤیبوون و گەلەکا ژی ب چاڤێن روون سەحا پاشەڕۆژێ دکرن و باوەری ب سەرکەفتنێ هەبوو. ئەڤە هەمی دشیعرا وی دەمیدا دیارە . . ئێك ژوان شاعیرا کو هەر ژ دەسپێکێ ب چاڤەکێ نوی سەحا ژیانێ و دەوروبەرا دکر و ڕەخنە ل کێم و کاسیێن جڤاکێ پاشکەفتی یێ کورد دگرت و ب شەهیدێن شۆڕەشێ دگوت، جگەرخوین بوو، کو پایێ وی د وێ نویکرنێدا گەلەك ئاشکەراو دیارە . . . ژبەر ڤێ چەندێ لڤێرە دێ شیعرەکا رۆمانتیکی یا جگەرخوینی وەرگرین و شرۆڤەکەین.

جگەر خوین

نافێ وی شێخ مووسا یە کوڕێ محەمەد کوڕێ مەحموود کوڕێ عەلییە، سالا ١٩٠٣ ل گوندێ (حەسار) ل دەڤەرا (مێردین) هاتییە دنیایێ.

جگەرخوین ژ خێزانەکا هەژار و نەدار بوو. هەر زوی دایك و بابێ وی نەمان و دگەل برایێ خۆ یێ مەزن پێکڤە ژیان. نەچاربوو ب کرێکاری و نۆکەری شولی بۆ دەرەبەگ وئاغا و دەولەمەندان بکەت، سالا ١٩٢٠ بۆ خواندنێ دچیتە دیاربەکر و ل گەلەك جها دگەڕیێت، سالا ١٩٢٥ دەمێ ئاگرێ شۆڕەشا شێخ سەعیدێ پیران هەلبووی، وهەر زووی هاتییە ڤەمراندن، ئەڤێ کارەکێ مەزن ل جگەرخوینی کر. سالا ١٩٢٧ جگەرخوین نەچاربوو جزیرا کوردستانا تورکیا بجهـ بهێلیت و قەستا سوریێ بکەت ول (عامووده) ئاکنجی بیت. دەمێ کۆمەلا (خۆی بوون) ل وێ سالێ هاتییە دامەزراندن. جگەرخوین ئێك بوو ژ ئەندامێن وێ یێن چەلەنگ. دەمێ گۆڤارا (هاوار) دەرکەفتی. ئێك ژ وان شاعیرێن بەردەوام شیعرتێدا بەلاڤەدکر، جگەرخوین بوو.

جگەرخوینی دژی ئاغا و دەرەبەگ وشێخا د نڤیسی وکارێن وان یێن خراب رسوا دکرن، دهەوارا هەژارو لێ قەومیا و زۆردارلێکریا دچوو، ب ڤێ ژی خۆ تووشی گەلەك ئاریشە ونەخۆشیا دکر.

پشتی شۆڕەشا (١٤)ی تەمووزا سالا ١٩٥٨ جگەرخوین هاتە بەغدا و ل پشکا کوردی کولیژا ئەدەبیات ل زانکۆیا بەغدا دەرس دگوتن. سالا ١٩٦١، دەمێ شۆڕەشا کوردی دەستپێکری، جگەرخوین ل بەغدا بوو، بەلێ گەلەك لاینگریا

شۆڕەشێ دکر و حکومەت ژ هەلویستێن وی یا رازی نەبوو، گڤاشتن دئێخستنە سەر، ئەوژی نەچاربوو ل سالا ١٩٦٣ ڤەگەڕێتە سوریا. سالا ١٩٧٨ جگەرخوینی قەستا دەرڤەکر ول سوید ئاکنجی بوو. هەر یێ مژویلبوو ب کارێ ئەدەبی وچاپکرنا بەرهەمێن خۆ. هەتا ل ١٩٨٤/١٠/٢٢ ل سوید چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ ولسەر وەسیەتا وی تەرمێ وی ئینایە کوردستانێ ول قامشلو ل ناڤ باغچێ مالا وی هاتە ڤەشارتن.

بەرهەمێن جگەرخوینی:

١-ئاواو دەستوورا زمانی کوردی، بەغدا، ١٩٦١

٢-فەرهەنگا کوردی، بەرگێ: ١و٢، بەغدا ١٩٦٢

٣-شەش دیوانە شیعر

نموونەك ژ شیعرا وی

سەرمەستێ ئەڤینم

١-ئەی هەڤالا ئەڤیندار
تو ژی وەك من بریندار

٢-کەنگی کۆ ئەم دگهین هەڤ
ب دلێ خوەشی رۆژ و شەڤ

٣-گول و چیچەك گــەش دبن
دلـــی داران خـــوەش دبن

٤-سونبـــول هـــاویر دهەژین
ئـــەڤ ستێـــــرك درژین

٥- چیـــا بڵنـــد دبـــن ژۆر
جهـــان دبت کەســـکە سۆر

٦-بـــا تـــێ بەســـازو لیـــلان
تـــەروەنـــدە هـــاویر دلان

٧-ئـــاڤێن گـــۆلا ددن پێـــل
ڕوێ ڕۆژێ دبـــت سێـــــل

٨-تلوور کەســك و زەردو سۆر
ب بـــازکـــان دچـــــن ژۆر

٩-وەکو لۆکـــس وچرا گـــەش
رۆنـــــی ددن شـــەڤـــا ڕەش

١٠-پڕگەش دبـــن گـــولێ من
تـــەڤ درەڤـــن کـــولێ من

١١-گـــول وچيچەك ئـــەزو تـوو
قـــازو ئـــۆردەك ئەز وتـوو

١٢-هـــەردوو ڕەوشا ڤێ ژينێ
دەنگـــێ ســـــازا ئـــەڤينێ

(ژدەسپێكێ، شەش مالك بۆ ژبەركرنێنە)

رامانا پەيڤان

هەڤال : دوست، برادەر
ئەڤيندار : عاشق
كەنگى : چ دەم
دگهين : دگەهين
هەڤ : ئێكدوو
چيچەك : گول چيچەك
هاوير : ل هەر چوار لا، دەوروبەر
ستێرك : ستێر
دبت : دبيت
تێ : دهێن
ساز : ستران، ئاواز
ليلان : باكوزيرك

تەرەوەند : تشتێ بژارە

پێل : شەپۆڵ

تلوور : تەیرو تەوال، باڵندە

بازك : بازدان

لۆكس : چرایێ گازێ (لۆكس)

رۆنی : روناهی

پڕ : تژی

تەڤ : هەمی

كول : خەم و كەسەر

ئۆردەك : وەردەك

رەوش : بوار

جگەرخوین دڤێ شیعرێدا، ب رەنگەكێ رۆمانتیكیانە بەحسێ پەیوەندیا خۆ و ئەڤیندارا خۆ دكەت. كو نوكە ژبەر وێ چەندێ كو ژێك دویرن، دلبرینن، ئانكو ب ئێش وخەم وكۆڤانن، ئاخینكا بۆ وێ رۆژێ رادهێلن كو بگەهنە ئێك، هەر دەمێ ئەو دگەهنە ئێك، دنیا دهێتە گوهۆڕین، هەمی دبیتە خۆشی وشادی، ئەو خۆشی ژی ژڤان دیمەنا دەردكەڤیت:-گەشبوونا گول و كولیلكا، دەركەفتنا سونبول وستێرا، بلندیا چیا، وشەوشا بای، پێلێن ئاڤێ و

ئافا بوونا رۆژێ و فڕینا ب کۆما تەیران . . ل وی دەمی ل بن سیبەرا ئەڤان دیمەنێن جوانێن سروشتێ، کو ب ئێك گەهشتنا هۆزانڤانی و ئەڤیندارا وی ئەو دیمەن جوانتر لێ کرن، ئەو و ئەڤیندارا وی دوو دووە وەکو گول و کولیکا یێن تێك وەربین و وەکو قازو قولنگان ل دۆر ئێك دزڤڕن و هەردووك دبنە رەوشا ژیانێ و دەنگ و سازیا ئەڤینێ.

گرنگترین ڕەگەزێن رۆمانتیکی دڤێ هۆزانێدا ئەڤەنە :-

١- هۆزانڤانی و هەڤالا وی هەردووك دبڕیندارن، بریندارێن دەردێ جودابوونێنە، ئەڤە ژی بوویە ئەگەرا هندێ هۆزانڤان تووشی ئازارەکا مەزن بوویە کو جیهان ل بەر چاڤان تاری بوویە، وبتنێ ب گۆڕینا ڤێ رەوشا جودابوونێ هۆزانڤان دێ ڤەگەڕیتە سەر رەوشا خۆیا ئاسایی وجیهان دێ ل بەرچاڤان جوانتر و گەشتر بیت.

٢-ئێك ژ سیمایێن دی یێن رۆمانتیکی کو دڤێ هۆزانێدا دیاردبیت وەسفا سروشتی و جوانیێە. هۆزانڤانێ رۆمانتیکی هەردەم ل دویڤ جوانیێ دگەڕیێت و ل هەمی دیمەنێن وردێن سروشتی دا جوانیێ دبینیت وئەڤ جوانیە ل بەرچاڤێ وی مەزن دبیت وهەمی گیانێ وی دادگریت، ئەڤ جوانیە ژی دڤان دیمەناندا دەردکەڤیت :-

گەش بوونا کوڵ و کولیلکان، ڤەهەژیانا سونبولان، بلنداهیا چیایان، کەسك بوونا دونیایێ، دەنگێ بای، شەپۆلێن دەریایێ، دیمەنێ سووریێ ئاڤابوونا رۆژێ، هۆزانڤانی زێدە ڕوویی تێدا کرییە، ب تایبەت دەمێ دوو هەڤال دگەهنە ئێك.

٣-هۆزانڤان دەرمانێ دەردێ دلێ خۆ ژڤی سروشتێ جوان دبینیت، کو ئەڤ هەمی دیمەنێن جوان شەڤا وی یا تاری بۆ روون دکەت و دەردو کەسەر و خەمێن دلی دهاڤێژیت. دیسان بەحسکرنا شەڤێ کو هێمایێ تاری و نائومێدیێ یە سیمایەکێ دی یێ وێ رێبازێیە، وهوزانڤان ب دیمەنێن گەشێن سروشتی وێ شەڤا تاری روون دکەت.

٤-ئومێدا هۆزانڤانی دوێ چەندێدا دەردکەڤیت کو ئەو و هەڤالاوی ل بەر سیبەرا سروشتێ گیان بەخش ودویر ژ خەم و کول و کۆڤانان دگەهنە ئێك خۆ د ئێك دئالینن و وەکو گول و کولیلکان ب ئێك دگرنژن و وەکو قازو وقولنگا ل دویڤ ئێك دزڤرن . . ل دیماهیێ ژی هەردووك دبنە ڕەوشا ژیانێ وساز و ئاوازا ئەڤینێ و خۆشەویستیێ.

٥- ژلایێ ڕوخساری ڤە ئەڤ هۆزانە هەمی ب کێشا بڕگەیی (پەنجەیی - خۆمالی) هاتییە نڤیسین، (١٠=٥+٥) بڕگەیە. ئەڤەژی ئێکە ژ کێشێن هەرە بەلاڤێن هۆزانا کوردی.

٦-هۆزانڤانی ب سەروایا مەسنەوی (جووت سەروا) هۆزان ڤەهاندییە، ڕامان ژێ ئەڤە هەردوو نیڤ دێرێن هەر دێرەکێ ب ئێك پیت دیماهی هاتینە، پەیوەندی ب سەروا دێرێن دی ڤە نینە، وئەڤە ژی ژ سەروایێن هەرە بەلاڤە دهۆزانا گوردیدا.

داستانێن درێژ و چیرۆکه هۆزان و هەڵبەستێن فۆلکلۆریێن ڕەسەنێن کوردەواری هەمی ب ئەڤێ جۆرە سەروایێ هاتینە نڤیسین.

۷-پەیف، هەمی پەیڤێن کوردیا پەتینە، و دڕەسەنن، هۆزانڤانی خۆ دویر ئێخستییە ژ بکارهینانا پەیڤێن بیانی.

۸-دارشتنا رستەیان یا ڕەهوانە، وبێ گرێ و ئالۆزیە، رستەیێن سڤك و کورت بکارئینایە، ئەڤێ چەندێ ژی هۆزان ب سانەهیتر لێ کرییە، وهەمی کەس خۆشیێ ژ خواندنا وێ وەردگرن، وپێڤە ماندی نابن.

ئەدەبیاتێن کوردێن سۆڤێتا جاران

د بارودۆخێ تایبەتێ کوردێن ئێکەتیا سۆڤێتیا بەرێدا، ئەدەبیاتێن نوی یێن کوردێن سۆڤیتێ ل سەر بناغێ ئەدەبیاتێن فۆلکلۆریێ کوردی هاتییە دامەزراندن.

گەشکرنا وان ئەدەبیاتا مل ب ملێ ڤەکۆلینا و مفا وەرگرتن ژ داستانا دەولّەمەندا مللی چوو، وبوو ئێك ژ نیشانێن ئاشکەرایێن بەرزیێن گەشەکرنا رەوشەنبیریا کوردێن ئێکەتیا سۆڤێت. ب ڤی رەنگی گەلەك بەرهەمێن ئەدەبی یێن وەسان هاتنە نڤیسین کو ناڤێ خودانێن وان دمێژوویا ئەدەبێ کوردی دا بێنە تۆمارکرن. وژوان:

نادر، جاسمێ جەلیل، موسەیێ ئاخوندۆف، یوسفێ بەکۆ، باخچۆیێ سلۆ . . . وهتد.

ژ نڤیسەرێن کوردێن ئێکەتیا سۆڤێت عەرەبێ شەموّ نە بتنێ ناڤ و دەنگ ل ئێکەتیا سۆڤێت هەبوویە، بەلکو ل دەوروبەران ژی ناڤ ودەنگیەکا زۆر هەیە. عەرەبێ شەمۆی دەست ب نڤیسینا وتارێ کر د بیاڤێن جۆدایێن کارو بارێ رەوشەنبیریا کوردی و ژیانا کۆمەلایەتی یا وان گوندێن کوردێن ئێزدی لێ دئاکنجی، هەروەسان دبوارێ ئەدەبی و ئامادەکرنا رۆژنامە (زاریا فوستوکا - کازیوەی ڕۆژهەلات) کارکرییە.

نڤیسینێن عەرەبێ شەمۆ ب زمانێ ڕووسی بوون، چونکی ئەڤ نڤیسینە بۆ وان زانا و رەوشنبیر و رۆژهەلاتناسێن ئەوروپی بوون کو گرنگیەکا تایبەت ددانە ڤەکۆلینێن کوردی ب شێوەیەکێ گشتی.

ئێك ژ بەرهەمێن ب ناڤ و دەنگێن وی چیرۆکا (شڤانێ کورد)ە، وسرۆشتێ (ئەفتۆبیۆگرافیا -مێژوویا ژیان)ێ هەیە، هەر دسالێن (سیهان)دا ب کوردی بەلاڤەکرییە و گەلەك زوی هاتنە وەرگێران بۆ سەر زمانێ ئەرمەنی و ڕووسی و ئەڵمانی ل سالا (١٩٥٧) بزمانێ جورجی هاتبوو بەلاڤەکرن بەری هینگێ ژی هاتبوو وەرگێران بۆ فەرەنسیێ.

(شڤانێ کورد) و (کوردێ ئەلەگەز)[1] ژبەرهەمێن کەڤنێن کوردێن ئەرمەنستانا سۆڤێتینە.

دئەڤان هەردوو بەرهەمان دا نڤیسەر راستگۆیانە نەخشێ ژیانا زەحمەتکێشێن ئێك ژ دەڤەرێن کوردنشین دکێشیت و سەخت و دژواریا وێ ژیانا ل بن دەسهەلاتا کەڤندا نیشان ددەت، وێنەیێ رەنج خۆران دکێشیت و وێ چەندێ ژی بۆ مە نیشان ددەت کا چەوا ئەو رەنج خۆرو کەڤنە پەرێست ل دەسپێکا دامەزراندنا رژێما سۆشیالیستی دا دبوونە بەربەستێن ئاکنجیێن کوردێن کۆچەر. دئەڤان هەردوو چیرۆکاندا پەیدابوونا شارەزاو کادرێ کورد ب دروستی دهێتە بەرچاڤکرن. عەرەبێ شەمۆ ل سالا (١٩٣١)ێ دا ئێکەم چیرۆکا خۆیا سەر شانۆیێ ب ناڤێ (کۆچاکێ دەرەڤین - خودا پەرستێ درەو) بەلاڤەکرییە، تێدا پەردێ ل سەر پاشمایێ هزرا کەڤنە پەرێستیا دناڤ کوردان دا بەلاڤ ڕادمالیت.

هەر دئەڤان سالاندا عەرەبێ شەمۆ ب نڤیسین و ب وەرگێران گەلەك نامیلکێن سیاسی و هۆشیارکەر بۆ کوردێن سۆڤیتێ دەرئێخستن.

---

(١) ئەلەگەز: چیایەکە ل ئەرمەنستانا سۆڤیتی، کورد لێ دئاکنجینە.

کورتیەك ژ ژیانا (عەرەبێ شەمۆ)ی

ئەڤ نڤیسەرێ بلیمەت ناڤێ وی (عەرەب)ە، کوڕێ (شێخ شەمۆ)یێ (شێخ شامیل)ە، ژبنەمالێکا کوردێن ئێزدی یە، ل سالا (١٨٩٥ز)ێ دا ل گوندێ (سووسر) ل دەڤەرا (قارس) ژدایك بوویە، وسەختیا ژیانێ دیتییە، و دھەمی مەیدانێن ژیانێدا خەبات کرییە، ئەگەر سەحکەینە تۆمارا بەرھەم ونڤیسینێن وی دگەل وان بەرھەمێن مە بەحس کرین ودگەل گەلەك وتارو نامیلکێن سیاسی و کۆمەلایەتی و زمانەڤانی دا ئەڤ بەرھەمێن ئەدەبی ژی دێ بینین:-

١-ڕەبەن[1]، ١٩٣٠ (چیرۆکەکا سەرشانۆیێ یە).

٢-بەربانگ [2]، ١٩٥٧.

٣-ژینا بەختەوەر، ١٩٥٩.

٤- کوردێ ئەرمەنستان، ١٩٦١ (سیناریۆیە بۆ سینەمایێ).

٥-دمدم ، ١٩٦٦. ئەڤەژی ڕۆمانەکا [3] مەزنە ژ چیرۆکا رویدانێن مێژوویی یێن کەلا دم دم ھاتییە وەرگرتن.

٦-حەکایەتێ کوردی ناڤی خەڵك، ١٩٦٧.

٧-کۆمەڵەك ژ بەرھەمێن کۆمڤەکری یێن عەرەبێ شەمۆ ١٩٦٩.

١-ڕەبەن: ھەژار.

٢-بەربانگ: بەیانی ، سپێدە.

٣-رۆمان: چیرۆکا درێژ، ریوایە.

ئەگەر عەرەبێ شەمۆ ب بەرهەمترین وب ناڤ ودەنگترین نڤیسەرێ کوردێ سۆڤێتی بیت ئەڤە حاجی جندی، جاسمێ جەلیل، ئەمینێ ئەبدالّ، موسەیێ ئاخۆندۆڤ، باخچۆیێ سلۆ، قاچاغێ مراد، . . . هتد ب هۆزانڤان و نڤیسەر ناڤێن وان دەرکەڤتینە وخزمەتەکا زۆر بۆ زمانێ کوردی کرینە. هەروەسان ب کۆمکەرێن سامانێ دەولّەمەندێ فۆلکلۆرێ نەتەوێ خۆ ب ناڤ و دەنگن.

پێدڤی یە ئەوێ چەندێ ژی ل بەرچاڤ وەربگرین کو مەزنترین کار بۆ تومارکرنا فۆلکلۆرێ کوردی و وەرگێڕانا وی بۆ ئەرمەنی و ڕووسی ل ئێکەتیا سۆڤێت دا بوویە و ژلایێ زانایێن وی ولاّتی ڤە بوویە.

حاجی جندی وئەمینێ ئەبدال خەباتەکا زۆر دژێکا ساخکرن و ڤەژاندنا زمانێ کوردی ل ولاّتێ سۆڤێت دا کرینە، ب ڕێکا نڤیسینێن خۆ نەتەوەیێ کورد ب گەلێ سۆڤێتێ وب گەلێن دی دایە نیاسین، هەروەسان ب هاریکاریا ئێك دوو چیرۆکا (لازۆ) ژ ئەرمەنیێ وەرگێرایە سەر زمانێ کوردی، ئێك ژ پلەیێن گرنگێن گەشەکرنا ئەدەبیاتێن کوردێن سۆڤێتێ ب بەلاڤکرنا کۆمەلاّ (فولکلۆرێ کوردی) دەست پێ دکەت کو ل سالاّ (١٩٣٦ز)ێ دا ل یەریڤانێ هاتییە چاپکرن، دڤێ کۆمەلێ دا گەلەك باس وەك خۆشەویستی وبارێ خێزانا کورد و ڕەوشا ژنان و دەسهەلاتا سەرتیرە و خودان دەسهەلات، جهێ شیربایێ[1] دژیانا خێزانێ دا، مێڤانداری، زیرەکیا کوردان . . . هتد ڕەنگ ڤەدایە.

(١) شیربایی: قەلەن ، هەق.

د ئەدەبیاتێن کوردێن سۆڤێتی یێن ڤی سەردەمی دەنگێ هۆزا لیریکی[1] وبابەتێ داستان ئامێز دیارە. دبەرهەمەکێ حاجی جندی د اکو ناڤێ وی (شارێ) بوو، بەحسێ یاسایا دانەشوی و شیربایێ دکر کو هەتا سەردەمێ شۆڕەشا ئۆکتۆبەرێ ل چیایێن پشت قەفقاسدا دناڤ بابکێن کەڤن دا مابوو. د وی بەرهەمی دا نارەوایی و سەختیا پەیڕەوێ کەڤن ب رۆخسارەکێ هۆنەرمدانە دەبڕییە. ئادگارێ[2] (شارێ) کو قۆچێ قوربانێ دەستێ شیربایێ یە بەرامبەر وی بابێ پیرێ کو ب دەستێ خۆ کچا خۆ یا خوشەویست بەرەڤ مرنێ دبەت، هەوارەکە بەرامبەر وێ ڕەفتارا کەڤن. هۆزانڤان گەلەك سادە بەحسێ ئازاردانا کچێ ودانەشوی یا ب زۆری دکەت کو ئەڤە دکەڤندا سەر ئەنجامێ هەر کچەکا کورد بوویە.

ئەدەبیاتێن گەلێن سۆڤیتێ و دەوروبەران کارتێکرن کرییە سەر ئەدەبیاتێن تازەیێن کوردی. دبەرهەمێن تازەیێن نڤیسەران دا بەحسێ دۆزێن ڤی چەرخی دێ بینین، وەکو د وێ کۆمەلا شیعریدا دا دیار یا کو هاتیە ناڤکرن ب (شاعیرانی کوردی سۆڤێت، یەریڤان، ١٩٥٦) یان دکۆمەلا (رێگای نوێ)دا (تبلیسی ١٩٥٨) یان دکۆمەلە هۆزانێن هۆزانڤانێ کورد باخچۆیێ ئیسکۆدا (تبلیس ١٩٦١) دیارە. دەستەکا کەڤنا هۆزانڤانێن کوردێن سۆڤێت پێکڤە کۆمەلە هەلبەستەك دەرئێخستن کو هۆزانێن ئەمینێ ئەبدالّ و یوسفێ بەکۆ و جاسمێ جەلیل و حاجی جندی و وەزیرێ نادری تێدا بووینە. پشتی ئەڤان

---

(١) لیریك: سۆزی، هەست لڤین.

هۆزانڤانێن کوردێن گورجستانێ کۆمەلّە هەلّبەست چاپ کرن پێکهاتی بوون ژ بەرهەمێن جەلیلێ ئاجۆ، ئادۆیێ جەنگۆ، مۆرۆیێ مەمەد، قاچاغێ مراد، باخچۆیێ سلۆ.

دگەل ڤان بەحسا کو ژ ئەفسانێن خەلکی هاتینە وەرگرتن، هەردیسان رەنگڤەدانا ڕویدانێن ژیانێ تمام ئەڤ هۆزانە وەلێ کرینە کو ژ ژیانا کوردێن سوڤێت دا رەنگڤەدانا ژیانا تازە و کوردێ ئەرمەنستانێ پشکەکا زۆر ژ هۆزانێن ئەمینێ ئەبدال و ئادۆیێ جەنگۆ و عەزیزێ سلۆی بەرکەڤتینە. هەر وەکی جەردۆیێ گەنجو بۆ مە دکێشیت، دهەمی بەرهەمێ کەڤن وتازەدا یێن هۆزانڤانێن کوردێن سۆڤێتدا دگەل وان بەحسێن هاتینەکرن سۆزەکا تایبەتا خۆشەویستیا نەتەوەیێ کورد دهێتە دیتن. سۆزا کوردەکێ خۆ گرێدای ب مێژوو و سەرفەرازی و ئازاییا خەلکی، سۆزا کوردەکێ کو هەست ب هەمی رابردوو و نوکە ژیانا کورد بکەت.

ئەدەبیاتێن کوردێن سۆڤێت بەرەبابەکێ تازە ژ شاعرو نڤیسەران پێگەهاندییە، ژوانا: میکایلێ رەشید، قاچاخی مراد، عەزیزێ سلۆ، عەتارێ جەردۆ، کارلینێ چاچان، شکۆیێ حەسەن، ئۆردیخانێ جەلیل وچەند شاعرێن دی کو کۆمەلّە هۆزان ل تبلیس و یەریڤانێ چاپ کرینە.

دڤان سالێن دیماهیێ دا بەرهەمێ نڤیسەرو هۆزانڤانێن کورد ب هژمارەکا زۆر ژ گەلێن ئێکەتیا سۆڤێت هاتنە راگەیاندن، ئەڤەژی ب رێیا وەرگێرانێ ژ زمانێ ڕووسی و گورجی و ئەرمەنی و ئازەربیجانی و زمانێن دی. هەروەك

نڤیسەرو هۆزانڤانێن کورد وەرکرین کو گەلێ کوردێ سوڤێتێ ب زمانێ خۆ بەرهەمێ تۆلستوی و پوشکین و لێرمەنتۆف و کریلۆف و هۆزانڤان و نڤیسەرێن دی بخوینن.

ئەگەر تاکە رەخنەیەك ل هۆزانڤانێن کوردێن سۆڤێت بهێتە گرتن ئەڤەیە کو هۆزانڤانێن وان ژبەر وێ رەوشا مێژوویێ ئەوا مە بەحس کری، ل سەر بناغێ موکم و رەنجا سەدان سالێن ئەدەبیاتێن کلاسیزمیێ کوردی نەهاتییە دامەزراندن، ژبەر ڤێ ئەگەرێ زۆر جار ساکاری و سادەیی دزمان و دەربڕینێ دا دهێتە دیتن و ئەو تام و خۆشیا ئەدەبیاتێن کلاسیزمیێن کوردی تێکەلی بناغە و رەگەزێن هۆزانا وان نەبوویە، ئەڤە بۆ هۆزانێ، لێ دچیرۆکێ دا ڕەوشا ئەوان و پێشکەفتنا وەلاتی وەکر کو گەلەك رەگەزێن هونەری یێن چیرۆك نڤیسینا رۆژئاڤای تێکەلی بەرهەمێ چیرۆکێن وان ببیت و تشتەکێ نوی و ب بها پەیدابیت.

ئەڤە بەحسێ مێژوویا ئەدەبیاتێن کوردێن سۆڤێت بوو، لێ ئەگەر مە بڤێت هەمی چالاکیێن رووناکبیری و کولتورێ کوردێ سۆڤێت بەحس بکەین، ئەڤە دگەل هندێ کو بەحسێ هۆزانڤانێن وی سەردەمی وڤی سەردەمی یێن وی وەلاتی بکەین پێدڤی یە لنك گەلەك بەحسێن دی بۆ راوەستین کو هەر ئێك ژوان زۆر نیشادان و ڤەکۆلێن دڤێت، وەك:

١-پەیدابوون و بەرەڤ پێش چوونا پەرتووکا قوتابخانێ.

٢-ڕۆژنامەگەری و ڕۆلێ رۆژنامێ (ڕێیا تازە).

٣-زمانەڤانی و ڤەکۆلینا زمانێ کوردی.

٤-فۆلکلۆرێ کۆمکرنێ و ڤەکۆلین.

٥-دەست نڤیسێ کوردیێ کەڤن ولێ وردبوونا وەرگێرانێ وچاپکرنێ.
٦-نڤیسینا میژوویا کورد و ڤەکۆلینێن وێ.

ئەڤە و چەند مەیدانێن دی گەلەك ناڤ دێ دیاربن کو هەر ئێك ژوان وانێن تایبەت دڤێن، لێ وەك هوین دزانن بەحسێ مە یێ نهو ب شێوەیەکێ کورت بۆ ئەدەبیاتان هاتیە تەرخانکرن.
ئەگەر کەسەکی بڤێت دشێت دگەلەك ژێدەران دا ل دویڤ ئەڤان بەحساندا بگەڕیێت.

دیماهیك تشت دڤێت بهێتە گوتن ئەڤەیە کو ئەڤ بەرهەمێن مە بەحس کرین هەمی دبنەڕەتدا ب کرمانجی ژووروو هاتینە نڤیسین وتشتەکێ تێکەل ژ پشکا (هەکاری و بۆتانی و بایەزیدی). لێ بەرەڤ پێش چوونا تایبەت وەلێ کرییە کو ژ بناغێ کلاسیزمیێ کرمانجییا ژووری یا دووربیت ل جهێ پەیڤێن عەرەبی و فارسی و تورکی و زارافێن دی ژی دا ب تایبەت پشتی شۆڕشا ١٤/تەممووزا/ ١٩٥٨ یا عیراقێ ڕووناکبیرێن کوردێن سۆڤێت، چ ئەو ب خۆ . . وچ دبەرهەمێن خۆدا ژ گەشەکرنا ئەدەبیاتێن کوردێ عیراقێ نەهاتینە دابڕین.

جاسمێ جەلیل

هۆزانڤان و نڤیسەر و چیرۆك نڤیس جاسمێ جەلیل ل سالا (١٩٠٨ز) ل گوندێ (قز یلقۆلی) سەر ب باژێرکێ (دیگۆرێ) قەزا (قەرسێ) ل ئێکەتیا سۆڤێتاجاران ژدایك بوویە. د ژیێ دەھ سالیێ دا (٤٠) تا (٥٠) کەس ژبنەمالا وان دکەڤنە بەر هێرشا تورکان وهەمی دهێنە کوشتن، بتنێ جاسمێ جەلیل نەبیت کو وی دەمێ هێرشێ ئەو ل چیای بوو، شڤانێ بەرخان بوو، دماوێ ژیانا خۆدا گەلەك نەخۆشی وتالی وبێکەسی دیتییە، ماوەیەکێ دگەل هزاران زارۆیێن بێ چاڤدێرێن دی یێن کوردو ئەرمەنێن وەك وی دخانا ئێتیماندا دژیت. ل باژێرێ (باکۆ) دەست ب خواندنێ دکەت و ژبەر زیرەکیا وی دهێتە ڕەوانەکرن بۆ خواندنا بلند یا لەشکری ل باژێرێ (تەفلیس).

ل ژیێ (٢٣) سالی دا جاسمێ جەلیل دهێتە دەست نیشانکرن بۆ خزمەتکرنا بزاڤا رەوشەنبیریا کوردی ل ولاتێ ئەرمینیا، ئازەربێجان - گورجستان کو دەرفەت بۆ خواندن و نڤیسینا کوردی ب رێنڤیسا لاتینی هاتییە دان، ئەڤە ژی وەك ناڤەندەکا رەوشەنبیری بوویە بۆ پێگەهاندنا قوتابیێن کوڕ و کچ یێن کورد ل هەمی کۆمارێن ئێکەتیا سۆڤیتێ بەرێ خۆدایێ. ل سالا (١٩٣٢ز)ێ جاسمێ جەلیل دبیتە بەرپرسێ سەرەکیێ ئامادەکرن و چاپکرنا پەرتووکان ب زمانێ کوردی. ل سالا (١٩٣٨-١٩٤١ز)ێ ل یەریڤانێ ل ئەنستیتۆیا نێف دەولەتی (کولیژا زمانەڤانی) زمان و ئەدەبیاتان دخوینیت و ب سەرکەفتی دەردچیت.

پاشی بۆ ماوێ (٣) سالان ل ئەنستیتۆیا (ماف) دخوینیت و دیبلۆما دووێ یا خواندنا بلند وەردگریت، ماوەیەکێ دبیتە مامۆستایێ زمانێ کوردی ل قوتابخانا لەشکەرێ تایبەت ل ڕووسیا. ژیان و خەباتا ئەڤی ڕەوشەنبیری گەلەك ب نرخ بوو، ناڤێ جاسمێ جەلیل وەك ڕەوشەنبیرو هۆزانڤانەکێ کورد ل وەلاتێن ئەرمەنستان و ڕووسیا و ئۆکرانیا ئاماژێ یێ هاتیە دان. ل سالا (١٩٦٣ز)ێ بوویە ئەندامێ ئێکەتیا نڤیسەرێن سۆڤێت وگەلەك جاران بوویە نوینەرێ ئێکەتیا نڤیسەران ل کۆنفرانس و کونگرەیێن مۆسکۆ، دبیاڤێ هونەری ژی دا جاسمێ جەلیل شیا (٧٠٠) ستران و ئاوازێن کوردی ل رادیۆیا یەریڤانێ تۆمارو بەلاڤەبکەت، ئەڤەژی وەك بنیاتەکێ موکم و زێرین بوو بۆ پێشکەفتنا مۆسیقا و هونەرێ کوردی. جاسمێ جەلیل ئێك بوو ژ وان کەسان کو بنیاتێ ئەدەبیاتێن کوردی ل سوڤێتیێ داناین، وپتریا هۆزانێن وی هاتینە وەرگێران بوو ڕووسیێ وب رێکا ڕۆژنامەیێن (پراڤدا) و (ئەزڤیستیا) هاتینە چاپ کرن و بەلاڤەکرن. جاسمێ جەلیل باشترین و بژارەترین بەرهەمێ بیانی بۆ سەر زمانێ کوردی وەرگێرایە بۆ هندێ داکو خویندەڤانێ کورد مفای ژێ وەربگریت.

جاسمێ جەلیل وەك کورد پەروەردەك ل دەمێ کیمیا بارانکرنا باژێرێ هەلبجە وەك کوردەکێ بریندار ب رێکا نامەیەکا ڤەکری بۆ سەرۆکێ وی دەمی یێ سوڤێت داخواز حکومەت و سەرکردایەتیا سۆڤیتێ دکەت هەلۆیستی نیشابدەن سەبارەت کارەساتا هەلبجە. جاسمێ جەلیل (٧٠) سالێن پڕ خەبات وتێکوشان و ماندوو بوون ژ پێخەمەتی بەرەڤ پێش برنا

ئەدەب و رەوشەنبیریا کوردی ل سۆڤێتا جاران ب وی پەڕێ دلسۆزی و ژێهاتنێ کار تێدا کرییە، لێزانی و شارەزاییا ڤی کەسی هەمی دەرگەهێن هونەر و ئەدەب و رەوشەنبیریێ بخۆڤە گرتینە، لێ جهێ داخێ یە ئەڤ کەسێ بلیمەت ل سالا (١٩٩٨ز)ێ مالئاڤایی کر و ستێرەکا دی یا رەوشەنبیریا فەرهەنگا کوردی هاتە ڤەمراندن ول گۆڕستانەکێ ل نێزیکێ باژێرێ یەریڤان هاتییە ڤەشارتن. ئەڤ بەرهەمە ئەون یێن کو جاسمێ جەلیل بۆمە هێلاین

(رۆژێن من، کەلامێ چیا، ئودا کوردا، زۆزان). ئەڤەژی ئێکە ژ هۆزانێن جاسمێ جەلیل ب ناڤێ:

حوبا شڤان

١- شڤـــانی جاهـــل رۆحێ تە نـــازم
ڕۆحێ نـــازك وەك زارۆك بێچـــك
ڕۆحێ تە هەڤال، بۆی جەو کانیانە
رۆحی تە خوسیا کولیلك، کارزیانە

❖ ❖ ❖

٢-شڤـــانێ جاهـــل، زانم رۆحێ تە
زمـــانێ عەمـــر، تەبیـــەتێ زانـــە
لێ وەختـــا ئـەزم، ئـــەزم ل رەخ تە
دەبێی کلیتـــم ئـــەز بـــوێ زارێ تە

٣- ئو تو بەنـــد دبـــی زمان لا لۆمـــە
بەڵی فەعم دکەم ئەز ژ رۆحـــێ تە
بەلێ، کێم دبهێم خەبەرێ تە دوور
حەزنا فکراتە، بەحرا بی بوو حوور

❖ ❖ ❖

٤- زانـــم بلـــوورە، بلـــوورە زارێ تە
ســـەر وی دلێزن تـــلی پێچی یێ تە
سەوت و مـەقـــام لێ دبنە کـــانی
حوببـــا تە ئۆکیـــان، ئۆکیانە ئەینی

❖ ❖ ❖

٥- لێ وەختـــا من راتوو خەبـــەری ددی
لێڤـــێ تـــەنـــازك، نـــاز درجـــفن
وەختـــا بلـــووری تـــو کـــو هـــەلددی
حووب، سەوت و مەقام چەمکی دکێشن

❖ ❖ ❖

٦-خـــوو ئـاڤا ل سەر گول و ســـۆســـەنا
ب ئـــەڤینتیـــا ئـــــەو واندا دنـــچە
کەرێ پەز مووتـــاج مینـــا تە ئەڤینا
چێـــری بیـــردکە، دوور تـــە دچڤـــە

٧- تـــەنێ مرازەك دلی منداننـــە
حازی ببووما بلووڕا دەستـــاتە
حـــویب و ئەڤینتیـا دلێ تەدانە
من نجـاندا نـــاب وان تـــلی تە

❖ ❖ ❖

٨- وی چاخی ئەزێ نەمر بمێنم
بێ منەت، بژیم مینـــا تەیـــرەوا
کوو سەر لێڤی تە تمێ بلووربـــم
ئوببم کانیـــا سەوت و مەقـــاما

(بتنێ چوار کۆپلە ژدەسپێکێ بۆ ژبەرکرنێنە)

لێکدانا پەیڤان:

جاهل : جحێل، لاو.
بێچك : بچووك.
جە : جۆگە.
خوسیا : ڕاهاتوو.

کارزیان : بەرخ زان

عەمر : تەمەن ، ژی ، هەموو ژیان.

تەبیەتێ : تەبیعەتی ، سروشت (پەیڤا عەرەبی یە).

زانە : دزانیت.

لەرەخ تە : ب رەخ تەڤە.

دەبێی : دێ بێژی.

زارێ تە : زمانێ تە.

تۆ بەند دبی : تۆ ڕادوەستی.

فەعم دکەم : فەهم دکەم، تێ دگەهم.

دبهێم : دبیستم.

خەبەر : ئاخفتن ، قسە.

بی بوو حوور : بێ کۆتایی ، بێ دیماهی ، بێ پایان.

دلێزن : یاریێ دکەن.

ئۆکیان : ئۆقیانووسی.

ئەینی : هێمن.

درجفن : درەجفن.

دنچە : دچیت.

مینا : وەك.

مووتاج : موحتاج ، پێدڤی.

چێرێ : ماوەیەك.

دچڤە : دلڤیت.

مراز : هیوا ، هیڤی.

فازی : خۆزگە ، خۆزی.

وی چاخی : وی دەمی.

تمێ : هەمی ، تمام.

پەخشانا کوردی

پەیڤا پەخشان وەکی دفەرهەنگێ دا هاتی ژ پەیڤا ((پەخش)) هاتییە وەرگرتن کو ب رامانا (بەلاڤ) دهێت، و وەکی زاراڤ ژی پەیڤا پەخشان بۆ وان بەرهەمێن ئەدەبی و زانستی بکاردهێت کو نەکەڤیتە قالبێ کێشی و سەروایێ و زمانێ هەلبەستێ. ئاشکرایە ئێکەم دابەشکرنا ئەدەبێ ژلایێ ڕووخساری ڤە ئەدەبێ دکەتە دوو جۆر:-

(**هەلبەست و پەخشان**): گەلەك ژ کەڤن وەرە هەلبەست و پەخشان هەبووینە و نموونەیێن هەردوو جۆران ژی بۆمە ژ سەردەمێن کەڤن ماینە، ئەگەر چ دپتریا ئەدەبێ نەتەوەیان دا پەخشان کێمتر بوویە وهەلبەست پتر بوویە، لێ دگی سەردەمی دا هەلبەست پتر بکاردهێت بۆ نڤیسینا هونەرێن (جۆرێن) ئەدەبی، لێ ئەرێ هەلبەست یان پەخشان کەڤنترە؟ دگی بواری دا دوو بۆچوونێن جودا هەنە:-

بۆ چوونا ئێکێ: دبێژیت هەلبەست ژ پەخشانێ کەڤنترە. ئەو کەسێن ئەڤ بۆچوونە هەین وپەسەند دکەن بەلگیێن وان ئەڤەنە:-

١- هەلبەست زمانێ هەست و سۆزێ یە و ژ وژدانا هۆزانڤانی دزێت، کو چ پەخشان زمانێ هۆش وزیرییە و ژمێشکی پەیدادبیت، وژبەر هندێ کو مرۆڤ ل پێشترێ هەست و سۆزا وی دلڤیت و وژدانا وی دکەڤتە کاری پاشی هۆش وهزرکرن گەشەیێ دکەت وپێدگەهیت و دەستهەلات ب سەردا پەیداکرییە،

ب ڤێ چەندێ پێدڤی یە هەڵبەست بەری پەخشانێ هات بیت.

٢-هەڵبەست ژبەر کێش وسەروا و ئاوازا وێ و ژبەرکرنا وێ ب سانەهی یە و دشێت خۆ بپارێزیت وەك خۆ بمینیت، بەلێ پەخشان ژبەرکرنا وێ یا گرانە و ڕاگرتنا دەقێ وێ گرانترە، ژبلی هندەك پەخشانێن کورتێن سەروادار دکێشەدار وەکو گوتنێن مەزنان و پەندێن پێشینان.

٣- ل لایێ هەر نەتەوەیەکی کەڤنترین دەقێ ئەدەبی مابیت هەڵبەستە نەك پەخشانە، وەکو داستانا گلگامیش یا سۆمەری وئەلیادە و ئۆدێسای هۆمیرۆسێ یۆنانی و درامایێن ب ناڤ ودەنگێن یۆنانی کو هەمی ب هەڵبەستێ بوون.

بۆچوونا دووێ: دبێژیت پەخشان بەری هەڵبەستێ هاتیە. لایەنگرێن ڤێ بۆ چوونێ ئەڤ بەلگەیێن هەین:-

١- مرۆڤی بۆ ئێکەم جار ول دەسپێکێ دەمێ ئاخفتی ب ئازادی هەست و هزرێن خۆ دەربیڕینە، پاشی هەوڵدایە ئەوان هەست و هزران بێخیتە دناڤ قالبەکێ ب کێش وسەروادار، ل جیهانێ دا تشتێ ئازاد بەری تشتێ دەستووربەند دهێت، ژبەر هندێ پەخشان کەڤنترە چونکی یا ئازادەو هەڵبەست ددویڤ دا هاتییە چونکی ل دویڤ دەستوورەکێ تایبەت دهێتە دارشتن.

٢-ل سەردەمێ هەرەکەڤن دا پەخشان (پەخشانا سەروادار) ل پەرستگەهان بکارهاتییە، و پەرتووکێن ئاسمانی ژی هەمی ب پەخشان هاتینە نڤیسین، ژبلی هندێ ژی نڤیسینێن کورتێن سەر دەرگەهـ و دیوارێن کۆشك وکەلهێن کەڤن وکێلێن گۆرستانا ب پەخشانێ بوویە، ژبەر هندێ پەخشان کەڤنترە ژ هەڵبەستێ.

کیژ ژڤان هەردوو بۆچوونان؟ زەحمەتە ئەڤ بابەتە بێتە ئێك لاکرن کانێ هەڵبەست یان پەخشان کەڤنترە، لێ لایەنگرێن بۆچوونا ئێکێ پترن وبەلگەیێن وان بهێزترن. دناڤ مللەتێ کورد ژی دا کەڤنترین بەرهەمێ ئەدەبی کو هاتبیتە نڤیسین تانهو مابیت ب هەڵبەست هاتیە نڤیسین نەك ب پەخشانێ. دویر نینە رۆژەکێ دەڤەکێ ئەدەبی یێ هەڵبەستێ یان یێ پەخشانێ یی گەلەك کەڤنتر بێتە ڤەدیتن، ئەڤەژی تشتەکێ دی یە.

جوداهی دناڤ بەرا هەڵبەست و پەخشانێ دا :

هەڵبەست و پەخشان وەکو دوو شێوەیێن نڤیسینێن ئەدەبی ژ گەلەك لایان ڤە دژێك جودانە. گرنگترین جوداهی ژی ئەڤەنە:

١- هەڵبەست ژ وژدان وسۆزێ دزێت، وپەخشان دەرئەنجامێ هۆش وژیروهزرکرنێ یە، ئانکو هەڵبەست دگەل دل و وژدانا مرۆڤی دئاخڤیت و هەولێ ددەت بلڤینیت، وپەخشان دگەل ئەقل و هۆشێ مرۆڤی دئاخڤیت وهەولێ ددەت ب ژیربێژی و وردەکاری راستەقینەیان بێخیتە

بەردەم، هەر ژبەر ڤێ چەندی ژی دهەڵبەستێ دا پتر کەساتیا هۆزانڤانی تێدا دیارە، وپەخشان کێمترە کەساتیا نڤیسەری دەردئێخیت.

٢- زمان و دەربڕین دهەڵبەستێ دا یێ لێکدایی و ئاوێتەیێ یە (تەرکیبی یە)، لێ دپەخشانێ دا یێ شیکاری یە (تەحلیلی یە)، چونکی هەڵبەستێ پێویستی ب چڕیا دەربیڕینێ و کورتبڕیێ هەیە، لێ پەخشانێ پێویستی ب شرۆڤەکرن و راڤەکرن و درێژەپێدانێ و لێکدانێ هەیە.

٣- کێش وسەروا دوو رەگەزێن سەرەکی و دیارن دهەڵبەستێ دا ب تایبەتی هەڵبەستا کەڤن، کەچ ئەڤە دپەخشانێ دا مەرج نینن، بتنێ دهندە پەند و گوتنێن مەزندا سەروا یا هەی، ئەوژی بۆ جوانی و ب سانەهیکرنا ژبەرکرنێ.

٤- دهەڵبەستێ دا گەلەك جاران کێش وسەروا هۆزانڤانی نەچار دکەن رێزبەندیا پەیڤان درستێ دا تێك بدەت و پەیڤان پێش وپاش بکەت، ژبەر هندێ ل هۆزانڤانی ناهێتە گرتن کو پەیڤ ل جهێ وێ یێ دروست نەدانابیت، ئەڤە ژی دبیتە ئەگەرا هندێ کو دارشتنا رستێ نەیا سرۆشتی بیت، لێ دپەخشانێ دا رێزبەندیا پەیڤان یا دروستە وهەر پەیڤەك ل جهێ خۆیە، ژبەر هندێ رستە د پەخشانێ دا رەوانتر و ئاسایترە ژیا هەڵبەستێ.

٥-نەخشێ دابەشبوونا هەر ئێك ژ هەڵبەست و پەخشانێ ل سەر بەرپەری دژێك جودانە، واتە تۆبۆگرافیا یا دەقێ هەڵبەستێ جودایە ژیا پەخشانێ، دهۆزانا کلاسیزمی دا هەر دێرەك ب سەر دوو قەدا دابەش دبیت وسەروا ل دویف جۆرێ هەڵبەستێ دهێتە گوهورین، غەزەل وقەسیدە و چوارین و مەسنەوی و موستەزاد . . . هەر ئێك ژوان جۆرە سەروایەك هەیە ورەنگەکێ نەخشەی ددەتە هەڵبەستێ ل سەر

بەپەری، لێ پەخشان هەمی ب سەر ئێك قە دهێتە نڤیسین وبتنێ ب تمام بوونا پارچەیەکێ دێرەکا نوی دەست پێ دکەت.

جۆرێن پەخشانێ

پەخشان ژلایێ ناڤەروکێ ڤە دبیتە دوو جۆر:

١-پەخشانا هونەری. ٢-پەخشانا زانستی.

١- پەخشانا هونەری: وان پەخشانێن ئەدەبی ڤەدگریت کو هەست و سۆزا نڤیسەری نیشاددەت. نڤیسەر دڤی جۆرێ پەخشانێ دا ل دویڤ دیتنا خۆ وتایبەتمەندییێن خۆ سەحدکەتە ژیان و کۆمەلّ وسرۆشتی. ئەڤ جۆرە پەخشانە خۆ ژ بابەتێن (مەوزوعی) وەکو ئابووری و زانیاری گشتی وهتد دویر دئێخیت. پەخشانا هونەری وەکو (وتارا ئەدەبی، چیرۆك، کورتە ڕۆمان، رۆمان . . .) ب خۆڤە دگریت، ئەڤ جۆرە پەخشانە پێدڤی ب شێوازەکێ بەرز هەیە، پەیڤێن وێ د ژێگرتی بن و دارشتنا وێ یا موکم بیت.

ئەڤ جۆرێ پەخشانێ ژلایێ ڕووخساریّ ڤە دبیتە دوو جۆر:

ئ-پەخشانا سەروادار. ب-پەخشانا ڕەوان

ئ- پەخشانا سەروادار: ئەو پەخشانا هونەری یە کو بەشێن رستەیێن وێ دوو دوو سێ سێ یان پتر د هاوسەروابن، وئەڤ سەروایا وێ نێزیکێ هەلّبەستێ دکەت، وهندەك ژوان کەسێن باسی دەستپێکێن هەلّبەستێ دکەن دبێژن ژ پەخشانا سەروادار

یا گەشەکری وپێشکەفتی وپی گەهشتی، کو ئەڤ پەخشانە ل پەرستگەهان یا بەڵاڤ بوویە، نموونا پەخشانا سەروادار ئەڤ پارچە نڤیسینا (عەلائەدین سوجادی)یە، دەمێ باسی مەلایێ جەباری دکەت، دبێژیت:

((پیری مەیخانەی خەیاڵ شناسان، بادە ئەنۆشێ لە جەرگەی خاسان. ڕشتەی مرواری قسەو باسیە، نەواتی قومرییان وێنەی ڕازییە. بێنی هەناسەی شنەی شەماڵە، تێکەل بەبیری بەرزی خەیاڵە . . .))

((بۆ ژبەرکرنێیە))

دڤێ جۆرە پەخشانێ دا پێدڤی یە هەر چەند رستەیەك ب ئێك سەروا دیماهی بێن، لێ درێژاهیا وان رستەیان یان ژمارا وان گرنگ نی نە.

ب- پەخشانا ڕەوان: ئەڤ جۆرێ پەخشانێ گرنگیێ نادەتە سەروایێ دپارچێن رستێ دا. نڤیسینا وێ ب رەنگەکێ ڕەوان وبێ گرێ وبێ ئالۆزی یە. پەخشانا ڕەوان پێدڤی یە ژ تێگەهشتنەکا بەرفرەە و خەیالەکا ئازاد و دارشتنەکا موکم هات بیت، ئەگەر نە جهێ خۆ ناگریت.

نموونا پەخشانا ڕەوان وەکو (شاکر فەتاح) د (ژینی نوێ)دا دبێژیت:

(جیهان بەرەو چاکی ئەڕوا: لە گەل ئەم هەموو شەڕو شۆڕو بەدکردارییەشدا کە ئیمڕۆ لە جیهاندا ئەیبینین، من باوەڕم وایە کە جیهان بەرەو چاکی ئەڕواو دوایی هەر ئەگاتە ئەو ئامانجەی ئاواتی بۆ ئەخوازین، واتە بێتە یەك خێزان لەناو یەك خانوودا، بەڵام خێزانێکی بەختیار لە خانوویەکی ناوازەدا...) ((بۆژبەرکرنێیە))

ئەڤ پارچە نڤیسینە ب کوردیەکا پەتی وەوان بەحسێ ژناڤ چوونا شەڕی و بەدکاری و سەڤامگیر بوونا ئاشتی و ئاسایشێ دکەت. نڤیسینا وی وەکو ئاڤەکا زەلال جوان هێدی دچیت، و خویندەڤان هەست ب هیچ گرانی و ئالۆزیەکێ ناکەت.

٢- پەخشانا زانستی: ئەو پەخشانەیە کو ب رەنگەکێ بابەتی یێ مەوزوعی بەحسی راستیێن زانستی دکەت، هەر زانستەکی: بیرکاری، فیزیا، کیمیا، جوگرافیا . . .هتد.

زمانێ ڤی جۆرێ پەخشانێ یێ دویر ژ دووبارەکرنێ و هونەرێن رەوانبێژیێ. ئەڤ جۆرە پەخشانە ناکەڤیتە بن کارتێکرنا هەست و سۆزێ نڤیسەری، وهەردیسان هەست وسۆزێ خویندەڤانی ژی یێ نالڤیت، ب رێکا پەیڤێن پێدڤی بابەتەکێ زانستی راڤەدکەت و روون دکەت.

نموونەیەك بۆ پەخشانا زانستی وەکو (مەحموود نوری قەرەداغی) دباسی کۆمپیوتەری دا دبێژیت:

(میشکی ئەلکترۆنی پێك هاتوو لە مارەیەکی گەلێ زۆر لە بەربەستەی (لّمام) ئەلەکترۆنی یان ترانسستەرو لە پارچەی زۆر وردی ئەلەکتریك کە کۆمەڵ داڕێژراون و کۆکراونەتەوە. زمانی ئەم ئامێرە لە وشەی (بەڵێ - و- نە و)، پتری نیە، بە مانای زانیاری ئەلکتریك، تەزووی ئەلەکتریك (بڕوا) و (نەڕوا) هیچ جۆرە ئامانجێك ناداتە دەست ئاگادارو سەرپەرشت نەکرێت . . .) ((بۆ ژبەرکرنێیە))

دڤێرێ دا نڤیسەر گرنگیێ ب هەلبژارتنا پەیڤان نادەت، زمانێ خوازێ وخواستنێ وهونەرێن دی یێن رەوانبێژیێ بکارنائینیت، وهەوڵ نەدایە

رستەیان ژی ب وی ڕادەی ب رێك بێخیت، چونکی گەهاندنا زانیاریێ ژهەمی تشتەکێ دی گرنگترە، دگەل هندێ ژی ئەڤ چەندە لێ دهێتە گرتن کود شێت هەر ب وان پەیڤان رستەیێ رێك وپێکتر دروست بکەت ئەگەر پیچەك پەیڤان پێش و پاش بکەت. وب وێ چەندێ هندەك رستەیێن ڕەسەنتر دێ پەیدابن.

هونەرێن پەخشانێ:

هونەرێن ئەدەبێ، ب هەردوو شێوەیێن وێ هەڵبەست و پەخشان، ژ کەڤن وەرە هەتا ئەڤرۆ گەلەك گۆڕانکاری ب سەردا هاتییە، د گەشەکرنا ئەدەبێ جیهانی دا هندەك هونەر شێوەیێ وان هاتییە گوهۆڕین وەکو هەمی دراماییێن کەڤن یێن ب هەڵبەست و پەخشانێ هاتینە نڤیسین، هەر چەندە نهۆ بتنێ ب پەخشانێ دهێتە نڤیسین، یان هندەك هونەران دەورێ وان یێ ب سەرچووی و نهۆ ناهێنە نڤیسین وەکو داستانێن پاڵەوانەتیێ و دلداریێ، وهندەك دی ژنوی هاتینە داهێنان و ژیێ وان ژچەند سەد ساڵەکان پتر نینە وەکو کورتە چیرۆك و کورتە رۆمانێ و رۆمانێ، ژبلی ڤێ چەندێ ژی رۆژنامەگەریێ گەلەك هونەرێن نوی یێن پەیداکرین و گەشە یا پێدایی وەکو وتارا ئەدەبی و یاداشت و گاڵتە و . . . هتد

ئەڤە هندەکن ژ وان هونەرێن ب پەخشانێ هاتینە نڤیسین:

حیکایەت (ب هەمی جۆرێن وێ ڤە)، ئەفسانە، وتارا ئەدەبی، خوتبە، کورتە چیرۆك، رۆمان، کورتە رۆمان، شانۆگەری، ژیننامە، خاتیرە، ڤەکۆلین و رەخنەیا ئەدەبی، نامە، گاڵتە، پەندێن پێشینان، . . .

هەر ئێك ژڤان هونەران، مێژوویا پەیدابوون و وەرارا خۆ هەیە، هەر ئێکی دستوور وشێوازێ نڤیسینا خۆ هەیە و هەرئێکی جۆرێ تایبەتێ خۆ هەیە، ل دەم و جهێ واندا دێ بەحس لێ هێتە کرن.

دەستپێکا سەرهلدانا پەخشانا کوردی:

دناڤ کورداندا ژی، کو ژ وی میراتێ ئەدەبی بۆمە مای، هەلبەستە (هۆزانە)، کەڤنترە و چ جاران پەخشان ب وێ کەڤناتیێ نەبوویە. کەڤنترین پەخشانا کوردی کو هەتا نوکە هاتیە ڤەدیتن ولبەر دەستێن مەبیت، پەرتووکا عەلی تەرەماخییە کو ل سالا هزارێ یا مشەختی هەمبەری (۱۵۹۱-۱۵۹۲ز) دژیانێ دا بوو. پەرتووکا وی ل دوور رێزمانا عەرەبی وفارسی وکوردییە، دبنەڕەتدا پەرتووك ب دوو ناڤان هاتیە دانان:

- هذا كتاب عبارة على ترماخى.
- هذا كتاب صرف لسان كردي.

پەرتووك ژ پێشەکییە کێ وسیە وئێك بەشان پێك هاتییە. چواردە بەشێن پێشییێ ل دوور رێزمانا عەرەبییە وشازدە بەشێن دویڤدا ل دوور رێزمانا فارسییە ول دوماهییا زۆربەیا بەشاندا هەمان بابەتێ وێ ب کوردی ژی بەحس کرییە، بەشێ دوماهیێ ژی بو دوماهیك (خاتمە) تەرخانکرییە.

زمانێ نڤیسینا پەرتووکێ کوردییە وپڕی پەیف و دەستە واژەیێن عەرەبینە. ئەو زمانە یێ کو مەلایێن کوردستانێ ل مزگەفتان وانەیێن زانستی وشەریعەتی پێ دگوتن.

ئەڤەژی نموونەکە ژ پەخشانا تەرەماخی:

-فەسل د. بەحسا فیعلا موزاریعدایە: دزمانێ کورمانجیدا پێنج سیغە بدەر دکەڤن، زێدە نابی وەکو نها: (دچی)، (دچە)، (دچن)، (دچم)، (دچین). ئەفعالێدمایی ژی لڤان قیاس بکە . . .)

-فەسل دبەحسا ئەمری حازریدایە: بزمانێ کرمانجی دیسانی پێنج سیغە دئەمری حازریدا ژی دبە، مەسەلا وەکو نها: (بدە) یانی موفرەدی موخاتەبە، چەموزەککەر چەموئەننەسە (بدن) یانی هون تەسنیەو جەمعا غایبان چەموزوککەر چەموئەننەس، (بدم) یانی ئەز کو موتەککەلیمی وەحدەمە، (بدەین) یانی ئەم کو موتەکەللیم مەعەلغەیرین، ئەم (بدەین).

(هەمی بۆ ژبەرکرنێیە)

پ شتی عەلی تەرەماخی (عقیدة کردیة) یا مەولانا خالد دهێت کو ب (ئاقیەی مەولانا) یان (ئاقیەی کوردی) ناسیارە، گومان تێدانینە کو مێژوویا وێ بۆ بەری ١٧/١١/١٨٢٦ ڤەدگەرێیت، کو د وێ رۆژێدا مەولانا خالد چوویە بەر دلوڤانیا خودێ، ئەڤ (ئاقیە) بەحسێ پێنج روکنێت ئیسلامێ و شەش ژ بنەمایێن ئیمانێ دکەت، هەروەسا دەمێ دهێتە سەر بەحسێ (پرا قیامەتێ) دبێژیت:

(پردی قیامەت کە پردێکە لەمووبا ریکترە، لە تیغ تیژترە، بە ئەمری خودای تەعالا دەینێنە سەر پشتی جەهەننەمی، ئەمی دەکەنە هەموان بەسەریدا ڕابوورن، هەر کەسێ بەهەشتی بێ، هێندێك وەك بروسکە، هێندێك وەك با، هێندێك وەك ئەسپی لنگ بەسەریدا

ڕادەبووون. هەر کەسێ جەهەننەمی بێ پێی هەڵدەخلیسکێ دەکەوێتە جەهەننەمەوە، خودای تەعالا وەهای پێ موقەددەرە هەر کەس لەدنیادا لەسەر ڕێگای شەریعەتدا چاتر ڕابوردبێ، لەسەر پردی قیامەتدا چاتر ڕادەبووڕێ).

(هەمی بۆ ژبەرکرنێیە)

گرنگییا وی بەرهەمی د وێ چەندێدایە، ئێکەمین پێنگاڤە بو بجهئینانا داخوازیێن گیانی و کەلتووری و جڤاکێ کوردە واری ب زمانێ خۆ، هندەك تێبینی لسەر شێوازێ وی بەرهەمی:

- ئەو بەرهەم وێ چەندێ دیاردکەت، هەتا هینگێ هێشتا سلیمانیێ زارێ خو جهێ خونەبوویە، چونکی دەمێ باژێرێ سلیمانیێ هاتیە دامەزراندن خەلکێ گەلەك دەڤەرێن خودان زاراڤێن جودا جودا هاتنە باژێری و هەر کەسەکی ژوانا جورێ ئاخفتنا خو هەبوو، پشتی ماوەیەکێ زۆر ئەو زاراڤ تێکەلێ ئێك بووین، زاراڤێ نوکە خەلکێ باژێری پێ دئاخڤن دروست بوو.

- هندەك دیاردەو پەیڤ سازی دوی بەرهەمی دا هەنە دبنەجهێ لێ هویربوونێ، وەکی ب کارئینانا (دە) ل شوینا (ئە) یا کارێ نەبۆری. مانا (ت) ل دوماهییا کارێ نەبۆری بۆ کەسێ سێیێ تاك. بکارئینانا (دی) ل شوینا (تر) یا نوکەیا دەڤەرا سلێمانیێ.

-هندەك پەیڤ هەنە دیسان ب جورەکێ دی هاتینە بکارئینان، وەکو:

(بۆن) بوویە (بێن)، (بچووك) بوویە (پچووك) . . .

پشتی ڤێ دەقا پەخشانێ، بەرهەمێن مەلا مەحموودێ بایەزیدی دێ هێن، کو ل سالا ١٨٥٦و دویڤدا هاتینە نڤیسین، بۆ نموونە وەکی:

-مەم و زین ١٨٥٦

-عادات و ڕوسوماتنامەی تەوایفی ئەکرادیە و ئوسوولی نیزاماتی کرمانی، ١٨٥٨ - ١٨٥٩.

-جامع یێ رسالیان و حکایەتان بزمانی کورمانجی ١٨٦٠.

(مەم و زین)١ مەلا مەحموودێ بایەزیدی کورت کرنا (مەم وزین)١ ئەحمەدێ خانییە وب پەخشان و ب زارێ بایەزیدی هاتیە نڤیسین.

ئەڤەژی نموونەکە ژ دەقێ وێ چیروکێ:

(دوێ وەقت و زەمانێدا، لەوان کناران، عادەتەکی قەدیم بوو کو سالێ جارەکی، دوەقتێ نەورۆزێدا سەری سالێ دکرن. وێ ڕۆژێ، ئەهلی و خەلکی باژێر حەموو، فەقیرو دەولەمەند، مەزن وبچووك، نێرومێ، عموومی، ژبۆ گەشت و گەڕییانێ، ب دەرڤە دچوونە دەشت و سەحرایێ. جنس جنس و ڕەف ڕەف، ژ دەرڤە ڕەسمی کەیفخۆشی نەورۆزێ ل وێ دەرێ ئیجرا دکرن، لورا وێ زەمانێ قسمێ تایفا ژنێد موسلمانان حەموو مەستووره و ڤەشێرتی بوون، بەڕوویی نا مەحرەم وبیانیان نەدکەتن.

لاکن ڕۆژا کو ئەو عیدا نەورۆزێ دبوو، حیجاب و پەردە ژتایفا ژنان ڕادبوو، مێروژن وێ ڕۆژێ بە هەڤ خویا دبوون . . .)

(ژ دەسپێکێ هەتا دەشت و سەحرایێ بۆ ژبەرکرنێیە)

پشتی ڤان بەرهەمان وهەر ل سالا ١٨٦٠ شێخ حوسینێ قازی مەولوودنامەیا خو نڤیسییە کو پەخشانەکا سەروادارو ڕەوانەو ب زارێ کرمانجییا خوارێ (دەڤەرا سلێمانیێ) نڤیسییە. ئەڤەژی نموونەکە ژوێ مەولوود نامەیێ:

(حکایەت کراوە لەزەمانی ئەمیری ڕەشید- هاروونە ڕەشید - لەشاری بەسرە جوانێك هەبوو پیس وپەلید، لەفاسیقیدا شاگردی ئەوی بوو یەزید، ژ چاکەی نەبوو لەپاش ئیمان، فەقەت کە مانگی مەولوود دادەهات غەسل وتۆبەی دەکرد تەماعێکی لێ دەنا دەیخوێند مەولوودی حەزرەتی پێغەمبەری ئینس وجان. وەختێ کەمرد لەبەر خراپی یان فڕێیان دایە سەر گووفەکان، نەیانبردە سەرقەبران، بانگێك هات لە ئاسمان، ئەی ئەهلی بەسرە حازر ببنە سەر جەنازەی فلان جوان، کە وەلی ێیکە لە ئەولیای خوداوەندی ڕەحمان. ئەهلی شار جوان و پیرو پادشاو دەروێش و گەداو فەقیر، حازری جەنازە بوون دەفنیان کرد بێ تەئخیر. لە خەویان دیت ئەووەل شەو لەسەر تەختی بەهەشتی دانیشتییە ڕووی وەك مانگ دەدا پڕقەو، پێیان وت ئەتۆ لە دونیا زۆر فاسق بووی و ئەحمەق، بەچی سەبەب شادبووی بەحوورو قوسوورو لیباسی سوندوس وئیستبرەق، گوتی بەسەبەبی تەعزیمی مەولوودی ئەو حەزرەتەی کە بەئیشارەتی ئەنگوستی مانگی دەکرد شەق).

(ژ دەسپێکی هەتا پێغەمبەرێ ئینس و جان بۆ ژبەرکرنێیە)

ئەڤ مەولوودنامە بەحسێ ڤان تشتان دکەت:

- چەوانیا دروست کرنا دونیایێ چونکە لسەر شەرەف پێغەمبەر (د.خ) هاتیە دروست کرن. (لولاك لولاك لما خلقت الافلاك)

-هندەك چیروکێن کورت تێدانە، مەزنی و کاریگەریا مەولوودا پێغەمبەری نیشامە ددەن، ئەڤ نموونا لسەری ئێکە ژوان چیرۆکان.

-بەحسێ چەوانیا ژدایك بوونا پێغەمبەری دکەت.

-ئەڤ مەولوودنامە ب پەخشان هاتیە نڤیسین و جارو بارا پارچە شیعرەك تێدا هاتیە هەلکێشان.

- زۆر بەر زۆرا وێ ب پەخشانا سەروادار هاتیە نڤیسین، گەلەك جارا ژی کومەکا دەستەواژە وڕستەیێن زۆر دبنە بەهاوسەروا.

-زمانێ وێ یێ پڕە ژپەیڤێن فارسی و عەرەبی. هەر ئەو زمانە کو شاعیرێن سەدێ نوزدێ یێن دەڤەرا سلیمانیێ شێعر پێ نڤیسین.

پشتی ڤان بەرهەمان کو پەخشان هاتیە نڤیسین ل بەربەرکێ دوماهیا سەدێ نوزدێ، پەخشانا کوردی دەرگەهەك بۆ هاتە ڤەکرن و ژهنگێ دویڤدا ب بەرفرەهی کەفتە بەلاڤەبوونێ و وەرارێ، ئەو دەلیڤە ژی ل ١٨٩٨/٤/٢٢ بوو ل قاهیرە و ژلایێ مەدحەت میقداد بەدرخانیڤە دەرچوو بۆ ماوێ چوار سالان بەردەوام بوو.

ئەڤەژی نموونەکە ژ پەخشانەکا ڕۆژنامەیا کوردستان:

(وەك ئەز دبهیسیم کوردا گەلەك دەولەمەند هەنە، گەلی دەولّەمەندێن کوردا، بابێن وە ب دوگاز جاوی سپی چوون بەر ڕەحما خودێ، ئون ژی وی وەلی بچن لەوان زێڕو زیڤێن عولبەکرین وەدە دەرێخن، ڕێیا خودێدە مەکتە ب و مەدرەسا چێ کەن، زارویێن بێ دێ و باب بدن خوندن دا ئون دنیا ئاخرەتی ڕاحەت بکن، خودێ ژ وە ڕازی ببە. دەرێن ئەز لێ گەڕابیم من گەلەك مرۆڤێن دەولّەمەند دیتنە زارویێن فەقیر دانە خوێندن ڕێ کرنە ئەستانبولێ، مەکتە ب و مەدرەسەیێن مەزن، نهۆ حەمی مەزن بینە، حەمی ژی مەئموورو زابتێن دەولەێینە . . .). (بۆ خواندنێیە)

ژهینگێ وەرە هەتا نوکە هەر چ رۆژنامە و گوڤارێن کوردی دەرچووینە، هەمییان رۆل د پێش ئێخستنا پەخشانا کوردیدا هەبوویە، چونکە رۆژنامەگەریا هەمی دونیایێ هەر پەخشانە و تنێ جاروبارا دەقێن شیعری دهاتنە بەلاڤکرن ئەوژی رێژەیەکا زۆرکێمە ل چاڤ هەمی نڤیسینین دی. ژبلی هندێ پەرەسەندنا زێدەتر یا چاپێ و چاپەمەنیان وەلێ کر پەخشان پتر گەشەو وەرارێ بکەت و هەمی هونەرێن پەخشانێ ب پەرتووك ژی بکەڤنە بەردەستێ خواندەڤانان . . .

دبەحسێ روژنامەگەریێدا، ڕۆلێ ڕۆژنامەیێ د وەرارا پەخشانێدا روونتر و باشتر دبیت، جۆرێن دی یێن پەخشانێ ژی وەکو وتار و چیرۆك و ڕۆمان . . . هەر ئێك دێ ل جهێ وێ بەحس لێ هێتە کرن.

هندەك جۆرێن پەخشانان

١- گۆتار:

پارچە نڤیسینەکە ب پەخشان دهێتە نڤیسین، درێژییا وێ نەیا دیارو چەسپایە، دبیت پەخشان ئێك دوو لاپەڕبن و دبیت بیست سیە لاپەڕبیت، ب شێوازەکی ڕوون وب زمانەکێ پاك و ڕەوان بەحسێ بابەتەکی دکەت وبیرو باوەڕو هەست وسۆزا نڤیسەری دەردبڕیت. ژ هەمی جۆرێن ئەدەبی یێن دی نەرم و دەستخوشترە، تە چەوا بڤیت دێ وەسا هێتە بەردەستێ تە.

کورتە میژوویا گۆتارێ:

هەر چەوابیت ڕەە و ریشاڵ و سەرەداڤا ڕەگەزێن نڤیسینا گۆتارێ زۆر دکەڤنن بو سەردەم وچاخێ یونانیان ڤەدگەرێت، بەلێ بۆ جارا ئێکێ ددیرۆکێدا لسەر دەستێ مۆنتێنێ فرەنسی (١٥٣٢ - ١٥٩٢) یاسا و بنەمایێن گۆتارێ پەیدا بوویە. ل وی دەمێ کو ل سالا (١٥٨٠) دوو بەرگێن گۆتارا ئەدەبی بنافێ (هەولەکان Lesessaies) بەلاڤەکری. گۆتارێن مونتێنی ددرێژ بوون ودگەهشتنە چەند هزار پەیڤەکا، بارا پتر بابەتێن وێ ل دوور تشتێن وەکو: درەوکەران دەستووری جل و بەرگ و هونەرێ دوان و ستاندنا بوو. پشتی مونتێنی (باکۆن)ێ ئینگلیزی لژێر کاریگەریا مۆنتێنی دکۆمەکا گۆڤاران بەلاڤەکرن.

ل سەدەیێ هەڤدێدا، هندەك نڤیسەرێن وەکو سێر ویلیەم کورنوێلیر و نیکولاس بریتون و سێرتۆماس ئوڤەربێری دبیاڤێ گۆتار نڤیسینێدا وان

بەشداریەکا باش هەبوو، شوین تبلێن وان بنڤیسینا گۆتاران دیارو ئاشکرایە.

دسەدەیێ هەژدێدا، ژئەگەرێ دەرچوونا بابەتێن بەلاڤەکری و چاپەمەنیان، گۆتارا زێدەتر بەرەف پێش چوو، ریچارد ستایل و جۆزیف ئەدیسۆنی داهێنانەکا باش دنڤیسینا گۆتارێدا کر.

دسەدەیێ نوزدێدا بناغەیێ گۆتارێ موکمتربوو، ئەو بخو ژی دگەشە و وەرارێدا بوو، بابەتێن وێ بەرفرەهتر بوون و گۆتار نڤیس پتر بابەت و شێوازێن خو پەیڕە ودکرن، چونکی ئەو سەردەم، سەردەمێ دەسپێکا رێبازا ڕۆمانتیکی بوو، دیارترین گۆتار نڤیسێن ڤی سەردەمی (لام و هازلت و دی کوینسی و ستیڤنسن) بوو . . .

ئەوا ژ هەمیان پتر گەشە و وەرار ئێخستیە گۆتارێ، دەرچوونا گۆڤارو ڕۆژنامە یان بوو، چونکی جهێ بەلاڤەبوونا گۆتارێ بارا پتر گۆڤارو ڕۆژنامە و بەلاڤکرینە، . . . دسەدەیێ بیستێدا، گۆتارا هەر دبەرەف پێشچوونێدا بوو و هەتا نوکە ژی گۆتار نڤیسینێ بهایێ خۆ ژ دەست نەدایە.

دناڤ کوردانداِ، نڤیسینا گۆتارێ ل گەڵ بەلاڤەبوونا ڕۆژنامەیی سەرهلدایە و خوجە بوویە، ئەگەر بەری نوکە ڕەگەزۆ بنەمایێن گۆتارێ دهندەك نڤیسیناندا هەبان ژی ب وی جۆری نەبوویە، ببیتە بابەتەکێ سەربەخۆ . . .

جۆرێن گۆتـارێ:

گۆتارا ب شێوەکێ گشتی دوو جۆرە:

١-گۆتارا خودی (ذاتي).

٢-گۆتارا بابەتی (موضوعي).

یا ئێکێ زێدەتر پەیوەندی ب نڤیسەری بخوڤە هەیە و هەست و سۆزا نڤیسەری بسەردا یا زالە و کەساتیا نڤیسەری بـ ڕووون و ئاشکرایی پێڤەدیارە، یا دووێ پێ لسەر لایەنێ بابەتێ دا دگریت و بزاڤێ دکەت بڕاستی بەحس بکەت، لەورا رێکێ نادەتە هەست و سۆزا خۆ تێکەلی نڤیسینا وی ببیت و کەسەکێ نڤیسەر دڤێ جۆرە گۆتارێدا دەرناکەڤیت.

هندەك سیمایێن گۆتـارا بـاش:

١- گۆتار نڤیسینەکە، نەزۆرا کورتە و نەزۆرا درێژە، نێزیکی (١٠) لاپەڕان بخوڤە دگریت.

٢- بەحسەکێ سەربخۆیە، ئانکو نەلێکدانەکا بیرو هزرەکا کورت و ئالۆزە ونە کورتکریبا بەحسەکێ درێژە.

٣- گۆتارێ ئاڤاهیێ خۆیێ تایبەتی هەیە، ژ پێشەکیێ و چەند پەرەگراف و ئەنجاما پێك دهێت، هزرا گشتی یا گۆتارێ: ل دویڤ گرنگیێ، بسەر پەرەگراڤان دابەش دبیت.

٤-پەیف و ڕستەیێن گۆتارێ دڕوون و پوخت و هەلبژارتینە، هەر ئێك وەكی خشتێ دیواری ل جهێ خۆ هاتینە.

٥-ئامانجا وێ یا سەرەكی لڤاندنا هەست و سۆزا خواندەڤانییە.

٦-گۆتارێ ناڤ و نیشانێ خۆ هەیە و دڤێت ناڤ و نیشان دگەل ناڤەڕۆكا وێ بگونجیت.

نموونەكا گۆتارێ:

گۆتارەك ژ هژمارا (٩) یا ڕۆژنامەیا (كوردستان) بناڤێ (ولات. وطن) هاتیە بەلاڤەكرن، نێزیكی سێ ستوینا بخۆڤەگرتیە. ل دەسپێكێ دبێژیت:

(وەتەن، ئانكو ولاتی مرۆ، جسمەك وەیە كوییێن ژ وی جسمی موتە ئەسیر دبن خەلقێن وێ دەرێنە. دە وێجا هنگی مرۆیین ولاتەكی خوێ قووەت ببن هەوقاس ئاخ و بەرێ وی ولاتی خوێ دبە. هنگی بابێ من ژ كوردستانێ ڕابی ومەئمورێن حكوومەت ڕێ دكە سەر گوندو باژارێن كوردستانێ وەك مارا، خونا خەلقێن كوردستانێ ڤەدخۆن . . .)

(هەمی بۆ ژبەركرنێیە)

رامانا پەیڤان:

مرۆ : مرۆڤ

یێن : ئەوێن

وێ دەرێ : وی جهی

خوێ : خودان

هەوقاس : ئەو چەند، هندە

بەر : بەرهەم

ڕابی : : ڕابوو ، هەستا

ڕێ دکە : دهنێریتە

ئەڤ گۆتارە ب کوردییەکا ڕەوان هاتیە نڤیسین، ئەگەر هندەك جاران پەیڤێن بیانی ژی بکارهاتبن، بەلێ دارشتناوێ یا ڕوون و ڕەوانە، ئەڤ گۆتارە هاندانە بۆ هندێ هەڤ وەلاتییێن کورد ئێك و دوو بگرن و دژی داگیرکەران شەڕی بکەن. ڤێجا ئەو داگیرکەر چ عوسمانلی بن وچ مسقوف ئانکو (ڕووس) بن.

كورتە چيرۆك:

چيرۆك دئەدەبى جيهانێدا ڕەهێن وێ گەلەك دكەڤنن و ژقالبێ هەقييا فۆلكلۆرى و ئەفسانە و داستان و چيرۆكێن گياندارا ن دەردكەڤيت، بەلێ كورتە چيرۆك وەكى جۆرە ئەدەبەكێ سەربەخۆيە دسەدەيێ نۆزدێدا ل سەر دەستێ (ئەگار ئالان پووگى دى مۆپاسان وچيخەف) قالبێ هونەريا خو وەرگرتيە.

كورتە چيرۆك ب گشتى دوو جۆرە:

-چيرۆكا بنياتگەرى (تركيبى).

-چيرۆكا شيكارى (تحليلى).

هەر ئێك ژڤان دوو جۆرەيان سيما و بنەمايێ خۆيێ تايبەتى هەيە، بەلێ ب شيوەكێ گشتى كورتە چيرۆك ژڤان ڕەگەزان پێك دهێت: (كەس، دەم، رويدان، جە) هەر ئێك ژڤان ڕەگەزان مەرج و خاسيەتێن خۆ يێن تايبەتى هەيە بۆ هندێ دا چيرۆك يا سەركەفتى بيت.

ئەدەبێ كوردى ژيدا، وەكو ئەدەبێ نەتەوەيێن دى، ڕەگەزێ كورتە چيرۆكێ بۆ چيرۆكا ميللى وئەفسانە و داستانێ . . . دچيت، بەلێ وەكى جۆرەكێ ئەدەبێ سەربەخۆ ل سەدەيێ بيستێ سەرهلدايە و گەشەو وەرارگر.

ئەگەر هزرو بيرێن جودا جودا هەبن، ئانكو ئێكەم كورتە چيرۆكا كوردى كيژكە وكەنگى بەلاڤەبوويە، بەلێ بارا پتر ئەديبان لسەر وێ چەندێ

رێکەفتینە کو ئێکەم چیرۆك ئەوە یا (فوئادێ تەمۆیە) کو هژمارا (١-٣) یا گۆڤارا رۆژی کورد (١٩١٣)ێ ل ژێر ناڤێ (چیرۆك)ێ هاتیە بەلاڤەکرن.

ئەڤەژی نموونەکە ژڤێ چیرۆکێ:

(شەویش کوڕێ شڤانەکی یە، ب خوە دەە سالییە، زارۆکە، بەلێ پڕ چاڤێ وی گرییە، شەویس دیا خوە نەدییە، ڕەبەن و بەلەنگازە، قەت تشتەکی وان تونینە. تنێ مەتەکی شەویش هەبوو، ئەو ژی پیرەك بوو، شەویش جارنا بال وێ دچە، دلێ مەتا خوە هنك دکر . . .)

(هەمی بۆ ژبەرکرنێیە)

ڕاڤەکرنا پەیڤان:

دی : دایك

دیاخوە : دایکا خۆە

نەدییە : نەدیتییە

ڕەبەن : بێکەس و کار

بەلەنگاز : هەژار

تونینیە : هیچ نینە

مەت : خویشکا بابێ

جارنا : جارو بار ، هندەك جاران

بال وێ : لایێ وێ

هنك : ڤێنك ، خۆش

ئەڤ چیرۆکە وێنە و دیمەنێ ژیانا تاریاتیا شڤانەکێ کورد بەرچاڤ دکەت، کو ژ بابەکێ پیرو و زارۆکەکێ دەە سالێ پێك هاتیە ناڤێ وێ (شەویش)ە. ڕۆژەکێ ژ ڕۆژان بابێ پیرنەخۆش دبیت، نەشێت، بچیتە بەر پەزی، ریە سپیەکێ گوندی ب نەخوشییا وی دحەسیێت، دهێت (شەویش)ی دبەتە مالێ خو، خوارنێ ددەتێ وهندەك خوارنێژی بو بابێ وی دهنێریت و رزقۆیێ کوڕێ خۆ ل شوینا بابێ شەویش فرێدکەت دابچیتە بەر پەزی هەتا بابێ وی ژ نەخوشیا خو باش دبیتەڤە.

ئەڤ چیرۆکە ب دوو خەلەکا هاتیە بەلاڤەکرن ول دوماهیێ نڤیسیە (داوی هەیە -ماویەتی).

دژمارا سێیێدا چیرۆکەکا دی بناڤێ (کندو) هاتیە بەلاڤەکرن، لێ ئەڤە زێدەتر چیرۆکەکا میلییە و دناڤ خەلکیدا یا بەربەلاڤە، گەلەك ب چیرۆکەکا مەحموودێ بایەزیدی ڤە دچیت. دویرنینە هەر ئەو بیت هاتبیتە دارێژتن.

پشتی ڤی چیرۆکا (لەخەوما) یا (جەمیل سائیب)ی دهێت، کو ل سالا (١٩٢٥)ێ ب زنجیرە درۆژنامەیا (ژیانەوە)دا بەلاڤەکرییە، ئەڤ چیرۆکە هەمی رەخنەیە ل فەرماندارییا شێخ مەحموودی.

٣- شانۆگەری:

شانۆگەری بەرهەمەکێ درامییە (کریارییەنە) بۆ هندێ هاتیە نڤیسین کو لسەر شانۆیێ بهێتە پێشکەشکرن، ئەکتەر ل دوور کەسانێن شانۆگەریێ دگێرن.

کەفنترین شانۆگەری ژلایێ یونانیان بوویە کو دهەلکەفتێن ئاینیدا دهاتنە پێشکێشکرن، شانۆگەریا هینگی یا ب شیعر بوو، دشانۆیا ڤەکری یا نیمچە بازنیدا دهاتە نیشادان. پشتی یونانیان ڕۆمانیا گرنگی پێ دایە و دچاخێن ناڤەڕاست ژی دا زمانێ لاتینی بسەر نڤیسینێدا یێ زاڵ بوو. شانۆگەری ئێخستبوو ل ژێر خزمەتا بیرو باوەرێن ئایینی. دسەدەیێ شازدێ و هەڤدێدا ل ئنگلتەرا شەکسپیر و هەر ل سەدەیێ هەڤدێدا کورتێ و مولیێر وراسین ل فرەنسا گەشەو وەرار ئێخستنە شانۆگەریێ، ل سەدەیێ هەژدێ و نوزدێ پاشی بیستێدا جۆرە رێبازەکا جودا جودا ژ نڤیسین و پێشکێشکرنا درامایێ دناڤ کوردانداسەرهلدا، ژبلی هندێ ڕەگەزێ درامایێ ژ زۆر یارێن میللی یێن ناڤ کوردەوارێدا هەنە وەکو میر و شڤان، ئاغا و ئاغایانێ و هتد...، ئێکەم دراما کوردی عەبدە ڕەحیمێ رەحیمێ هەکاری ل (١٨٩٠-١٩٥٨) بناڤێ مەمێ ئالان نڤیسییە ول هژمارا (١٥)ێ یا گوڤارا (ژین) ل سالا ١٩١٩ هاتیە بەلاڤەکرن.

نموونەیەک ژ شانۆگەریێ

(مەمۆ: بەڵێ. . . ئیرۆکە میر عەمر کرییە غەزایە، نەیاران سەرحەد گرتنە، زاریێ کوردان مەعازەللاە دێ دبەر دەست وپێییێن دژمنان بچت . . . ئەز ژی کێمترم! ما ئەز کورمانج نیم! ما نامووسا هەر کوردەکێ نامووسا من نییینە! ئەلبەت ئەزێ بچم قیامەت ڕابت دیسا ئەز دچم، خوین سەران ببت دیسا ئەز خوە ناگرم. هەتتا خەزال ژی من مانع بکەت دیسا ئەز ناوەستم. ئەز مەمێ ئالانم. میرێ هەکارییان ئەمر کرییە . . .)

(هەمی بۆ ژبەرکرنێیە)

ڕامانا پەیڤان:

ئیرۆکە : ئەڤرۆکە ، ئەڤرۆ

عەمر : ئەمر ، فەرمان

غەزا : چوونا شەڕێ کافران

سەرحەد : سەر تخویب ، سەر سنوور

زاری : زارۆك ، منداڵ

مەعازەللاە : هەوارا خۆ گەهاندنە خودێ، پەنابرن بۆ خودێ

ئەلبەت : گومان تێدانینە هەلبەت

خوەناگرم : ئەز خۆ پاش نائێخم

مانیع بکەت : ڕێکێ لێ بگریت ، ڕێگربیت.

هەرچەندە پەهلەوانێ ڤێ چیرۆکێ ناڤێ وی (مەمێ ئالان)ە، بەلێ هیچ پەیوەندی ب داستانا مەمێ ئالانێ ناڤ کوردەواریڤەنینەو وەکو هەر ناڤەکێ دی بۆ پەهلەوانیا شانۆگەرییێ هاتیە دانان. شانۆگەریێ هزرا نەتەوەیی وئایینی پێکڤە گرێدایە و هەلویستەکێ پڕ سۆز ل دوماهیێ دیارکرییە کو ژ ئەدەبێ بێ مفایێ، کامۆیێ فرەنسی نزیك دبیت.

مەمێ ئالان گەنجەکە ژنوی ژن ئینایە (خەزال) وپیرە دایەك هەیە. کو فەرمانا شەڕی قەڕالێ کافران ددەت و سەلاحەدینێ ئەیوبی روی ب روی خاچ پەرستان دبیتەڤە، مەمێ ئالان ل دویف وێ فەرمانێ دچیت وپشتی سالەکێ دزڤڕێتە ڤە ودگەل خەزالا خێزانا خو دچنە سەرو ستویێن هەڤ دوو و درازێن و خەو دلێ وان دگریت، ل وی دەمی دایکاوی ل مال نەبوو، دەمێ دڤەگەریێتەڤە دایکاوی بسەر هەلدبیت ودبینیت زەلامەك ل تەنشت خەزالا بویکا وێ رازایە، ئەوژی یەکسەر ڕمەکێ لێ ددەت ودکوژیت و خەزال هشیاردبیت وهەوار دکەت (تە چاڤێ خوە کۆرەکر) . . .

ئەڤ دوماهییا دلتەزین دچیرۆکا (مەمۆ) یا فولکلۆریدا هەیە و شانۆگەریا (تێك نەگەهشتن) یا کامۆیێ فڕنسی لسەر هەمان بنەما هاتیە.

کورديیا پەتی
(١)

زمانێ کوردی، هەر ژدەسپێکا نڤیسینێ، کەفتبوو ژێرکاریگەریا زمانێن هەڤسۆیێن خۆ ب تایبەتی زمانێ عەرەبی، ب هزاران پەیڤ و دەستەواژەیێن عەرەبی دکوردیدا بکاردهاتن، وەلێ هاتبوو گەلەك جاران تنێ دارشتنا رێزمانا رستەیێ ب کوردی دماڤە، لێ هەمی پەیڤێن وی عەرەبی بوون . . . . ئەگەر ئەم بلەز بەرێ خو بدەینە

نڤیسینێن رۆژنامەیا (کوردستان) و (ڕۆژی کورد) و (ڕۆژا کوردستان) و . . . ئەڤ راستیە دێ بۆ مە دەرکەڤیت.

میجەرسۆن، کو پشتی هاتنا هێزێن ئینگلیزی بۆ عێراقی و کوردستانێ، خودان دەستهەلاتیەکا زۆر بوو، ل دەسپێکێ ل بەغدا رۆژنامەیا (تێگەیشتنی ڕاستی) دەرئێخست وپاشی ل سلێمانیێ رۆژنامەیا (پێشکەوتن) دەرئێخست. ل سالا (١٩٢٠ - ١٩٢٢) سۆن ژبلی هندێ کو وی کورديیەکا باش دزانی، گەلەك بەرهەم راستەوخۆ ژ ئینگلیزی کرینە کوردی و درۆژنامەیا پێشکەوتندا بەلاڤەکرینە، بزاڤ دکر زمانێ کوردی ژ پەیڤێن بیانی پاقژ بکەت. بۆ ڤێ مەرەمێ نڤیسەر هان ددان ب کوردیەکا پەتی بنڤیسن وبەریکانەك ئەنجام ددا وسێ کەسان خەلات برن: یێ ئێکێ شێخ نوری شێخ سالح ب شیعرا (جووت وگاشتێکی چاکە)، یا دووێ: زەکی سائیب ب پەخشانا (بۆ چرووك)، یا سێیێ: جەمیل سائیب ب پەخشانا (ڕۆژەوە بوونێك)، هەرسێك دهژمارەیا (٣٠) یا رۆژنامەیا پێشکەوتندا هاتینە بەلاڤەکرن.

ئەڤەژی نموونەکە ژ (بۆ چرووك) یا زەکی سائیب:

(هەچ وەختێ ئەم قامیشە دوولەتە، ئەم ئاسنە دوو کەرتە ئەگرم بەدەستەوە، زمانم توێ توێ ئەبێ. خوینێ دڵ، ئەو دڵۆپە سوورانە لە هەموو شارەگی لەشمەوە کۆ ئەبێتەوە وئەتکێ حەوزێکی سوور دەخاتە بەرچاوم، تنۆك تنۆك لە چاومەوە فرمێسك ئەڕژی و لەبەر پێما بیرێك پەیدا ئەبێ سەرم وەکو مزراحێکی دگ دگە بەگۆڕ دایکوتی، گێژو سووڕ ئەخواو لەبنیا ئەمێنێتەوە. ئەو هەنسکانەی لە بنکی دڵەوە هەڵئەکشێ لە گەروما کۆ دەبێتەوە، هەناسەم لێ دەبڕێ، دەمەوێ نەختێ لەم کاسە لێو ڕێژەی دڵم بڕێژم و سووك کەم . . .)

(بۆ خواندنێیە)

دیارە ئەڤ گۆتارە ب کوردییەکا پەتی هاتیە نڤیسین، پەیڤێن بیانی زۆر کێم تێدانە، رستەیێن وێ درێك و رەوانن، دارشتنا وێ یا پوختەو بێ گرێیە. نافەڕۆکا وێ ژی بابەتەکێ خۆییە. . . نڤیسەر بەحسێ بارێ دەروونی یێ خۆ دکەت و دڤێت خەمێن دلێ خۆیێ سووتی ب گەرویا دودکێ دەربڕیت.

حسین حوزنی موکریانی، کو زمانزان و دیرۆکنڤیسی و هونەرمەندەکێ مەزنێ کورد بوویە، ل ساڵا ١٩١٥ ل حەلەبێ چاپخانەیەك کڕی وساڵا ١٩٢٦ ئینایە ڕەواندزێ، دەست ب بەڵاڤەکرنا پەرتووکێن کورد کرو رۆژنامەیا (زارێ کرمانجی) ژی دەرئێخست کو دماوەیێ ٩٢٦ - ١٣٢ ، (٢٤) هژمار لێ دەرچوون، دهژمارا (٥)ێ یا سالا دووێدا (١٩٢٨) گۆتارەك بەڵاڤەکر بناڤێ (دەوری ئیستیعباد) (ل ٨ - ١٥)، بەحسێ زۆلم و زۆریا کوشتارا (محمەدێ قاجار) دکەت یا دژی گەلێ کورد و زیرەکییا کوردان نیشاددەت ژ بەڕەڤانیکرنێ و دەست درێژییێت محەمەد ئاغای . . . ئەڤەژی نموونەکە ژوێ نڤیسینێ:

(لە کوردەکانی تاڵش، سێ کەس دەستیان هاوێژتە خەنجەری پیاوەتی، لە شەوی شەممە، بیست و یەکەمی زیلحیجە، ساڵی ١٢١٢دا، نزیك بە سپییدە، لەناو چادردا چوونە سەر ئاغا محەمەد بە خەنجەران پارچەیان کردو سندوقی پڕ گەهەرو بازوو بەندو شیری گەوهەر بەنو دەریای نوورو تاجی ماە وگەلێك چتی بەنرخ، کە ئاغا محەمەد لە حکوومەتی کوردەکانی زەندی دەست کەوتبوو، هەموویان هەڵگرت و چوونە کن سادق خانی شقاق، ئەو سێ کوردانە تۆڵەی کوردەکانی تاڵش و زەندیان لە ئاغا محەمەد کردەوە. . .).

(هەمی بۆ ژبەرکرنێیە)

بەشێ نموونەییێن ئەدەبی

سەیید یاقوبێ ماهیدەشتی

سەیید یاقوبێ ماهیدەشتی یێ بەرنیاس ب (سەی یاقۆ) ئێکە ژ هۆزانڤانێن کورد کو هۆزان ب شێوەزارێ لوڕی ڤەهاندییە، زێدەبارێ ڤی شێوەزاری هۆزان ب موکری وهەورامی ژی دانایە، هەر چەندە سالاّ ژدایك بوون ومرنا وی ب تەمامی روون وئاشکرانینە، لێ بەهرا پتر ژ ێدەرێن ئەدەبی بۆ هندێ دچن کو ناڤبری ل سالاّ (١٢٢٩)ێ مشەختی کو دبیتە رێکەفتی سالاّ (١٨١٢ - ١٨١٣) زاینی ل گوندێ (قەمەشە)یێ ماهیدەشتدا ژدایك بوویە، وهەر ژ زارۆکینیێ دانایە بەر خواندنێ، ول دەستپێکێ فێری هەردوو زمانێن فارسی وعەرەبی بوویە، پاشی هەر بۆ خواندنێ قەستا کرماشان کرییە، وهەر بۆ مەبەستا خواندنێ سەرا گەلەك دەڤەران دایە، پاشی بوویە (میرزا) ونڤیسەرلنك حەسەن خانێ فەرمانڕەوایێ کەلهوڕ،لنك وی دمینیت هەتا ل سالاّ (١٢٩٢) ێ مشەختی کو دبیتە رێکەفتی دگەل سالێن (١٨٧٤ - ١٨٧٥) زاینی وەغەرێ دکەت، وتەرمێ وی ل گوندێ (قەمەشە) دهێتە ڤەشارتن.

دیوانا وی نزیکی (٢٠) هزار هەڵبەست بوویە، لێ یا تێکچووی و چ ژێ نەمایە بتنێ نزیکێ هزار هەڵبەستان ئەو ژی نەگەهشتییە چاپێ.

ناڤەڕۆکا هەلبەستێن وی:

وەك پتریا هۆزانڤانێن کلاسیکیێن رۆژهەلات، سیفەتێن زاڵ ل سەر هەڵبەستێن سەیید یاقوبی دا ددیارن، و دئەڤان چەند تەوەران دا دیاردبن:

١-تەوەرێ هەڵبەستێن دلداری و خۆشەویستیێ، کو دیارە کاریگەریا سەعدی شیرازێ فارسی ومەلا خدرێ نالێی کورد ب سەر ڤی بواری هەڵبەستێ دا تا رادەیەکێ زۆر دیارە، وئەو دلداریا کو سەیید یاقوبێ ماهیدەشتی بەحس لێ دکەت پتر بەرەڤ گۆشا دلداریا عوسمانی ڤە دچیت ونزیکێ تەسەووف وخواپەرستیێ ڤەیە، پشکا زۆرا هەڵبەستێن کەڤتینە بەر دەستێ مە و ژ بەرزەبوونێ رزگار بووین هەڵبەستێن دلدارینە، نموونا وان ژی ئەڤ چەند دێرەنە:

(١) گا پەروانەی دەور شەم جەمالانی — گا هامرازی راز کــــەمەر لالانــــی

(٢) گەهێ سکووتــی گەهێ نالانی — گــا چـون ئەودالان وێــلّی مــالانــی

(٣) من هەر دەواکەم تۆ هەر زامەنی — تۆ تاکەی نەفکر سەودای خامەنی

٢-تەوەرێ هەڵبەستێن وەسفا دیمەنێ سروشتی، تەوەرەوکێ دییێ ناڤەڕۆکا هەلبەستێن وی کو دیارە جوانیا سروشتی و دیمەنێن جوانێن بوهارێ ژێدەرێ ئیلهامێ بوویەلنك وی، ژبەرهندێ دەمێ دهێتە بەحسێ بوهارێ و دیمەنێ سروشتی ب شارەزایی بەحسی وان جۆرێن گول وگولزارێن بوهارا کوردستانێ دکەت، ودبێژیت:-

١- ئەر خـــەوان نەرگس و نەسرین و یـــاس ویـــاسـەمەن
سۆســـــەن و لاولاو ولیلـــو لالـــــە هـــــایی ئەحمـــەدی

٢- کـــــاج وشمشـــــادو سنەوبەر عەرعەرو سەرو وسـەهی
ســـــەر فرازان قەد کـــــەشیدە تـــــا وە چـەرخ داوەری

٣- فەسڵی عەیش و فەسڵی نۆش و دل بە جۆش وغەم خـــەمۆش
بـــــادە نۆش و دەس نـــــەدۆش و مـــــاهرووییـنی پەری

٤- فاسڵی گوڵ، فەسڵی رەیاحین، فەسڵی سونبول، فەسڵی عشق
ئەم بەهـــــار لالەزارو ئەم شـــــەرابی کـــــەوســـــەری

(هەمی بۆ ژبەرکرنێیە)

٣- تەوەرەکێ دی یێ هەڵبەستێلنك سەییدیاقوبی، تەوەرێ هەڵبەستا ئایینی یە، دڤی جۆرێ هەڵبەستێ ژی دا هەسپێ خۆ ڕاکرییە چوار گاڤێ، وب شارەزایی مەلەڤانی ددەریایا ڤێ هەڵبەستێدا کرینە.

هەڵبەستێن سەیید یاقوبی بخوینینەڤە، دێ بینین وەکو مرۆڤەکێ شارەزا دئەدەبێ فۆلکلۆرێ نەتەوێ خۆدا گەلەك جاران پەنابریە بەر بکارئینان ومفاوەرگرتنێ ژ پەندێن پێشینان، ژبو هندێ دا هەلبەستێن خۆ پێ ب

خەملینیت و جۆرەکێ موکمیەکێ بدەتە ناڤەڕۆکا هەڵبەستێن خۆ. بکارئینا پەندێن پێشینان نیشانا پلە و پایا شارەزاییێ یە دئەدەبێ فولکلورێ کوردیدا. بۆ نموونە دبێژیت:-

رای ڕووا ئەنجیر کەردنی وەیشی
باوە تووگورگی هایی نە چەڵدەمیشی

(بۆ ژبەرکرنێیە)

ئاماژەیە ب گوتنەکا مەزنان کو ب شێوەزارێ لوڕی ب ڤی رەنگی یە:

((ڕووا دەمی وە دار ئەنجیر ناڕەس، ئوشێت خراوە)).

ڕامانا دێرێ: تە ڕێکا ریڤی وهژیرێ یا گرتی یە بەرخۆ، بابۆ تۆ گورگی لێ دپیستێ میهێ دا ی.)).

ڕۆخسارا هەڵبەستێن وی:

بەری نهۆ مەگوت کو سەیید یاقوب وەکو هەر هۆنەرەکێ وی سەردەمی دا، دهەڵبەستێن خۆدا بیێ کو پێ بزانیت رێکا رێبازا کلاسیکیان یا گرتییە بەرخۆ، ب تایبەت ئەو رێبازێن هەڵبەستێ یێن کو دگەل رێبازا کلاسیکیا ڕۆژهەلاتدا دگونجیت، چونکی:

١- دهەلبەستێن خۆدا زمانەکێ کوردی تێکەل ب پەیڤێن عەرەبی وفارسی بکارئینایە،کودیارەلدویڤبۆچووناوانئەڤکارەجۆرەخەملاندنوزیرەکی

وجوانیێ ددەتە رۆخساری وسیمایێ هەڵبەستێ.

٢- پشکا زۆر ژ هەڵبەستێن وی ل سەروان کێشێن (عەرووز)ێ هاتینە دانان کو هوزانڤانێن عەرەب وفارس ژی ل سەر وان کێشان هەلبەست ڤەهاندینە، رەنگە ئەڤەژی ژهندێ بیت کو سەیید یاقوب ل بن کاریگەریا هەلبەستێن مەلا خدرێ نالی دا بوو (١٨٠٠ -١٨٧٣)ز، کو سەیدایێ وی بوو.

٣- چونکی یێ کەڤتییە بن کارتێکرنا هەلبەستێن هەورامی، دێ بینین ژمارەیەك ژ هەلبەستێن وی ب کێشا (پەنجە - برگە) هاتینە دانان، ژبلی ئەڤێ چەندێ ژی ژلایی بکارئینانا پەیڤان ژی ڤە ب سەر هۆزانڤانێن گۆران (هەورامی) ڤەدچیت. وەکی دبێژیت:

زاهـــد حـــەرامەن، زاهد حـــــەرامەن
زاهـــد زیندەگی وەتـــوو حـــــەرامەن
نەشـــوورت وەســـەر نەپـــات وەدامـــــەن
نە هەرگیز مەجلس عەیشت مەقامەن
تەماشـــــی ئەبرۆی خـــــەم نەکردنی
ژەو خـــــەم و قـــــامەت چەم نەکردنی

(بۆ ژبەرکرنێیە)

٤- ب گشتی ئەگەر سەحکەینە رۆخساریێ هەلبەستێن سەیید یاقوبی وب هویری لێ ڤەکۆلین، پتریا وان هەلبەستان دناسکن ودژێگرتینە، ب

زمانەکێ سادە وبێ گرێ ڤەهاندینە، وئەڤە ئێکە ژ سیمایێن دیارێن هەلبەستا هۆزانڤانێ ناڤبری. دیارە سەیید یاقوب ژی وەکو هەر هۆزانڤانەکێ کوردێ وی سەردەمی کەڤتییە بن کارتێکرنا چەند هۆکارەکان کو دەلیڤە بۆ پەیدا کرییە و رێ بۆ خۆش کرییە داکو رێکا هەلبەست ڤەهاندنێ بگریت وببیتە هۆزانڤان، هندەك ژڤان هۆکاران هاوبەشن وکارتێکرنا وان ل سەر هەمی هۆزانڤانان هەبووینە، هندەکێن دی ژی دتایبەتن ب وی ب خۆڤە، ژبەر هندێ ب شێوەیەکێ گشتی دشیێن ئەوان هۆکاران دئەڤان خالێن خوارێدا کۆم بکەین:

١- خواندنا شاکارێن هۆزانڤانێ ب ناڤ و دەنگێ فارسی زمان (سەعدی) شیرازی، ئەو شاکار ژی (گولستان) و (بووستان) بوون.
٢- کارتێکرنا هندەك هۆزانڤانێن کورد، وەك (ئەلماس خانی کەلهوڕ) و (خانای قوبادی) و (نالی) و (سالم)، ب تایبەت گەلەك شەیدایێ هەلبەستێن (نالی) بوویە، وژبەر هندێ هژمارەکا زۆر ژهەلبەستێن وی ژ هۆزانڤانێن کەلهوڕ وموکری وەرگرتینە. (نموونە بپ ٥).
٣-وەکو پتریا هۆزانڤانێن بەری خۆ و سەردەمێ خۆ ژی، گرێدای وئێخسیرێ داڤێن عەشقێ بوویە وئەڤی هۆکاری کانیا هەلبەستێن وی هەلکۆلایە وئاڤێ خۆ هەلاڤێتییە.

ئەڤەژی نموونەکە ژوان هەلبەستێن وی کو ل بن کارتێکرنا نالی دا نڤیسییە:-

١- شـــوورێ وە ســـەرم کەوتییە لـــەم مەستی چـــاوە
هیچ جێگە نەنیشم مەگـــەر ئەوجی کە شـــەراوە

٢- ئەم زولف روخی دولبـــەرە؟ یـــا لەیل و نەهـــارە؟
یـــا هـــەوری ڕەش و پەردەکەشی بـــانی هەتـــاوە

٣- ڕووخساری تۆو وەک مانگ و دوو زولفت وەکو عەقرەو
هەر چـــەن کە قەمـــەر عەقرەوە، ڕازیم بە قەزاوە

٤- ســـۆزی دڵمە بـــاعسی تـــاوو کـــوڵی گریـــان
مەعلوومە کە ئـــاگر ســـەبەبی جۆشی ئـــاوە

(هەمی بۆ ژبەرکرنێیە)

ڕامانا پەیڤان:

١-شۆرێ وەسەرم کەوتییە : نەخۆشییەك کەڤتییە سەرێ من.

هیچ جێگە نەنیشم : چ جە نینن تێدا دانیشم.

واتە : نەخۆشیەکا وەسان کەڤتییە سەرێ من ژبەر مەستا ئەڤان چاڤان، چ جە نینن کو تێدا بڕینمە خوارێ، بتنێ ئەوجە نەبیت کو وێنێ چاڤێ دۆستامن تێدا هاتییە کێشان، وئەو تێدا هەبیت.

٢-روخ : ڕوی، دەم و چاڤ

پەردەکەشی : پەردە کێشایە.

بانی : ل سەر.

واتە : ئەڤە زولف و ڕویێ خۆشەویستا منە؟ یان ئەڤە شەڤ و ڕۆژە، لڤێرێ دا زولف وەکو رەشاتیا شەڤێ و روی وەکو گەشاتیا رۆژێ وەك ئێك لێکرینە، یان ئەڤە عەورێ تاری و رەش وەکو پەردێ خۆ ب سەر هەتاڤێ دادایە، ولڤێرێ زولف ب عەورێ ڕەش و ڕوی ب هەتاڤی وەك ئێك لێکرینە.

٣-ڕووخساری تووە : رویێ تە.

عەقرەو : دوپشك.

واتە : رویێ تە دجوانیێ دا وەکو هەیڤێ یە، وهەردوو زولفێن تەژی وەکو دوپشکی دوەرباداینە، هەر چەندە کو هەیڤ ب دەستێ دوپشکی لاوازبوویە، لێ ئەڤ قەدەر وقەزایە بۆ وان هاتییە.

٤-سۆز : شۆڕش ، سۆتن.

باعسی : هۆکار و ئەگەرێ وی.

تاووکوڵ : ب لەز وبۆشی.

جۆ ششی : فویریان.

واتە : شۆڕش و سۆتنا دلێ من بوویە ئەگەرێ هندێ کو بارانا روندکێن گریانا من ب گەرمی برژن، ئەڤە تشتەکێ راستە کو ئاگر ئەگەرێ فویریانا ئاڤێ یە، ئەگەر ئاگرێ عەشقا تە نەبیت، روندکێن من ب ڤی رەنگی ناڕژنە خوارێ.

عەلی حەریری

عەلی حەریری ئێکە ژ هۆزانڤانێن کلاسیزمی یێن کورد ناڤێ وی (عەلی) یە ب ناڤێ گوندێ وی (حەریر) جهێ ژ دایك بوونێ ب ناڤ کرییە. (حەریری) گوندەکە ل ناحیا (شەمزدینایە) کو دکەڤیتە دەڤەرا (هەکاری) یا.

ناڤ و دەنگێن دەست هەلی و هۆستایی و ئێخستنە بەرێك و سەنگاندنێ ب ئاوازەکێ خۆش ودلڤەکەر دکوردستانێدا ناڤدار بوویە.

عەلی حەریری خوێندکارێ جهێ هەکاریان بوویە. زاناو رۆشنبیر بوویە، مێژوو نڤیسێ کورد (شەرەفخانێ بەدلیسی) د (شەرەفنامێ)دا خوێندکارێن هەکاری ب سەر خوێندکارێن کورد ئێخستینە. پەسنا زیرەکی و جوامێرییا وان کرییە.

هەروەسا شاعیرێ کوردێ ب ناڤ ودەنگ (حاجی قادرێ کۆیی) مەزنی و شاعیرییا عەلی حەریری دەردئێخیت، چونکە ل پاڵ وان شاعیراندا یێ کو باسێ وان دکەت ناڤێ عەلی حەریری ب ڤی جۆری دهینیت دەمی دبێژیت:

ئەوی جامی گوتوویەتی ئەمەیە
لەو قسەو مەدحە مەقسەد ئەمەیە
پیرە مەردێ بدیدە ئەم ز جەزیر
نیک مەردێ بدیدە ئەم ز حەریر

حاجی دبێژیت مەبەستا (جامی) ژوێ دێرێ (عەلی حەریری)یە دەمێ دبێژیت: من پیرەمێرەك دیت خەلکێ جزیرێیە وپیاوەکێ چاك دیت خەلکێ حەریرێیە.

دگەلەك ژێدەرێن ئەدەبیاتێ کوردیدا وەسا لێك دەدەن کو مەبەست پێ (مەلا جزیری) و (عەلی حەریری)یە.

ژدایك بوون ومرنا عەلی حەریری تا ئێستا ڕوهن و ئاشکرا نەبوویە هەر سەرچاوەیەك ب هۆزانڤانێ سەدەیەکی دادنیت.

لێ یا دیارو ئاشکرا، عەلی حەریری پێش ئەحمەدێ خانی یێ ژیای چونکە خانی دکتێبا (مەم وزین)ێدا ناڤێ حەریری ب یێ (مری) دئینیت دەمێ دبێژیت:

من دی عەلەما کەلامێ مەوزوون
عـــالی بکرا ل بانێ گەردوون
بینـــاڤە ڕوحـــا مـەڵی جزیری
پێ حەی بکـــرا عەلی حەریری
کەیفەك وەبدا فەقێ تەیـران
حـــەتا ب ئەبەد بمایە حـــەیران

واتە: ((ئەزدا ئالایێ هۆزانێ و تۆرێ کوردی ل هەرچوار ڕەخێن جیهانێ بەرزکەم. گیانێ مەلای جزیری زیندوو کەمەڤە، دا عەلی حەریری ب گیان ئێخم. ب زیندووکرنا جزیری و ب جان ئێخستنا حەریری ب ڕادەکێ وەسا فەقێ تەیران دلگەش و بەختیارکەم تاکو هەتا هەتایێ ئەو دلگەش و شادمان مابا)).

چەرخێ ژیانا عەلی حەریری ب دروستی ڕوهن و ئاشکرانەبوویە، دتارییا نەزانینێ دایە. تنێ ئەو تشتێ نهۆ ددەستدا دێرە شیعرا (پێ هەی بکرا عەلی حەریری) یا خانییەو یاکو ناڤێ وی پشتی جزیری ئینایە.

جزیری ل سالا ٩٥٧ کۆچی ژ دایك بوویە و ل سالا ١٠٥٠ کۆچی یێ مری.

حەریری د وارگەهەکێ کوردیدا نزیکی نیڤا دووێ ژ سەدێ شازدێ و سەدێ سەدێ هەڤدێ زاییەنی ژیایە. لێ هندەك دبێژن خەلکێ (حەریرە - دێر حەریرا) ل دەف هەڤلێرێیە، ئەگەر خەلکێ (دێر حەریرا) بیت ئەڤە بەلگەیەکێ تازە بۆ مێژوویا ئەدەبی کوردی ددەتە دەست و ئەو ژی ئەوە کو ئەدەبیاتی کرمانجییا ژووری د وی سەردمیدا ب ڕەنگەکێ وەسا د (بۆتان) دا گەشە کرییە تا گەهشتییە دەڤەرا سۆران و ئەگەر میرگەها بۆتان تێك نەچووبا ئەڤ دیالێکتە وەسا دا بەلاڤ بیت کو هەمی کوردا پێ نڤیسیبا.

ئەو وارگەهـ و جڤاکێ عەلی حەریری تێدا ژیای وەکی هەمی جڤاکێن دی یێن کوردی ژلایێ ئابووری و ئاڤەدانکرنێ د پاشکەفتی بووینە و دبن کارتێکرنا ئۆلێ (ئاینێ) موسڵمانەتیێ ڤە بووینە. ژبەر هندێ ڕێ و دەرگەە هەمی بۆ سۆفیاتیێ د ڤەکری بوون و ڕەهێن خۆ تێدا ببەنە خوارێ، هێلینێن خۆ د مەژیێ زاناو نە زانادا چێکەت. ژبەر هندێ هۆزانێن عەلی حەریری یێن کو ژ دیوانا وی ماین و دبەردەستن، ڕویێ وێ جڤاك و وارگەها کوردی بەرچاڤ دکەت کو حەریری تێدا ژیایە.

عەلی حەریری هوزان ب دیالێکتا کرمانجییا ژووری ڤەهاندینە، هەتا نوکە ژبلی چەند پارچە هۆزانێن، حەریری زێدەتر ب دەست نەکەفتینە.

عەلی حەریری هۆزانڤانەکە سەر ب قوتابخانا مەلای جزیری بوویە، پەیوەندی ب ناڤەڕۆك و ڕووخساڕێ وی جۆرێ ئەدەبا کلاسیزمی ڤە هەبوویە.

ژهۆزانێن عەلی حریری

١- دیســـان ژنۆ عەشقـــا بەری، پڕ ئـــەندەروونـم ئا تەشە
زولفـــا موزەییەن عەنبەرێ، دەعوا دگـــەل خـــالا رەشە

٢- خـــالا ل دێمی دل ڕەڤا، ســـەد ڕوح و جـــانم بـــن فیـــدا
سووتم گەلۆ چوم تێ نەما، تەرکم کردن عەقل و هوشـە

٣- عەقل و هۆشم بوونە ئەسیر، دنیا کـو گەهگەھ تێتە بیر
دێم شـــوبهەتا بەدرا مونیر، زولفـــا ژ وەردێ بێن خوشـــە

٤- وەردان ژ نێڤ زولفـــا دەرین، شـــوعلا بەنەفشی تێ وەرین
بـــالا و قـــەددا عەرعەین، هەڕیـــان ل سەر مارێ ڕەشە

٥- دیســـانێ حەی تێت و دچێت، ئیحیـــایی ئەمواتـان نەبیت
وەجهان مودام نوور ژێ تەچێت، دێم شوبهەتی شەمعا گەشە

٦- شەمعـــا شەبستـــانان ئـــەوە، وەردا گولستـــانان ئـەوە
سڕی تەبستـــانان ئەوە، شۆخـــا (حەریری) دڵ گـــەشە

۷- عەجیب لەتیف و جنـــــدییە، ئەزمـــــان نـــــەزان و (ڕۆمی) یە ئاگـــــەھ ژ عەشقبـــــازان نییە، مـــەست و خومارو سەر خوەشە

۸- ســـــەرخۆشێ جاما شـــەربەتێ، دێم شوبهی شـــــەمعا زولمـــــەتێ حوریا دبـــــاغێ جەننـــــەتێ، ســـــەردارێ چەندین مـەهوەشە

۹- مەهوەش کـــــو وەستان سەف ب سەف، ئەو هاتەدەر میری دکەف وان گۆت (عەلی)یۆ لاتـــــەخەف، مـــــە ب مردنێ قـــەوی خوەشە

(پێنج دێرین دەسپێکێ بۆ ژبەرکرنێنە)

ڕامانا پەیڤان:

ژنۆ : سەر ژنوی.

ئەندەروون : ناڤ دەروون.

ئاتەش : ئاگر.

موزەییەن : خەملاندی.

دەعوا : شەڕ، جەنگ.

دێم : سەرو چاڤ.

دڵ ڕەڤا : دل ڕەڤاند

چو : چ ، هیچ.

بێن : بێهن.

ژنیف : دناڤ بەرا.

هەریان : شین بوون.

حەی : مار.

شەبستان : شەڤە زەنگ، تاریستان.

تەبستان : هاڤین.

جندی : جوان.

مەست : سەرخۆشی.

مەهوەش : نازدار، وەکو هەیڤێ.

دکەف : ددەستی دا.

لاتەخەف : نەترسە.

دەست هەلی : زیرەکی.

چەرخ : سەدە.

نهۆ : ڤێگاڤێ.

مالك : دێرا هۆزانێ.

ئۆل : ئایین.

١- ديسان ژ سەرو ژنوی عەشقا بەرێ سەرهلداڤە وناڤ دەروونێ من پڕی ئاگر کر، ئەو زولفا ب عەنبەرا بهێن خۆشی هاتییە خەملاندن شەڕی دکەت دگەل نیشانا رەشا دێم رویێ یاری.

٢- ئەو نیشانا ل دێمێ یاری دلێ من ڕەڤاند، سەد ڕۆح و گیانێن من گوری وقوربانێ وێ بن، ئەی گەلی خەلکی وێ ئەز سۆتم و چ دمن نەما وعەقل وهۆشێن من نەهێلان.

٣- عەقل و هۆشێن من بوونە ئێخسیر وبەندەیێن وێ نیشانا رەش و جاروباران هزرا دنیایێ دکەم ئەگەرنە من ئاگەھـ ژ خۆ نەمایە، ودێمێ تە وەکی هەیڤا پڕ رووناهی یە و زۆلفا تە ژی وەکو گولا بێهن خۆشە.
٤-گول دناڤ زولفان دا شین دبن، شوعلە وگولێن بنەڤشوك بەسەردا دهێن، بەژن وبال وەك عەرعەرن و ماریێ رەش ل سەر دچیت، ماریێ رەش مەبەست پێ (زولف)ە.

٥-دیسان ئەو ماریێ رەشی دهێت ودچیت، مرییان زیندوو دکەت.
دێم وروی وەك مەیێ بەردەوام رووناهی ژێ دبرسقیت ودێم و روی وەکی شەمالکێ نە.

٦-ئەو دێم و رویێ شەمالك وچرا دشەڤا تاریدا، هەر ئەو گول و گولزاران، ئەوە نهێنیا گەرما دلێ من، شۆخ و شەنگ و جوانی ودلگەشیا حەریری یە.

٧-گەلەکا سەیرو وجوان وقەشەنگە، زمانێ کوردی نزانیت، چونکە ڕۆمییە واتە تورکە، ئاگەھـ ژ عاشقان نینە، چونکە هەمی دەمان یا مەست و سەرخۆشە.

٨- ب جانا (کاسا) شەربەتێ سەرخۆشە، دێم و روی وەك شەمالکێ یە دتاریێ دا. دباخچێ بەهەشتێ دا حۆرییە، سەردار وسەرکێشا مەزنا کۆما جوان و نازدارایە.

٩-نازدار پۆل پۆل راوەستانیە وێن رێزبووین، ئەو نازدار ژی هات شیرێ مسرێ ددەستێ دا بوو، ئەوان گوت (عەلی) نەترسە، دلێ مە ب مرنێ گەلەك یێ خۆشە.

مەحوی

١٨٣٠ - ١٩٠٤ ز

ژیانا وی:

هۆزانڤانێ پایە بلند ناڤێ وی (محەمەد)ە، گوڕێ مەلا عوسمانێ بالخییە، ژ نەڤیێن زانا (شێخ رەش)ی یە، ل سالا (١٨٣٠ز) ل سلێمانیێ هاتییە دنیایێ، ل حەفت سالیێ دانایە بەر خواندنێ، ماوەکی ل دەف بابێ خۆ پەرتووکێن بچویك خواندینە، پاشی ب فەقیاتیێ وبۆ خواندنێ چوویە باژێرێ (سنە، سابلاغ)، پاشی ڤەگەڕیایە سلێمانیێ، ل دەف مامۆستایێن ناڤدارێن وێ دەڤەرێ خواندییە. پاشی چوویە بەغدا ول دەف زانایێ ب ناڤ دەنگێ کورد مفتی زەهاوی خواندییە و ماوەیەکی ل دەف وی مایە هەتا ئیجازا مەلایەتیێ دایێ وکرییە مامۆستایێ مزگەفتا (ئیمام ئەعزەم) ل بەغدا. ل سالا (١٨٦٢ز) ژ بەغدا ڤەگەڕیا سلێمانیێ وبوو ئەندامێ دادگەهێ. ل سالا (١٨٦٨ز) ژئەگەرا مرنا بابێ وی دەست ژ کارێ میری بەردا و بوویە مەلا ودەست ب وانە گوتنێ کر بۆ فەقییان.

ل سالا (١٨٨٣ز) مەحوی چوویە حەجێ، وژ وێرێ چوو ئەستەنبولێ وب رێکا کەسایەتییێن کوردان چاڤ ب سولتان عبدولحەمیدێ عوسمانی کەڤتییە، سولتانی رێزەکا زۆر لێ گرت وفەرمان دا کو مزگەفتەکێ ل سلێمانیێ بۆ ڤەکەن، ب ناڤێ (مزگەفتا مەحوی)یە.دەمێ ڤەگەڕیایە سلێمانیێ مژیلێ وانە گوتنا زانستی و ئاینی بوو وڕابەریا خەلکی کر د بواڕێ سۆفیاتیێ دا. ل سالا (١٩٠٤ز) وەغەرکر و ل مزگەفتا وی هاتییە ڤەشارتن.

د جەحێلینیا وی دا کەلا عەشقێ ددلێ وی دا پەیدابوو، وبەرەڤ عەشقەکا موکم ڤە دچوو، وبوویە ئیلهاما هەلبەست گوتنا وی. پاشی پەیڤا (مەحوی) هەلبژارتییە وکرییە نازناڤێ خۆ یێ هەلبەستێ.

ئەو بنەمالا مەحوی تێدا مەزن بووی وهاتییە پەروەردەکرن بوویە ئەگەرا هندێ کو بەرەڤ مۆزە خانەیا ئەهلی یا سۆفێنزمیێ ڤە بچیت و هەڤبەرکرنا بیرو باوەرێن وان دگەل دلێ خۆ بکەت، هەر بیرو باوەرێن مەحوی یێن سۆفیاتیێ ئەو کرە هۆزانڤانەکێ ناڤداریێ سۆفیاتیێ.

مەحوی ب ئێك ژ هۆزانڤانێن بەرزێن کلاسیکیێن کوردی دهێتە دانان. ول سەر رێبازا نالی چوویە.

رۆخساریێ هەلبەستێن وی:

١-کێشا عەرۆزا عەرەبی بکارئینایە.

٢-ئێکبوونا سەروایێ پاراستییە، هەلبەستا وی هەمی ل سەر ئێك سەروا بوو.

٣-پەیڤێن عەرەبی وفارسی دهەلبەستێن وی دا ددیارن.

٤- وشەکاری و وردەکاری گەلەك بکارئینایە، ولدویڤ پەیڤێ ودەربڕینا گران گەڕیایە.

ناڤەرۆکا هەڵبەستێن وی:

ژلایێ ناڤەرۆکێڤە هەڵبەستێن وی دەربارەی ئایینی وفەلسەفە و سۆفیاتیێ وهەستێ نەتەوەیی یە.

ئەڤەنموونەیەکە ژ هەڵبەستا سۆفیاتیێ یا مەحوی:

١- دیـــارم دەیری عیشقـــە، بە ســـووتن بێ لەوێ دەگـــرم
کەمن مشتێ چڵ و چێوم، بەچی بم، کەلکی کێ دەگـرم

٢- نەگـــەییە دامـــەنی دەستی دوعا، جا دەبمە خـاکی ڕێی
تەریقەی گـــۆشەگـــیری بەردەدەم، ئەمجارە ڕێ دەگرم

٣- کـــەدادی یەئسی خۆمم بردە لا، ئەم عـــارفە تـــوند بوو
وتی: ئـــاخر سبەینێ جـــەژنە، خـــوێنی تۆ لەپێ دەگـرم

٤- لە ڕوو ســـوریی عیبادەت لام و لەڕوو زەردەی خەجـالەت مام
بەنـــاوی سێوی ناوم بـــاغەوان ومـــن بـــەهێ دەگـــرم

٥- لەســـەر خۆچـــوونە، شەیدابوونە، قوڕ پێوانە، ســـووتانە
هەتـــا مردن، مەحەببەت ئیشـــی زۆرە، ڕیزی لێ دەگـرم

٦- چ شـــۆخه ئاگـــرم تێبەر دەدات وپێـــم دەڵێ یا شێخ
بە خاشـــاکی دەوت شوعلە، عەســـامە دەستی پێ دەگرم

٧- کەسینەی ڕێشمی بەو تیغی نازە ئەنجن ئەنجن کرد
وتـــی: پەژمووردەیـــە ئـــەم لالەزارە، ئـــاوی تێدەگرم

٨- لە پاداشتی قســـەی ســـەردا هەمە ئاهو هەناسەی گەرم
کـــەسێ شێتـــانە بـــەردم تێگرێ، من بەرقی تێدەگرم

٩- شوکـــر هوشیـــارە مەحوی، تێدەگـــا دونیا خەرابانە
کـــە بەدمـــەستی بکـــائەهلی، خراپەی بۆچی لێدەگرم

(ژدەسپێکێ پێنج دێر بۆ ژبەرکرنێنە)

مەحوی د مەیدانا کوردەواریدا دئەڤان چوارینێن خوارێدا هەستێ نیشتمان پەروەری ونەتەوە پەرستیا خۆ دەربڕییە وشانازی پێ کرییە. دبێژیت:

١- لە دەوری دڵمـــی کـــە دی ئـــەم هەموو غەم و تەعەبە
دەروونـــی کـــەیلە لـــە زووخاو ودەردو تـــا بەلـــەبە
وتـــی: ببێ دڵـــە! وەک تۆ خـــەراب و شیفتـــە حـــاڵ
بـــەلێ هەیـــە لـــە مـــن ئـــاشفتە تـــر: ولاتی بەبە

٢- بنووسە، پیری دڵم ئەمری کرد، ئیتاعەم کرد
لە ئیبتیداوە کە بەینێ مونناسبی دیوان
گەدایەکی وەکو مەحوی، قەلەندەرێکی کورد
میسالی پادشەهی فورسە، ساحێبی دیوان

(ئێك ژ ئەڤان دوو چوارینان بۆ ژبەرکرنێیە)

رامانا پەیڤان:

دیار : ب رامانا جە و ولاتی هاتییە.

دەیر : دێر، جهێ ڕەبەنی یێ کریستیانان.

گوشەگیری : دوورە پەرێزی.

عارفە : ڕۆژا بەری جەژنا قوربان (عەرەفات).

لام : بێ بەش.

شۆخ : زۆرزان.

ڕێش : بریندار.

پەژ موردە : سیس بوو.

سەرد : سارد.

خەرابات : مەیخانە.

بەدمەستی : سەرخۆشی.

بەناوی سێوی ناوم : ب سێڤێ ناڤێ من بریە، ناڤێ من کریە سێڤ.

شێخ ڕەزایێ تاڵەبانی

١٨٣١ز - ١٩١١ز

ژیانا وی:

نافێ وی (ڕەزا)یە، وکوڕێ شێخ ئەحمەدێ کوڕێ مەلا مەحموودێ زەنگەنەیە. ل سالا (١٨٣١ز) ل گوندێ (قرخ) سەر ب باژێرێ کەرکووك ڤە ژدایك بوویە، ل مزگەفتێ خواندییە، ژبلی زمانێ دایکێ زمانێن عەرەبی و فارسی وتورکی باش دزانین، هەڵبەست ب ئەڤان هەر چوار زمانان نڤیسینە وتێدا یێ دەست هەل بوو، شارەزایی د ئەدەبیاتێن فارسی و عەرەبی و تورکی هەبوو، ماوەیەکێ ل ئەستەنبوولێ ژیایە، پاشی ڤەگەڕیایە کەرکووکێ و ل سالا (١٨٩٨)ێ چوویە بەغدا، ول وێرێ پەیوەندی دگەل بنەماڵا سەلیم بەگێ بابان و سەید عبدولرەحمان نەقیبێ بەغدا هەبوون هەتا ل سالا (١٩١١)ێ ل ژیێ (٧٩) سالێ دا وەغەرکرییە، ول گۆڕستانا مزگەفتا شێخ عبدولقادرێ گەیلانی هاتییە ڤەشارتن. . .

دیوانا وی هەتا نهۆ چەند جاران ل کوردستانێ و ژ دەرڤەی کوردستانێ هاتییە چاپکرن، دیوانا وی یا کرییە سێ پشك (پشکا کوردی و فارسی و تورکی) و دهەرسێ زمانان ژی دا هۆزانڤانەکێ سەرکەفتی بوویە، تا وی رادەی هندەك ژ شارەزایێن ئەدەبێ تورکی ب هۆزانڤانەکێ مەزنێ نەتەوەیا تورك ددانن کو ئەڤە ژی راست نینە. ب ڤێ چەندێ زۆرداریەکا مەزن ل هۆزانڤانێ کوردێ مەزن دکەن.

١-چاپا ئێکێ یا دیوانا ل سالا ١٩٣٥ز ژلایێ مەریوانڤە ل بەغدا بوویە.

٢-(دیوانا شێخ ڕەزایێ تالەبانی) چاپا سالا ١٩٤٦ ل بەغدا ژلایێ شێخ عەلی تالەبانیڤە هاتییە چاپکرن.

٣-(دیوانا شێخ ڕەزا) چاپا سالا ١٩٩٩ ل سلێمانیێ هاتییە ئامادەکرن و لێکدانا (ئومێد کاکە ڕەش و حەمەبۆر)ە.

٤- (دیوانا شێخ ڕەزا) ساخکرنا شوکور مستەفا چاپا (٢٠٠٠)ێ ل باژێرێ هەولێرێ.

٥-(دیوانا شێخ ڕەزا) ساخکرنا ولێکدانا د. موکەڕەم تالەبانی ل سالا (٢٠٠١) ژ باژێرێ هەولێرێ هاتییە چاپکرن.

٦- (شێخ ڕەزایێ تالەبانی) سەرکیشێ هۆزانڤانێن ڕۆژهەلاتا نافەڕاستە، ڤەکۆلینەکا تێرو تەسەل لسەر ژیان و هۆزانێن وی ژلایێ نڤیسەر (ئەحمەد تاقانە).

مەبەستێن شیعرا شێخ ڕەزایێ تالەبانی:

هۆزانییێن شێخ ڕەزایێ تالەبانی ئەڤ مەرەم ومەبەستە تێدا دهێنە دیتن:

١- داشۆرین و شەڕو جنێو (جوێن): ئاخفتنێن نەشرین: ئەگەر ئەم بەرێ خۆ بدەینە دیوانا شێخ ڕەزای، دێ بینین زۆربەیا هۆزانێن وی، داشۆرین ئانکو هۆزانا (هەجوو)یە، ئەڤ بابەتە بابەتێ سەرەکی یێ شیعرین شێخ ڕەزای بوویە، ب هونەرەکێ بەرزو زمانەکێ ئاگرین هاتییە دارێژتن، ئاخفتنێن سەیرو سەمەرن، نەتنێ هەر شارەزا و پسپور و شیعر دوستان حەز لێ بوویە، بەلکو حەزا زۆربەیا خەلکی بوو، لەوا بوویە ئەگەرێ بناڤ و دەنگیا شاعری، ئانکۆ ئەگەرێ سەرەکی ژی ئەو هۆزانێن پڕ هەتك بەری وئاخفتنێن بێ پەردەنە، لەوا شاعر شانازیێ ب زمانێ خو دبەت و ل دۆر ڤێ چەندێ دبێژیت:-

تۆ هـــــەتە تیغی دەبـــــان، من هەمە تیغی زبـــــان
فەرقـی ئەم دوو تیغە هەر وەك ئاسمـان و ڕێسمـان

(بۆ ژبەرکرنێیە)

کو دڤێ دێرێدا شێخ ڕەزا زمانێ شێعرێن خۆ ب تیغ دادنیت بەرامبەر خەنجەرا خەلکی و ئانکو یاوی تیژترە ژ یا وان.

هوزانێن شەرەدەڤ ئاخفتنێن نە شرین دناڤبەرا شێخ ڕەزای و شاعیرێ مەزن جەمیل ڵدقی زەهاوی) ژلایەکی و شێخ ڕەزا و شوکری فەزلی ژلایەکێ دیڤە، هەروەکی وان سەردەڤ ئاخفتنێن نەشرینە کو دناڤبەرا شاعیرێن عەرەب (جەریر) و (فەرەزدەق) هاتینە کرن.

بەلێ ئەڤ هۆزانە و هوزانێن دی نابنە جهێ سەر بلندیێ وئەو رووی مە

نینن دانینه سەر لاپەڕان و بنڤیسین لڤێرێ تنێ ڤێ هۆزانێ دێ ئێخینه بەر چاڤ ودەستێن هەوه کو تێدا گازندێ ژ (شێخ عەلی) دکەت و دبێژیت:-

١- بێگانه هەموو ساحیبی جاهو جەبەڕووتن
بێچاره برای (شێخ عەلی) موفلیس و ڕووتن

٢- ئەی شێخ عەلی چاکه وسووقت بەبرا بێ
باوەڕ مەکە بەم خەڵقه کە وەک تووله لەدووتن

٣- قەومێ کە لە عەهدی پەدرت حەلقه بە گۆش بوون
تەحقیقی بزانه بە خودا جومله عەدووتن

٤- ڕەحمیان نییه دەربارەیی تۆ خزم و ئەقارب
موشفیقتره بێگانه، لەمانە کە عەمووتن

٥- نادان و قورمساغ نەزانن کە ئەمانه
گاهێ لە سەما، گاه لە سەیری مەلەکووتن

٦- ئەم تەکیە نشینانه چە دەرویش و چە سۆفی
هەر چەندە بەدڵ موشتەغیلی زیکرو قنووتن

٧- وەک حاجی مابەینی (سەفا) و (مەروە) بە تەعجیل
بۆ لوقمە ئەمانیش بە مەسەل یونس و حووتن

٨- جومعـــــانه بڕ اوه، بـــــه‌خودا موفـلیسه (لامیع)
نه پـــــوولی حه‌مـــــامی هه‌یه نه‌پاره‌یی نووتن

(ژ سه‌ری چوار دێر بۆ ژبه‌رکرنێنه)

٢- نیشتمان پەروەری و شانازی ب خوّبرن:

شێخ ڕەزال دۆر نیشتمان‌پەروەریێ ژی شاعیرەکێ بێ وێنەو هەمبەربوویە، ددیواناویدا کۆمەکا هوزانێن وەسا دهێنە دیتن کو تێدا هەستەکێ نیشتمان پەروەریێ بلندو شانازییەکا بێ وێنە ل دۆر میرگەهێن بابان دبێژیت کو ل باژێرێ سلێمانیێ حوکمداری دکر، ئەوژی وەکی رەوشنبیرەکێ هوشیار ئەڤ چەند زانیە کو ژ نافچوونا میرگەها بابان زیان و زەرەرا وی ومیللەتێ وی تێدایە، لەوا بێهنا خۆ دهەلکیشیت و ب هەستەکێ نەتەوەیی بەحسێ (سلیمانیێ)ا پایتەختێ بابان دکەت و دبێژیت:

١- لەبیرم دێ سولەیمـــــانی کە دارو مولّکی بابـــــان بوو
نە مەحکوومی عەجەم، نە سوخرەکێشی ئالی عوسمان بوو

٢- لەبـــــەرقاپی ســـــەرا سەفیـــــان دەبەست شێخ و مەلاو زاهید
مەتـــــافی کەعبە، بۆ ئەربـــــابی حاجەت گردی سەیوان بوو

٣- لەبەر تـــــابووری عەسکـــــەر ڕێ نەبوو بۆ مەجلیسی پاشا
ســـــەدای موزیقـــــەو نەقـــــارە تا ئەیوانی کـــــەیوان بوو

٤- دریغ بۆ ئـــەو زەمـــانە، ئەو دەمـــە، ئەو عەســـرە، ئەو ڕۆژە
کـــــە مەیـــــدانی جرید بازی لە دەوری کـــانی ئاسکان بوو

٥- بەزەربی حەملـــــەیێ بەغدای تەسخیر کـــــردو تێی هەڵدا
سولـــــەیمانی زەمـــــان ڕاستت ئەوێ بـــــاوکی سولەیمان بوو

٦- عـــــەرەب ئینکـــــاری فەزلی ئێوە ناکـــــەم ئەفزەڵن، ئەمما
سەلاحـــەددین کە دنیای گـــــرت لەزومرەی کوردی بابان بوو

٧- قوبـــووری پڕ لەنـــووری ئـــالی بابـــان پڕ لە ڕەحمـــەت بێ
کـــــە بـــــارانی کـــــەفی ئیحسانیـــــان وەک هەوری نیسان بوو

٨- کـــــە عەبـــــدەللا پاشـــا لەشکری والی سنەی شڕ کرد
ڕەزا ئـــــەوو وەختە عومـــــری پێنج وشـــــەش تیفڵی دەبستان بوو

(ل دەستپێکێ چوار دێر بۆ ژبەر کرنێنە)

دشیعرەکا دی دا بێژیت:-

زوبدەی مەتاعی حیکمەتە ئەم شیعری کـــــوردییە
هەرزانـــــە بێ موبـــــالەغە حـــەرفێ بە گەوهەرا

(بۆ ژبەر گرنێیە)

دڤێرە دا دیسان ب هەستەکێ نیشتمانپەروەریڤە شانازی و سەربلندیێ ب زمانێ کوردی وپەیڤا کوردی دبەت و دبێژیت پارچەیا ڕەنگا و ڕەنگا ب بهایا حیکمەتی کو ئینایە مەیدانێ، شیعرا زمانێ کوردی پاکژتر ژوێ پارچە و هەر ژوی قوماشیبوو، ئەگەر هات و پیتەکێ بفرۆشی (تنێ ب زێری ژی)

چونکی ئەڤە بهادارترە هەردێ زەغەلی تێدا هێتەکرن، دیارە ئەڤ شیعرا، ئەز ددانم ئێکە ژوان شیعرێن کوردی یێن بهادار:

٣- پەسن (مەدح):

شێخ ڕەزا د مەدحکرنێژیدا دەستەکێ باڵا هەبوویە کو وی مەدحێن هندەك کەسان کرییە، کێم شاعر هەنە دڤی بابەتیدا بگەهنێ، ئەڤە کو دەمێ مەدحێن کاك ئەحمەدێ شێخ دکەت ودبێژیت:

١- مەربووتە حەیاتم بە ســـــــوڵەیمانی و خاکی
خۆزگەم بەسەگی قاپییە کەی ئەحمەدی کاکی

٢- ئەوقدوەی ســـــادا تە کەسوکانی سەمـــــاوات
شەڕیانە لەســەرســـــوجدە لەبەرمەقەدی پـاکی

٣- بۆ دەست وعەســـا نازگەکـــەی داخە دەروونم
قوربانی عەســـاـــی دەستی دەبم، سۆڵ و سیواکی

(هەمی بۆ ژبەرکرنێیە)

٤-دڵداری (ئەڤینی):

شێخ ڕەزای ڕێکا شیعرا ئەڤینی ژی گرتییە وەکو هەمی شاعیرێن کلاسیزمی یێن مە، جوانترین شیعرا ئەڤینی یا کوردی نڤیسییە، ب سۆزەکا ڕاستەقینە و زۆر ب ڕاستبێژی، کۆمەکا شیعرێن ئەڤینی ددیوانا ویدا دهێنە دیتن، ئەڤە ئێکە ژوان شیعرێن تەڕو ناسکێن وی دێ بۆ هەوە بەرچاڤ کەین کو پێنج خشتەکییە لسەر شیعرەکا مستەفا کوردی:

دڵی بردم بەنازو عیشوە دیسان، شۆخێ عەیارێ
فریبی دام سیحری چاوی خۆی مەحبووبێ، سەحارێ
لە هیجرانا تەقم کرد ئەی ڕەفیقان کوا مەدەدکارێ
ئەمان مردم عیلاجێ سا لەڕێی پێغەمبەرا چارێ.
ویسالٖ یا قەتل و یا تەسکین، لە هەرسێ بۆم بکەن کارێ

(بۆ ژبەرکرنێیە)

ڕوخسارێن شیعرێن وی:

شێخ ڕەزا ب مەزنترین شاعیری کلاسیزمی یێ کوردی دهێتە دانان کو سەر ب قوتابخانەیا شیعری یا بابانە، چونکی ئێکە ژوان شاعیرێن کو ل باژێرێ کەرکووکی ل سەر ڕوخسارا شیعرێن نالی و سالم و کوردی هۆزانێن خۆ ڤەهاندینە، ئانکو د هۆزانێن وی دا ژلایێ ڕوخساریڤە ئەڤ خالە دهێنە دیتن:

١- ب زمانەکێ کوردی یێ تێکەل ب پەیڤێن (عەرەبی و فارسی و تورکی) هۆزان نڤیسینە.

٢- ب کارئینانا کێشەیێن (عەروز) یا عەرەبی.

٣- ژلایێ سەروایێ ڤە ل دویف شیعرا کلاسیزما کوردی چوویە، ئانکو سەروایا ئێك پیتی بکارئینایە کو دبێژنێ سەروایا ئێکگرتی، ئانکو هەمی دێرێن وێ ب ئێك پیت ب دووماهی دهێن.

٤- پاراستنا بابەتێن غەزەلی و چامە (قەسیدە) دهۆزانێدا ول دویڤچوونا بابەتێن رەوانبێژی ئانکو یاریکرن ب پەیف و پەیڤەکا ری دهۆزانێن خۆدا.

ناڤەرۆکا شیعرێن وی:

ژلایێ ناڤەرۆکێڤە ئەڤ خالە دهێنە دیتن:

١- دهۆزانێن خۆدا هەمی مەبەستێن هۆزانێ گوتینە هەر ژ پێگوتن هەتا ئەڤینی و مەدحکرن د شانازیکرنی ژبلی شیعرێن ئایینی و تەسەوف ژی هەنە، بەلێ دپێگوتن و ئاخڤتنێن نەشرینداپلەیا ئێکێ دهێت.

٢- هۆزانێن فارسی وتورکی گەلەك کارتێکرن لێ کرییە، ب تایبەتی هۆزانێن (حافزی شیرازی) مەزنە شاعیرێ فارس کارتێکرنەکا زۆر ل سەر هەبوویە.

٣- ئێکە ژ ژوان شاعیرێن کو سەر ب قوتابخانەیا بابان ڤە بوویە ئانکو سەر ب قوتابخانەیا شیعری یا نالی وسالم و کوردی، ب تایبەتی شاعیرێ مەزن (نالی).

ناری

١٨٧٤ - ١٩٤٤ز

ژیانا وی:

هۆزانڤانێ پایە بلندێ مە ناڤێ وی (کاکە حەمە)یە و کوڕێ مەلا ئەحمەدێ کوڕێ مەلا محەمەدی کوڕێ عەبدولرەحمانیە، ل سالاّ (١٨٧٤ز) ل گوندێ (کیکن) نێزیکی مەریوانێ هاتییە سەر دونیایێ، دژیێ شەش سالیدا، ل دەف بابێ خۆ دەست ب خواندنێ کرییە، قورئان و پەرتووکێن بچووك تەمامکرینە، پاش ژبۆ فەقیاتیێ ل دویف خواندنێ ل ڤان جهان (مەریوان، سنە، پێنجوین، سلێمانی، یانە، سابلاخ، وان، باشقەلاّ، هەولێر، ڕەواندز) گەریایە.

ل ڕەواندزی ل دەف مامۆستا ئەسعەد ئەفەندی خەیلانی موولەتا مەلاتیێ ل سالاّ (١٨٩٧ز) وەرگرتییە.

پاشی ڤەگەڕیایە ڤە مەریوانێ و ل وێرێ چوویە گوندێ بێلوێ نزیك مەریوان، یێ مژولی وانەگوتنێ بوو هەتا سالا (١٩٤٤ز) چوویە بەر دلوڤانیا خودێ ول گوندێ بێلوو هاتییە ڤەشارتن.

هۆزانێن نالی و مەحوی کارتێکرن لسەر ناری کرییە و تێلا سۆزا شاعیریێ لنك وی لڤاندییە ومێشکێ وی ژی مژویل کرییە، پەیڤا (ناری) یا بو خۆ هەلبژارتی ب نازناڤێ هۆزانێن خۆ.

ناری ئێکە ژ گوپیتکێن بلند و دیارێن ڕێبازا کلاسیزمی یا کوردی و ب بەرهەمێن خۆ یێن ڕەنگین ئەڤ ڕێبازە یا ئەدەبی گەشەدار کرییە.

ڕۆخساریێن هۆزانێن وی:

١-کێشا عەرۆزا عەرەبی بکارئینایە.

٢-ئێکەتیا قافیێ پاراستییە.

٣-پەیڤێن عەرەبی وفارسی دهۆزانێن ویدا دیارن.

٤-گرنگی ب پەیڤکاری وخەملاندنێ دایە،دپەیڤ دەربڕینێو ئینانا پەیڤان شارەزاییەکا زۆر باش هەبوویە.

ناڤەرۆکا هۆزانێن وی:

ژلایێ ناڤەرۆکێڤە ئەڤ مەبەست و بابەتێن (ئەڤینی وخوشەویستی، مەدحێن ئایینی، نیشتمان پەروەری و نەتەوایەتی) ب ئاشکرایی دهۆزانێن ویدا دبرسقن.

١- هۆزانێن ئەڤینی (دلداری): ناری هۆزانێن ئەڤینی وخوشەویستی هەنە، ئەڤجا ئەڤ ئەڤینی یە یاراست بیت یان مەجازی بیت، یاگرنگ ئەوە، ب دل و دەروونەکێ پڕ ب جۆشەکا ئەڤینداری ئەڤ هۆزانێن ئاگرینی گوتینە.

١- چاوەکەم من بۆیە دایم کارو پیشەم زارییە
حاکمی چاوت لە گەڵ من مایلی غەددارییە

٢- شۆڕش و نااێنی کەس بێ وە جهو بێ عیللەت نییە
ئاهی من فەریادی بولبول ئیشی بێ غەم خواریە

٣- من هەر ئەو ڕۆژە دەســـــم شۆری لە ڕوحـــــی خۆم کـەدیم
حـــــەزرەتی خوون خواری ئەبـرۆت مەشرەبی خوون خواریيە

٤- گـــــەر دەپرســـــی بۆچـــــی بێ نەشئەو مەلوول و عـاجزی
ڕوومـــــەتی زەردم عـــــەزیزم شـــــاهیدی بێ بـــــتاریيە

٥- کـــــەم بە خەندە بێ بەلامۆ حەیفـــــە تەعنەم لـێ دەدەی
لێم گـــــەڕێ تو بێ و خـــــودا ئەم جـــــارە دەردم کـاریيە

٦- دڵ لە شـــــامی پەرچـــــەمی ڕووتـــــا بەدایم بێ خـــــەوە
چونکـــــە کێشکـــــچی لە شـــــەودا عـادەتی بێدارییە

٧- حیکمـــــەتی پڕ مەسئەلەی کوڵمت لە بۆ کێ حەل دەبێ؟
هـــــەر سەحیفە سەد ئیشـــــارەو ڕەمزی تێدا جـــــاریيە

٨- خـــــاڵی ڕوخســـــارت هیدایەت بەخشە، شەرحی زولفەکەت
قـــــازی ئاســـــا حـــــاشیەی ئەگـــــریجەکـــــانت لاریيـــــە

٩- ڕووت وەکوو ئاتەش موژەت وەک شیشە ئەبرۆت قیمەکێش
میڕوەحەت زولف کـــــەبابت جـــــەرگی پـــــارەی نـاریيە

(ل دەسپێکێ پێنج دێر بۆ ژبەرکرنێنە)

٢- هۆزانێن ئایینی: ناری ب دلەکی گەرم و دەروونەکێ ب سۆزڤە هاتییە سەر بەحسێ مەدحێن ئایینی و گوتییە:

١- سووڕەتی یاسین کە وەسفی حەزرەتی لەولا دەکا
ئەهلی دڵ مایل بەجیلوەی سووڕەتی تاها دەکا

٢- خاکی بەر دەرگاهی قەسری گەر بەسەرداکا، گەدا
هەر نەفس نەفرەت لە تاجی قەیسەرو دارا دەکا

٣- ئاسمان وەک موشتەری هەر دەم بە میزانی وەفا
کەسبێ هەر شامێ بەیادی دەولەتی ئەسرا دەکا

٤- گەر تەسەورکا مەسیحی تەختی عەرشی ئەعزەمی
تا ئەبەد تەرکی بەیانی ڕەفعەتی عیسا دەکا

٥- نووری عیشقی تۆ لەسەر تووری دلێ موسا مەگەر
دای لەسەر سینەی بە شەوقی دڵ یەدی بەیزا دەکا

٦- بۆ خەلیلان گەر نەسیمی گوڵشەنی لوتفت ببێ
ناری نەمرووی بە سەحنەی (جەننەتو لمەئوا) دەکا

(ل دەسپێکێ چوار دێر بۆ ژبەرکرنێنە)

٣- هۆزانێن نیشتمان پەروەری: ناری بناڤێ سۆزا ئایینی بەحسێ نیشتمانی دکەت و ژهەمی دل و دەروونێ خۆ ئاخینکا بۆ نیشتمانی رادهێلیت ب وی شێوەی دبینیت:

١- ئەی خاکی وەتەن بۆچی نەما سەیرو سەفاکەت؟
بۆ زێڕو زەبەر بوو بەدەمێ، قەسـری وەفاکەت؟

٢- بۆ گـولشەنی ئـاوابی مەحەببەت نییە ئەمرۆ؟
بۆ سـازە لەبۆ نەشتەری دڵ خـاری جەفاکەت؟

٣- بۆ دڵ بەدڵی مەیـلی نەمـاوە لە وەتـەندا؟
بۆ ڕووی لەتـەرەف قیبلە نەما قیبلە نوماکەت؟

٤- بۆ قاعیدەیی بو غـزو حەسەد سـازە لـەتۆدا؟
بۆ پاکی شکا، پەنجەیی ئیحسان و عەتاکەت؟

٥- سـا بۆچی نەبی تۆ بـە زرێباری مـەجووسی؟
یـا چیهرەیی تۆ دیدە نەبینێ بە عـەبووسی؟

(ژ دەسپێکێ سێ دێر بۆ ژبەرکرنێنە)

ڕامانا پەیڤان:

کاروپیشەم زاریيە : کاروپیشەیێ من گریانە.

خوون خواری : خویندارى ، خوین رێتن.

کێشکچی : نوبەدار.

ئاتەش : ئاگر.

میڕوەحە : باوەشینك-پانك.

قازی : لاری : ناڤێ وی مصلح الدین لاریيە، خەلکێ دەڤەرا لارستانە، پەڕاوێز لسەر گەلەك پەرتووکێن ئایینی هەنە.

جەرگی پارە : جەرگی هاتیە پارچەکرن.

جیلوە : خۆ دەرخستن.

موشتەری : ناڤێ ستێرەکێیە ل ئەسمانی.

خار : ستری ، دڕك.

زێروزەبەر : مەبەست پێ باژێرێ زرێبارە ، نوکە دەریاچەیە بناڤێ زرێبار ناڤدارە ل دەڤەرا مەریوان ل کوردستانا ئیرانێ.

بەعەبووسی : ب ناڤ چاڤ گرێیی ، ئەنی گرێ.

زێوەر

١٨٧٥ز - ١٩٤٨ز

شاعیرێ پایە بلندو نیشتمان پەروەرێ کورد ناڤێ وی عەبدوللایە کوڕێ محەمەدێ مەلا ڕەسوولە، ل سالا (١٨٧٥ز) ل باژێرێ سولەیمانیێ هاتییە سەر دونیایێ، حوجرە و مزگەفت سەروکانیا بەهرەیا وی یا خویندنێ بوو، ژبلی زمانێ کوردی زمانێ فارسی وتورکی و عەرەبی دزانی وهۆزان ب هەمی زمانان هەنە، ئەو کاریگەریێن ب سەر زێوەری ددیار ئەڤەنە:

١- زێوەر هەر د ژیێ گەنجاتیێدا دیمەنێن ڕەنگا و ڕەنگێن کوردستانێ کارتێکرن لسەر دلّ و دەروونێ وی کرییە وهەستێ وی یێ نازك لڤاندیە.

٢-تام وبێهنا شیعرێن مەولەوی و نالّی چوویە دناڤ هەمی دەمارێن ویداو، تێلێن سۆزا وی لڤاندینە.

٣-دیوانێن شاعرێن فارسی ژی کارتێکرن لێ کرییە وهەستێ وی لڤاندییە، وەلێ کرییە حەزو ڤیانا وی بەرەف شیعرێ بچیت.

٤-هەروەسا زۆلم وزۆرداریا ڕۆژانێن بن دەستیا نەتەوەیێ کورد هندی دی دلێ وێ ئازراندیە وبەرەف هەمبێزا شیعرێڤە برییە وئیلهاما شیعرێ پتر ل دەف وی موکمتر لێ کرییە.

پەیڤا (زێوەر) ب خۆ هەلبژاراتییە و کرییە نازناڤێ هوزانێن خۆ، ل ڕۆژا ١٩٤٨/١١/١٠ ل باژێرێ سولێمانیێ دژیێ (٧٣) سالیدا مالئاڤایی ل ڤێ جیهانێ کرییە ول گرێ سەیوان هاتییە ڤەشارتن.

هۆزانێت وی ل دۆر (ئەڤینی و خوشەویستیێ، وەسفا سروشتی، جڤاکی، نیشتمان پەروەری ونەتەوەیی، فێرکرن وهاندان بۆ خواندنێ و پێشکەفتنێ، فەلسەفە)بوون، ئانکو ژلایێ مەبەستێ ڤە ب ڤی جۆری بوون:

١- زێوەر وەکی شاعیرێن دی ل دەستپێکێ دکەڤیتە مەیدانا ئەڤینێ وخوشەویستیێ دوی بیاڤیدا هەستێ هزرو خەیالێن خۆ حەواندییە، پەلاتینکا ئارەزۆیێن وی درەنگترین باغچەدا دادایە، بیرا هویر و خەیالا ناسك وسۆزا گەرم وب تێهن دهۆزانێن ویدا ددیارن، ئێکە ژ شاعیرێن رێزا پێشیێ یا بابەتێ هۆزانا ئەڤینی د ئەدەبیاتێن کلاسیزما کوردیدا.

بەرێ خۆ بدێ کا چاوە وەسفا یارا خۆ دکەت ودبێژیت:

١- تکـــــانی ئابڕووی چـــــەمەن بـــەڕووی ئـــــابدارەوە
شکـــــانی نرخی نەستـــــەرەن بە زولفی مشکبـــارەوە

٢- چمەلەمەی؟ لە نەی! لوجام ئەگـــەر بەلەنجە بێتە لام
بـــەڕووی تـــــابدارەوە، بەچـــــاوی پـــڕ خومـــــارەوە

٣- عـــــــەرەق نییە لە عـــــالەما کە لابەرێ لە دڵ غەمـا
بە غەیری قەترە عـــــارەقێ لە ڕووت کـــەدێتە خوارەوە

٤- نیشـــــانی من، جەمـــــالی تۆ، بەراتی من، ویســـاڵی تۆ
خەیـــــــاڵی من خـــــاڵی تۆ، بە عیشـــوە لێم مەشارەوە

٥- عەزیزەکەی حەبیبی من، نیگـــارەکـــەی تەبیبی من
با شـــــەق بـــــەرێ ڕەقیبی من، وەرە بەســـەد ویقارەوە

٦- فیـــــدا خەوو قەدی تۆ، چەمـــــەن بە فـەوجی گوڵیەوە
بە بولبـــــــول و بە چڵیەوە، بە قـــــومری و چنـــارەوە

(ژ دەسپێکێ چوار دێر بۆ ژبەرکرنێنە)

٢- زێوەر بەحسێ جوانیا سرۆشتی کرییە کو ب دەستەکێ کاریگەر نەخشاندییە، بەرێ خۆ دایە وی دیمەنی، کو ل بەهارێ هاتییە خەملاندن، دڤی باریدا دبێژیت:

١-بنـــــوارە نـــــەو بەهـــــارو هـــــەوای تـــــەڕاوەتـــــی
نووســـــانی پێکـــــــەوە لـــەبی غونچەی حـــەلاوەتی

٢-هێنایە شـــــەوق و زەمزەمە، تەیـــــرانی سەر زەمین
ســـــەرمـــا بڕایەوە، هەمـــــوو تونـدی و ســـەلابەتی

٣-هـــــەورە تریشقـــــە بۆتە ســـــەقا ئـاوڕشێن ئەکا
تا ســـــەبزە زاری ئەرز موجـــــەلابێ ســـــەفـــــوەتی

٤- ئەم عـــەردە مـردووە هـــەموو ڕۆحی کـــرایە بەر
گۆڕاوە ســـەربەســـەر هەمـــوو دونیا قیـــافەتی

٥- بـــادی سەبـــا بەجیلـــوە قەدی گـــوڵبەنی لەران
گـــوڵ زاری کـــردەوە کە بکا شوکری نیعمەتی

(ژ دەسپێکێ دوو دێر بۆ ژبەرکرنێنە)

٣-دبیاڤێ جڤاکیدا وی ب چاڤ ددیت یاسا دهاتە پێشلکرن و تێکدان وهەر لایەکی تۆ بگری یان تە دڤێی بچییە ناڤ، دێ بینی ژ ئەوێن دی خرابترن، هەمی ئامانج یێن هاتینە سەر پارەپەرستنێ و دووركەفتینە ژ وژدانێ، دڤی بیاڤیدا وەکی شارەزایەك شیرەتا ل خەلکی دکەت ودبێژیت:

١- یەک عـــەیبی خەڵک ئەبینی خۆت ســاحیبی هـەزاری
خەڵکت لـــەلا خـــەراە خۆیشـــت وەکـــو دەواری

٢- زاهیر فەقیرو ســـالم، بەڕەنگ و بەرگـــی عـــالم
ئەممـــا لەنـــاو دەروونـدا مـــارێکی زەهـــرداری

٣- چـــۆن پێت بڵێم موسولمـــان یان فەردی نەوعی ئینسـان
دووری لە خێرو ئیحســـان مەستـــی مەی و قومـــاری

(تنێ دێرا ئێکێ بۆ ژبەرکرنێنە)

٤- دبیاڤێ هەستێ نیشتمان پەروەری و نەتەوەیڤە، زێوەری ددیت ئەڤە نەتەوەیێ وییە یێ ل ژێر بارێ ستەم و زۆریا زەمانی وناحەزێن رۆژانە دنالیت و مافێ وی دهێتە خوارن، یێ دووەە ژ هەمی نازو نیعمەتەکێ، یێ دووەە ژ ژیانا خۆشیێ و ئازادیێ، ژبۆ رزگاربوونێ ژڤێ جۆرە ژیانێ، شاعیری داخوازا خەباتێ و برایەتیێ و زانستی و خۆیندەواریێ کرییە، ئەڤە کرییە بنیاتێ سەرکەفتنێ و گوتییە:

١- وەتەنێ مە کوردستانە یادگاری ئەجدادمانە
بەهەشتی سەر ڕووی زەمین خاکی پاکی کوردستانە

٢- با هەموومان وەک برابین، ڕەفیقی دین و دونیابین
با لەوەحشەت تەوەلابین، نۆبەتی عیلم و عیرفانە

٣- کورد میللەتێکی ناسراوە، لە مەعاریف بەجێ ماوە
ڕۆژی سەعی و تێکۆشینە بۆ ئەو کەسەی کوردزمانە

٤- کورد میللەتێکی قەدیمە، ساحیبی تەبعی سەلیمە
شاهیدی ئەم مودەعایە سەلاحەدینی سوڵتانە

(ژ دەستپێکێ دوو دێر بۆ ژبەرکرنێنە)

٥-زێوەر دهێتە سەر بەحسێ وردەکاریێ و پەیڤ سازیێ دزمانێ کوردیدا، ب ڕاستی گۆهێ هونەری بڕییە و ڕەوانبیژی یا زمانێ کوردی دەرخستییە، ل سەر ڕێکا نالی چوویە، بگرە تاکەترازیا لگەل نالیدا ڕاست کرییە، وەکو وی گوتی:

١- بـــا نەچێتە لای ڕەقیبـــان یـــار ئەنیـــسی خـــانەبێ
لازمـــــە ئەو ئـــاسکە لەولانـــەبێ، لەولانـــــەبێ

٢- دیـــــدە وەختێ تۆی لەلا حـــــازر نەبێ وا حەز ئەکـــا
بۆ نـــــەزەر لەعل و دوڕی یەکتـــانەبێ، یەکتـانەبێ

٣- عـــــارفی حەق بین چ بـــاکی زینـــەت و ئـــارایشە
وای ئەوێ نـــــاو شـــــارو نـــاودێ وانـــەبێ، دێوانەبێ

٤- دۆستـــــی و خـــــزمی نەمـــاوە بۆ ڕەفیقی خۆێ فەلاح
حەز ئەکـــا بەو شەرتە گەر بێ گانەبێ، بێگانەبێ

٥- هەر کـــەسێ بۆ تەرکی دلبەر دێ نەسیحەتمان ئەکا
ئەم دوعـــــایەی لێ ئەکـــەم یاخوا نەبێ، یاخوا نەبێ

٦- شـــــەمعی ڕووتە بۆتە بـــاعیس زێوەر ئێستـــا دائیما
گـــــەر لە خـــاتریا کـــــەمێ پەروانەبێ، پەروانەبێ

(ژ دەسپێکێ سێ دێر بۆ ژبەرکرنێنە)

رامانا پەیڤان:

تکانی : ئاڤ ژێ دهاته خوارێ.

ئابڕو : حەیا

چەمەن : باغچە، مێرگ.

ئابدار : ئاڤی، ئاڤدار.

شکانی : بهایێ وێ کێم کرییە، شکاند.

نەستەرەن : گولەکا بێهن خۆشە، رەنگێ وێ سوورە یان سپییە.

تابدار : هەتاڤ.

خومار : ناز، نازك.

رەقیب : نەحەز، دوژمن.

ویقار : ناڤ سال قەچوویی.

ئەنیسی : هۆگری

ئاسك : مامز، غەزال.

لەولا نەبێ(١) : ژلایێ دوژمنا نەبیت.

لەولانەبێ(٢) : ژلایێ هێلینا خۆ بێ کمالە.

یەکتا نەبێ(١) : بێ هەمبەر نەبیت.

یەك تا نەبی(٢) : تانەیەك بسەرڤەبیت.

دێ وانەبێ(١) : گوندێ وەسا نەبیت.

دێوانەبێ(٢) : شێت بیت، دین بیت

بێ گا نەبی(١) : بێ گایێ جووتی نەبیت.

بێگانەبێ(٢) : خەلکێ دەرڤەی دەڤەرێ بیت، بیانی بیت.

یاخوا نەبێ(١) : یا خودی ئەو کەس هەر نەبیت.

یاخوا نەبێ(٢) : مەرەم پێ (خوانە) شێت بیت، کو کابرایەکی شێت بوویە.

پەروانەبێ(١) : بێ پەروا، بێ ترس.

پەروانەبێ(٢) : بلاببیتە پەروانە.

تێبینی:

١-بۆ نڤیسینا ڤی بابەتی مفا ژڤان ژێدەران هاتییە وەرگرتن.

أ-مێژووی ئەدەبی کوردی: مامۆستا عەلائەدین سوجادی.

ب-دیوانا زێوەر: پەرتووکخانەیا زێوەر محەمەد عارف.

شێرکۆ بێکەس

کوڕێ شاعێرێ بناف ودەنگ و نیشتمانپەروەرێ کورد (فایەق بێکەس) ە. ل ساڵا ١٩٤٠ ل باژێرێ سلێمانیێ ژ دایك بوویە، ئێکەمین شیعرا خۆ دژیێ هەڤدە ساڵیدا بەڵاڤەکرییە. ل ساڵا ١٩٦٨ ئێکەمین کۆمەڵا شیعرێن خۆ بناڤێ (تریفەی هەڵبەست) ل بەغدا چاپکرییە. ل ساڵا ١٩٧٠ دگەل دەستەکا شاعیرو نڤیسەرێن دی بانگەوازا ئەدەبی (روانگە) بەلاڤکرییە. نویکرن درۆخسارو ناڤەرۆکدا مەرەما سەرەکیا روانگەیا وان بوو، پشکداری دشۆرەشا رزگاریخوازا مللەتێ خۆکرییە. هەتا نوکە پتر ژ چوارده کۆمەلێن شیعری ب زمانێ کوردی بەلاڤەکرینە. شانۆ نامە و چیرۆکە شیعرو داستانا شیعری نڤیسینە ل ساڵا ١٩٨٧/١٩٨٨ یانەیا قەڵەمێ سویدی خەلاتێ ئەدەبی تۆخۆلسکی دایێ. هەلبژاردەك ژ شیعرێن وی بۆ کەلەك زمانێن بیانی هاتینە وەرگێران وەك ئنگلیزی، ئەلمانی، فەرەنسی، ئیتالی، سویدی، تورکی، عەرەبی، فارسی وییێن دی.

شێرکو بێکەس چەوا دشیعرێدا یێ دەست هەلبوو، هەروەسا دپەخشانێ ژیدا کێم وێنەیە، دپەیڤەکێدا و دکتێبا چرایێن سەر هەڵەموودا، دبێژیت:

ل دەسپێکا گرتنا قەلەمی وب دیتنا ئێکێ یا پێشکەفتنا بەهرەیێ د شیعرێن (تریفەی هەلبەست)دا و هەتا ئەڤرۆ، ناڤێ قوربانییێن ئازادیێ و خوینا دەڤ ب هەوار وپاشی سیحرا جهـ و جوانیا سرۆشتی وگازیا سروودێن مەیێن

میللی ونەتەوایەتی ونیشانێن ئاخ و دیرۆکێ، داستانێن خۆ گوری کرن، مەرگێ یاران و عەزیزان و زنجیرا دیرۆکا تراژیدیا مللەتێ کوردو وهەروەسا مرۆڤایەتیا دنیایێ ژی، دشیعرو پەخشانێن مندا نیشانێن هەرە دیاریێن ئەڤین و پەیامێ ئەدەبیێ گیانێ من بوون. چێدبیت خۆشتڤیا ئاخ و مرۆڤایەتیێ ئەز کربمە شاعیر، چونکو ئەز دوێ باوەرێدامە ئەدەب وهونەرێ خەلکی بێ خۆشتڤیا خەلکی هەکە یا جوان ژی بیت، وەك گولدانەکا خالی و خانیەکی چۆلە! هەردەم حەزا من ئەو بوو ئەدەبێ بنڤیسم ژدلی بۆ دلی بیت دا بشێم دەربڕینێ ژ وێ حەزێ ومەرەم وخەیالا بکەم کو ددلێ خەلکیدانە و ئەو نەشێن دەربڕن، ئەز ب رەنگەکێ دی بەرچاڤ بکەم.

ئەزموونا من یا دویر ودرێژ ئەز فێری هندێ کرم هەکە دڕحا زمانێ خۆدا نەژیم چ جارا ئەز دڕحا چ زمانێن دی یێن دنیایێدا ناژیم.

ئەڤەژی چەند نموونەکن ژ هۆزانێن وی:

١- خاك

دەستم برد بۆ چڵی داڕێ
لەتاو ئازار لق دا چڵەکی
کە دەستم برد بۆ لقەکە
ناو قەدی دار کەوتە هاوار
کە باوەشم کرد بە قەدا
خاک لەرییەوە لەژێر پێمدا
بەرد نالاندی
ئەمجارەیان کە دانەویم
خۆڵم هەلگرت
گشت کوردستان زریکانی

٢- خۆشەویستی

گوێم نا بەدڵی خاکەوە
باسی دڵداری باران و خۆی بۆ کردم
گوێم نا بەدڵی ئاوەوە
باسی خۆشەویستی خۆی و
سەرچاوەکانی بۆ کردم
گوێم نا بەدڵی دارەوە

باسی خۆشەویستی خۆی و
گەلاکانی بۆ ئەکردم
کە گوێشم نا بەدڵی خۆشەویستی خۆیەوە، ئەوسا
باسی سەربەستی بۆ کردم!

٣- سێ زمان وچوار قامچی

لەناو ئاپووڕەی مەراقی گشت دنیادا
هەر لە دوور ڕا
مەراقی خۆم ئەنسمەوە
مەراقی من!
قژی سەوزەو
ڕیش خوێناوی و
چوار خاچی وا بە کۆڵەوە
مەرگیش بەسێ زمانی جیاو
چوار قامچیی بەدوایەوەو
تەوق لە گەردن
کەچی نەچۆک دا ئەدات و
نەبێ دەنگی ئەکات مردن!

تێبینی: تنێ دوو کۆپلە بۆ ژبەرکرنێنە

شێخ غەیاسەدین نەقشەبەندی

١٨٩٠ - ١٩٤٤

غەیاسەدین نەقشەبەندی کوڕێ بەهائەدین کوڕێ شێخ محەمەدێ کوڕێ مەلا حاجیێ رێکانییە. ئەڤ بنەماڵە ژ (رێکانێ) ل ناڤ رێکانییا مشەختبوویە ول ئامێدیێ پایتەختێ میرگەها بەهدینان ئاکنجی بوویە. ئەڤ بنەماڵە ل دەڤەرا بەهدینان ب بنەماڵەکا رەوشەنبیرو ئۆلدار وژ خودێ ترس ناڤدارە.

شێخ محەمەد ژ ئامێدیێ چوویە گوندێ (بامەرنێ) ولێ بنە جهـ بوویە. تەکیایەکا نەقشەبەندی ل بامەرنێ دانا، پاشی شێخ محەمەدێ کوڕێ وی (بەها ئەدین) بابێ غەیاسەدین بوویە شێخێ تەکیایێ.

شێخ غەیاسەدین ل سالا (١٨٩٠ز)ی ل گوندێ بامەرنێ ژدایك بوویە و ل وێ مالا ئۆلدار ژیایە و پەروەردە بوویە، ئەو ژی وەك هەمی خویندکاران ل دەسپێکا خواندنا خۆ دەست ب خواندنا پەرتووکێن ئایینی ژ (شەریعەتێ وفقهێ) ل جەم زانایێن دەڤەرێ وەك مەلا نەجمەدینێ ئیمام وسەیدایێ تەکیایێ، ل بامەرنێ خواندییە، پاشی چوویە ئامێدیێ و دوستویریا عالمیێ ل سەر دەستێ (محەمەد شوکری) موفتیێ ئامێدیێ وەرگرتییە.

دژیێ پیریێدا دەست ب ڤەهاندنا هۆزانا کرییە، ئەو هۆزانێن ڤەهاندین هەر چەندە دکێمن لێ هەمی دپڕ ڕامانن، گەلەك ب شارەزایی ڤەهاندینە ژبو شیرەتکرن و رێ نیشادان وپەسەندکرنا رەزشەنبیریێ.

غەیاسەدین مرۆڤەکێ تێگەهشتی و زانا و دووربین بوویە، دزانی پێشکەفتن و ڤەژینا مللەتی ب خواندن و بەلاڤەکرنا رەوشەنبیریێ وقڕکرن و نەهێلانا نەزانینێ ب ئێکبوونێڤە گرێدایە، دەمێ دبێژیت:

١- ئەگــەر هوین موتەفــق بن علم وفەن وسنعەتا بخوینن
چــو شک نینە ســـەعادەت بۆ وە دێ هێن بێ زەحمــەت

٢- کــوڕێ بــابێ ئەوە، دەستێ هەڤالی بگریت و ڕاکەت
هــەکە کەفتە کوورا تەنگاڤێ خشیانە سەر زیقەت

٣- کــورێت بابا تفەنگــا دانن و دەستــا سڤک هەلدەی
هــەوە ئەڤڕۆ قەلەم لازمتــرە داکــو بهێت فــەرست

٤- کــــوڕێت بابا ئەگــەر هوین بوونە زاناو تفاق ژێەک
دهێت تەیــارە بۆ وە پێش تڤەنگێڤە نەکەن حەسرەت

(ژ دەسپێکێ سێ دێر بۆ ژبەرکرنێنە)

ژبەر هندێ بزاڤ وخەباتا وی یا ژ دل ڤەکرنا خواندنگەهان بوو ل دەڤەرا بەهدینان ب تایبەت ل ئامێدیێ وبامەرنێ.

هەروەسا زۆر خەبات کرییە داکو مللەت و نەتەوەیا کورد بو لاوێن کورد بدەتە نیاسین دەمێ دبێژیت:

١- کوڕێت بابــا بزانن حــەق چییە مەوتــەن چییە ئــەڤڕۆ
هــەوەل ســەر لازمە هویــن تێبگەهن عنوانە قەومیەت

٢- چو گــازاندا ژ زەمانی هوین نەکەن ئەو هەر شەڤ و ڕۆژن
وەکــی خۆیە بــەلێ ســویچا مەیە ئەم بووینە بێ قیمەت

٣- گــەلی لاوا وەتــەن دەینێ خۆیێ دخــازیت ژ دێ دەیــنێ
هــــەچی تشتێ بــدەین مالێ وییــە بێ خێــرو بێ منــەت

(هەمی بو ژبەرکرنێیە)

غەیاسەدین ل سالا (١٩٣٠ز)ی بوو نوێنەرێ قەزا ئامێدیێ ول سالا (١٩٣٥ز) ی ئەڤ نوێنەرییە بۆ هاتە نویکرن.

ل دەمێ جەنگا دووێ یا جیهانێ چوویە بەر دلوڤانیا خودێ.

سالا مرنا وی، هۆزانڤانێ کورد یێ ب ناڤ و دەنگ (ئەحمەدێ نالبەند) دهۆزانەکا پێگوتنێدا دەست نیشان کرییە کو سالا (١٣٦٣)ی مشەختییە بەرامبەر (١٩٤٤)ی زایینی دەمێ دبێژیت:

دهـــزارو سێ ســـەدو شێســـت وسێ یـــا چـــوو غیـــاپ
هجـــرەتـــاوی ژڤێ دنێ وەک عومـــرێ (ختـم المرسـلین)
عومـــرێ فەخـــرێ عالەمێ مرنـــا غیـــاپی بـــوونە ئێـک
سرەکـــا کـــو (پر) نـــەزانی ئـــەحمـــەدێ (ابن الامین)

غەیاسەدین دڤەهاندنا هۆزانداندا رێکا هۆزانڤانێن کلاسیکی گرتبوو، ئاخفتن و زاراڤێن بیانی بکار ئینایە.

نموونەیەك ژ هۆزانا غەیاسەدینی کو ب خەباتا نەڤیێن بەدرخانی و بەلاڤەکرنا کەلتوورو رەوشەنبیریا کوردی ڤەهاندییە: ب ناڤێ بەدرخانی.

١- خۆشـــی ئـــەڤە هـــات و هەمیـــا مل ل ســـەمـــایە
کـــەیف و کەنییە ئـــەڤرۆ چ نعمـــەت خـــودێ دایـــە

٢- علـم ئەدەبـــا گـــرتی ســـەراســـەر جهێ کـــوردا
بەر بـــوونە دورو ئـــاخ هـــەمی زێرێ ســـەڤـــایە

٣- خـــۆشی نە ئـــەوە پاخـــلێ تژی کـــەی ژ دەراڤـــا
دل خـــــۆشی نەبیـــــت مـــالْ هـــەمی دەردو بەلایە

٤- کـــا خۆشی وەکـــی فکـــرە ئەســـیر مـا ل دەماغا
مـــا بۆچییە ژیـــن وەقتێ کـــو ئـــەزمـــانێ برایە

٥- سەربەستییە ئینسانی دگێڕیت ب سەعادەت
ئەمنیەتە بۆ بزنێ دکەت گورگی برایە

٦- ئەڤرۆ خەبەرێ خۆش مە گوھ لێ بوو کو بەدرخان
ساخبوو ڤە دشەخسێ نەڤیادا ڤەگەڕایە

٧- هندیکە جەلادەت ب جەلادەت وەکی شێرا
کامیران ژی ب کەمال و ئەدەبا میرێ هەمایە

٨- بۆ جەنگ و جدالا وەکی شێران وپلنگا
وەختێ قەلەمێ دوڕ وەکی لێمشتێ ڕژایە

٩- ئەڤمللەتە دێ گەنگی حەقێ قەنجیێ ڕاکەت
یا ژھەمیا سڤکتر ب گرانی یاخو چیایە

١٠- یارەبی حفزکەی ئەڤی مللەتێ موحتاج
ڤان هەردوو عەزیزان کو کەسێ دی مە نە مایە

١١- کەیفێ دلێ ڤی پیرە مەلایی ڕاکرە ڕەقسی
ماپیر وەکی جان بوون ڤە؟ کەرەم کارێ خودایە

(ژ دەسپێکێ پێنج دێر بۆ ژبەرکرنێنە)

ژێـــدەر:

١-گۆڤارا (هاوار) ژمارە (٥٠) سالّا ١٩٤٢

٢-هۆزانڤانێن كورد -سادق بەهائەدین -چاپا ئێكێ -بەغدا -١٩٨٠

رامانا پەیڤان:

مشەخت بوویە : دەربەدەر بوویە.

ئاكنجی بوون : بنەجهـ بوون.

ئۆلدار : دیندار.

ل جەم : ل دەف.

ژی : عەمر، تەمەن.

لێ : بەلێ.

قڕكرن : ژناڤبرن.

موتفق بن : رێك بكەڤن.

بۆ وە : بۆ هەوە.

زیقەت : تەنگاڤی.

خشیانە سەر : بسەردا هات.

بزاف : خەبات.

فەرسەت : دەلیڤە.

حەسرەت : دلتەنگی.

حەق : ماف.

مەوتن : نیشتمان

عنوان : ناڤ و نیشان.

بێ قیمەت : بێ بەها.

دەین : قەرز.

سڕەك : نهێنیەك.

دەراڤ : پارە، دراڤ.

قەومیەت : نەتەوە.

هجرەتا وی : وەغەرا وی.

سەما : داوەت.

حفزکەی : بپارێزی.

شێخ محەمەدێ خاڵ

١٩٠٤ - ١٩٨٩ز

کورتیەک ژ ژیانا وی:

زانا و نڤیسەرێ مەزن ناڤێ وی (محەمەد کوڕێ شێخ عەلی کوڕێ حاجی شێخ ئەمین کوڕێ شێخ محەمەدێ خاڵ)ە. ل سالا (١٩٠٤)ێ زایینی ل باژێرێ (سلێمانیێ) ل تاخێ گوێژە ژدایك بوویە، ل ١٩٨٩/٧/١٥ هەر ل باژێرێ سلێمانیێ چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ و ل گرێ سەیوان تەرمێ وی یێ پاقژ هاتییە ڤەشارتن.

شێخ محەمەدێ خاڵ ژبنەماڵەکا ئایین پەروەرو زانا بوو، هەر ژ زارۆکینیێ مژویلی دەرس خواندن و مزگەفتێ بوو. دەستویریا مەلاتیێ وەرگرتییە، بوویە (مامۆستا) ل مزگەفتا حاجی شێخ ئەمین، کو مزگەفتا وان بوو، ل سالا ١٩٣٩ بوو (قازی) ل باژێرێ (سلێمانی، کەرکووك، مویسل) ل سالا ١٩٦٧ دەست ژ کاری بەردا، ل سالێن (١٩٧٠-١٩٨٩) ئەندامێ (کۆڕی زانیاری عێراق) و (کۆڕی زانیاری کوردی) بوو ل بەغدا.

بەرهەمێن وی:

شێخ محەمەدێ خاڵ زانایەکێ شارەزا و تێگەهشتی و شیاندار بوو.

رێبازا رەوشەنبیری و خزمەتکرنا زمان و ئەدەبیاتێ نەتەوەیا کوردی گرت.

بەردەوامبوو ل سەر ڤێ رێبازێ هەتا رۆژێن دوماهیێ ژ ژیانا خۆ.

باوەری ب دوو تشتا هەبوو، ئێك موسلمانەتی ب گشتی، دوو نەتەوەیا کورد ب تایبەتی، زەڤیا پیرۆزا رەوشەنبیریا (خالّ)ێ زانا درامەتێ هەمە جۆرێ کەلەپووریّ کوردی تێدا دەرکەفتییە، ژڤی لایڤە مامۆستا (خالّ) گەلەك بەرهەمێن بهادار هەنە چ ب زمانێ کوردی چ ب زمانێ عەرەبی ژوان (شێخ معروف النودهی) کو ب زمانێ عەرەبییە بەحسێ بەرهەم وخزمەتێن زانایەکێ مەزنێ کورد دکەت ب زمانێ عەرەبی، هەر وەسا کتێبەکا دی ب زمانێ عەرەبی ل سەر (المفتی الزهاوی) هەیە.

ب زمانێ کوردی ژی کۆمەلّەکا بەرهەمان هەیە ژوان (فەرهەنگی خالّ) کو ب سێ بەرگا چاپکرییە وفەرهەنگەکە ژ کوردی بۆ کوردییە. بەرگێ ئێکێ ل سالّا ١٩٦٠ چاپکرییە ل سلێمانیێ وبەرگێ دووێ ژی ل سالّا ١٩٦٤ هەر ل سلێمانیێ چاپکرییە، بەرگێ سێیێ ژی ل سالّا ١٩٧٦ چاپکرییە، هەتا نوکە ب ئێك ژ فەرهەنگێن باش یێن زمانێ کوردی دهێتە دانان، کو شیایە گەلەك پەیڤێن زمانێ کوردی دڤێ فەرهەنگێدا کۆم بکەت، ب ڤێ ژی بوویە گەنجینەکا دەولەمەندیا زمانێ مە و ب ژێدەرەکێ مەزن دهێتە هژمارتن بۆ فەرهەنگێن دی کو پشتی وێ هاتنە چاپکرن، بەرهەمەکێ دی یێ مامۆستا (خالّ) کتێبا (پەندی پێشینان)ە، هەتا نوکە سێ جارا هاتییە چاپکرن، جارا ئێکێ ل سالّا ١٩٥٧ بەلاڤەکرییە کو (١٣٠٨) پەند تێدایە، دڤی سامانیدا رەفتارا تایبەتی و هزرکرنا مللەتێ کورد و رەوشا جڤاکی وژیانا روون وئاشکەرا دیارە.

شاکارێ مللەت و نەتەوەیا کوردە، ئەوی رێك خستینە، ل سالاّ ١٩٧١ هەر ئەو کتێب چاپکرییە و ژمارا پەندا زێدەتر لێکرن و گەهاندنە (٣٨٩٣) پەند، ل سالاّ (٢٠٠٠) زایینی دیسان ئەڤ بەرهەمە ب چاپەکا جوانترو قەشەنگتر ل باژێرێ سلێمانیێ هاتە چاپکرن، ئانکو جارا سێییێ کو ئەڤ بەرهەمە وەك خۆ گەنجینەکا پڕ گەوهەرە، هەتا نوکە ب پاقژترین کارێ کۆمکرنا (پەندێ پێشینان) دهێتە دانان کو ل کوردستانێ هاتبیتە کرن و زۆرترین ژمارا پەندێن کوردی تێدا هاتبنە کۆمکرن.

هەروەسا مامۆستا (خاڵ) ب سەدان گۆتار بەلاڤەکرینە دگۆڤارو رۆژنامێن کوردیدا لدۆر زمان و ئەدەب و رەخنە و ئایین و تەسەوف، ژبلی وان بەرهەمێن مە بەحسکرین.

ئەڤ بەرهەمە ژی هەنە کو مستەکن ژ بێدەرەکێ:

١-فەلسەفەی ئایینی ئیسلام -١٩٣٨

٢-تەفسیری خاڵ -جزئێ ئێکێ -١٩٦٩

٣-تەفسیری خاڵ -جزئێ دووێ -١٩٧٢

٤-مەولوودنامە -١٩٧٢

٥-ناگەی دەروون -١٩٧٦

ژبلی ڤان بەرهەمان شێخ محەمەد خاڵ دەستنڤیس و چاپەمەنیا بژارە یا کتێبخانا خۆ بەلاڤەکرینە، هاتییە و چ دەستنڤیس و چاپکریێ بژارەیێ بهاداریێ د کتێبخانا ویدا هەیە چ ب زمانێ کوردی یان عەرەبی یان فارسی

یان تورکی هەمی ب شێوەکێ لیستە بەلاڤەکرینە کو تێدا خەتێ وێ خۆشە یان ناهێتە خواندن، کارتەمامە یان کێمە، ژمارا بەرپەرا چەندە کو ئەڤە ژی ب بەشەکێ گرنگیدان ب کەلەپورێ نەتەوایەتی دهێتە هژمارتن. شێخ محەمەد خاڵ ئێك بوو ژ پەخشان نڤیسێن شیاندار کو زمانەکێ پاقژو زەلال وەرهوان دنڤیسی، لڤێرە دێ پارچە نڤیسینکەکا وی بەلاڤەکەین کو گۆتارەکا ڕەخنەیی یە. ل دور دیوانا شاعیرێ مە یێ پایەبەرز شێخ رەزایێ تالەبانی نڤیسییە و دگۆڤارا (کۆڕی زانیاری کورد)دا بەرگێ بیستێ هاتییە بەلاڤەکرن مرنا وی ل سالا ١٩٨٩.

((داخی گیانم ئەگەر شیعری هەموو شاعیرەکانمان کۆبکرانایەتەوە لە وەختی خۆیا، ئێستا بەسەدەها دیوانمان ئەبوو، بەڵام بەداخەوە لەهەزارا یەکێکیان شیعریان نە نووسراوە کۆنە کراوەتەوە، لەگەڵ مردنی خویان، شیعرەکانیشیان مردوون و نێژراون، وە بەبێ ناونیشان چونەتەوە بیابانی نەبوونی، تەنانەت ناوی شاعیرەکانیشمان پێ نەگەیشتووە ئەم دەپانزە بیست دیوانەی کە ئێستا لەناومان هەن بەچاپکراوو دەست نووسەوە هەر شاعیری ناوچە خۆمانن لە دوو سەد ساڵ لە مەو پێشەوە، ئینجا ئەبێ شاعیرانی کوردستانی گەورە لەدەوروبەری بابا تاهیری هەمەدانییەوە، کە هەزار ساڵ لەمەو پێش بووین و چەندبووبن و چۆن بووین، ئەمە مەگەر هەر خوا بزانێ . . .

باشە شاعیرە کۆنەکانی دەوری بابەتاهیری هەمەدانی ئەگەر فەوتابن لەبەر دووریی ڕۆژگاری، ئەی شاعیرەکانی دەوری خۆمان بۆچی شیعرەکانیان فەوتاون؟!

زۆر دوور نەڕۆین ئەوە شێخ ڕەزای تاڵەبانی کە پێچی مێزەرێکە کۆچی دوایی کردووە، تا ئێستا دووجار دیوانەکەی لە چاپ دراوە بەڵام بەداخەوە لە دەیەکێکی کۆکراوەتەوە؟ ئەوی کۆشکراوەتەوە هەمووی پڕە لە هەڵەو ساتمەو کەم و کوڕی و کورت و کوێری، بێ گومانم شێخ ڕەزا بەقەد (کەلیم) شیعری فارسی وبەقەد نامق کەمال شیعری تورکی و بەقەد نالی و سالم شیعری کوردی وتووە، بەڵام بەداخەوە بەشی زۆریان لەناو چوون و کوا شیعرەکانی بەهەر چوار زبانەکە چییان لێ هات؟ بۆچی مەردێك لە خزمەکانی خۆی شیعرەکانی کۆنە کردۆتەوە؟ یا بۆ خۆی لە دەفتەرێك هەمووی تۆمار نەکردووە؟ دیوانم نەدیوە بەقەد دیوانی شێخ ڕەزا بەدبەخت و وێران بێ و هەڵەی تیابێ . . . !!))

ژ دەسپێکێ هەتا (ئەی شاعیرەکانی دەوری خۆمان بۆچی شیعرەکانیان فەوتاون) بۆ ژبەرکرنێیە.

ڕەوشەن بەدرخان

(١٩٠٩ - ١٩٩٢)

(یەکگرتنا گەلێ کورد بدە من ئەزێ کوردستانەك سەربەخۆ بدەم تە)

ڕەوشەن بەدرخان

ڕەوشەن بەدرخان کچا م. صالح بەردخان (مەحمود صالح بەدرخان) ە، هەڤژینا جەلادەت عالی بەدرخانە (جەلادەت عالی بەدرخان و م. سالح بەدرخان ژوان بەدرخانیانن یێن خزمەتا ڕۆشنبیرییا کوردی کری). ڕەوشەن بەدرخان ١٩٠٩/٧/١١ ل باژێرێ (قیسەری) ل تورکیا ژدایك بوویە، ژیێ وێ گەهشتە دوو سالا خێزانا وێ بۆ ئەستەمبۆلێ هاتە ڤەگوهاستن، ل سالا ١٩١٣ دەمێ بنەمالا بەدرخانیان بۆ گەلەك وەلاتێن ڕۆژهەلاتا ناڤین هاتینە دوور ئێخستن بابێ وێ نەچاربوو مالا خۆ برە (شام)ێ و ل سالا ١٩١٥ بابێ وێ ژ ئەگەرێ نەخۆشییا تیفۆیێ دچیتە بەر دلۆڤانیا خودێ. خواندنا خۆ یا سەرەتایی ل قوتابخانا (شوعلەت ئەلتەرەقی) یا تورکی دەست پێکر، پشتی سەربازێن تورکی ژ (شام)ێ هاتینە ڤەکێشان و خواندن ل قوتابخانێن سوریێ بوویە ب زمانێن (عەرەبی و ئینگلیزی) خواندنا خۆ، ل (دار ئەلمەعەلیمات)ب داوی ئینایە و ل سالا ١٩٢٥ ل باژێرێ (کەرەك) ل ئوردنێ بوویە فەرمانبەر.

ل سالا ١٩٢٧ جارەکا دی ڕەوشەن بەدرخان ڤەگەڕیایە شامێ و وەك مامۆستایا زمانێ عەرەبی ل قوتابخانا (ئەللائق) دەست ب کارێ خۆ کرییە ب شێوەیەکێ فەرمی (ڕەسمی).

ل سالا ١٩٢٩ شووی کرییه، بەڵی دڤی شویێ خۆدا یا سەرکەفتی نەبوویه و پاش (٢٠) مەهان هاتییه بەردان و دڤی ماوەی دا کچەك هەبوو بناڤێ (ئەسیمه خانم).

ل سالا ١٩٣٤ چوویه ناڤ ڕێزێن ئێکەتیا ئافرەتێن سوریێ و ل سالا ١٩٤٤ نوونەرا ئافرەتێن سوریێ بوویه ل کۆنگرێ جیهانیێ ئافرەتان دا کو ل (قاهیرە) پایتەختێ میسرێ هاتبوو بەستن.

ل سالا ١٩٣٥ شوو ب میر جەلادەت بەدرخان کرییه وکچەك بناڤێ (سینەم خان)و کوڕەك بناڤێ (جەمشید) ژێ هەبوون و ل سالا ١٩٥١ میر جەلادەت چوویه بەر دلۆڤانیا خودێ.

ل سالا ١٩٥٦ دگەل (نوری دێرسمی -حەسەن هشیار -حەیدەر حەیدەری -ئوسمان ئەفەندی) کۆمەلا زانست و ڕۆشنبیری ل (حەلەب)ێ پێك ئینایه (دامەزراندییه).

هەتا سالا ١٩٦٤ێ درێژی ب کارێ خۆ وەك مامۆستا دایه ول سالا ١٩٦٥ێ هاتییه خانەنشینکرن. ل سالا ١٩٧٢ێ بەشداری دکۆنگرێ سێیێ یێ ئێکەتیا ئافرەتێن کوردستانێ داکرییه کو ل کوردستانا عیراقێ هاتبوو گرێدان.

هەتا سالا ١٩٧٢ێ ل شامێ ژیایه پاشان ژیانا خۆ ل (بانیاس) بریه سەر ل سالا ١٩٩٢ێ چوویه بەر دلۆڤانیا خودێ هەمان سالدا ژلاوەکێ کورد ڕە دبێژیت (کوڕێ من دەمێ ئەم هەین هوون هێشت پێ نەگەهشتبوون ئیرۆ هوون پێ گەهشتنه ئەم سەر داڕێ ژیانێ نامێنن، کوڕێ من حەز ژ هەڤ بکن، دگەل هەڤ هاریکاربن، یەك بگرن و ژ هەڤ جودا نەبن، کوڕێ من یەکگرتنا

گەلێ کورد بدە من ئەزێ کوردستانەك سەربەخۆ بدەم تە).

خزمەتا ڕەوشەن بەدرخان دواڕێ ڕۆشنبیری و دۆزا کوردیدا

دگۆڤارا هاوار (١٩٣٢)دا زۆر خزمەتا ڕۆشنبیری و دۆزا کوردی کرییە. ڕەوشەن بەدرخان ئێکەمین ئافرەتا کوردە ل گۆڤارا هاوار گۆتارێن خۆ ب زمانێ کوردی (کرمانجی) ئەلفا بێ یا لاتینی نڤیسین و بەلاڤەکرین.

ل سالا ١٩٧١ێ وەك ئەندامەکا فەخری بۆ کۆڕێ زانیاری کورد هاتییە هەلبژارتن و لایێ کۆڕێ زانیاری کورد ڤە هاتییە راسپاردن کو بچیتە ئەستەمبۆل و ژ پەرتوکخانێن وێ ژێدەرو بەلگەنامە و پەرتووکێن چاپکری و دەست نڤیسێن پەیوەندی ب ئەدەب و زمان و مێژوو کەلەپووڕێ کوردی ڤە هەی کۆم بکەت و بۆ کۆڕێ زانیاری ب هنێریت، ڕەوشەن بەدرخانێ زۆر سەرکەفتیانە کارێ خۆ جێ بەجێ کر.

ل سالا ١٩٥٧ێ کۆنگرێ ئێکێ یا وەلاتێن دەریا یا سپی و ڕۆژهەلاتا ناڤین دژی کۆلونیالیێ ل ئەسپانیا (یونان) هاتە گرێدان و ڕوشەن بەدرخانێ پشکداری تێداکر کۆ ئێکەمین ئافرەتا کورد بوو بۆ جارا ئێکێ پشکداریێ دکۆنگرێ جیهانێ دادکەت.

ئەڤە پارچە نڤیسینەکا ڕەوشەن بەدرخانە کو دگۆڤارا هاوار ژمارە (٢٧) یا ١٥ی نیسانا ١٩٤١ێ دا بەلاڤبووی ل ژێر ناڤێ (ستوونا کابانیان کابانی و مامۆستە):

((خوەهێن من ئێن دەلال، هەروەکی هوون ژی دزانن دەردێ مللەتێ مە ئێ مەزن و غەدار نەزانییە، نەزانین نەخوەشییەك و دەرمانێ وێ زانینە. نك مللەتێن خودان حکوومەت و تەشکیلات ڤێ نەخوەشیێ دخستەخانەیێن خسوسی دە دەرمان دکن و ژوان خەستەخانان ڕە (دبستان) دبێژن. مامۆستە پزیشکێن وێ خەستەخانەیێ نە، مللەتێ مە نەخوە دیێ وان خستەخانانە، مللەتێ مە مللەتەکی بێ تەشکیلات، بێ خەوەدی وسەری، مللەتەکی بەلاولایەو دبن حکمێ مللەتێن دوژمن دن، مللەتێن دوژمن دەیە، لێ دوژمنێ مە ئێ مەزن، ئێ مەزنتر نەزانییە. دڤێت ئەم شەڕێ وی دوژمنێ غەدار بکن. دڤی شەڕی دە ژی مە ژنێن کوردمانج ڕە دڤێت کو ئاریکاری مێرێن خوە بکن زارۆیێن خوە بعەلمینن خوەندن و نڤیساندنێ و وان ژ نەخوەشییا نەزانیێ خەلاس بکن))

(ژدەسپێکێ هەتا میللەتێن دوژمن دەیە بۆ ژبەرکرنێیە)

رامانا پەیڤان:

دبستان : قوتابخانە.

نەخوە دیێ وانە : خودانێ وان نینە.

نڤیساندن : نڤیسین.

زارۆیێن خوە : زارۆکێن خۆ.

هوون ژی : هوین ژی، هنگوش.

((بەشێ خواندنێ))

١- خەج و سیامەند.

٢- تویتن.

٣- مەقام و ئاوازو ئامیرێن موزیکا کوردی.

٤- خەییام.

٥- شیللی.

٦- چوونا سەر هەیڤێ.

٧- پیشەسازی دناڤ کوردەواریێدا.

٨- تازیا گورانی بۆ پیرەمێردی.

٩- میکرۆبێن دۆست.

١٠- شاعیرێ نەتەوەیی.

١١- گالیلۆ.

١٢- بەرهەمێ زۆر و دابەشکرنا ب هەمیانە.

١٣- کەرکووك.

١٤- گوڵە میخەك.

خەج و سیامەند

هەمی داستانێن ئەڤینی یێن کوردی، دگەل بەحسێ ئازادیێ خۆ گوریکرنێدا، وێنەیێ وەفادارییێ و ئاخفتن و پەیمانان بریە سەر، دهەمی داستانەکا دلداریا کوردیدا سۆزا ئەڤینێ و دلداریا ڕۆژ هەلاتی دیاردکەت، دناڤ ڤاناژییدا، دیسان دیمەنێ کێشەیەکێ هەر یێ دیارە، کیشەیا دناڤبەرا باشی و خراپییێ دا، دناڤبەرا پاقژی و نەپاقژیێدا، وەفادارییێ و راستیێ دگەل بێ پیمانییێدا، دڤێرە ژییدا دیسان گیانێ مللەتی دەردکەڤیت وئەڤ دۆزە ب لایەکێ دیڤە دهێتە گرێدان ب وی دۆزا کو ژیانا جڤاکیدا هەی.

لەوا زۆر جاران دێ بینین قەهرەمانێن داستانا ئەڤینی، مرۆڤێ رێنجبەر و زەحمەت کێشە و ب هەمی خەسلەت ونیشانێن ڤان کەساندا ژ ڕەوشت و کردارو دەرئەنجامیدا، وێنەیێ مەردایەتیێ و ئازایەتیێ و وەفادارییێ و خوگوریکرنێ یا دیارە.

چەند داستانێن کوردی هەنە کو چیرۆکا حەزلێکرنا کوڕێ جوتیارەکی دگەل کچا ئاغایەکی دهێتە گێران، ئەرێ دێ شێین بەحسێ ڤێ ئەڤینییێ بکەین و ئەڤێ بکەینە نموونەیەك بۆ هیڤییێن بەردەوام یێن مرۆڤی هیڤی ب ژیانا باشترو خوشتر گەهشتن هەبیت؟ گەلەك جاران ژی دبیت هەر ئەو کچا ئاغایە دوتمام و کەس و مرۆڤا جوتیاری، وەکی دداستانا خەج و سیامەندیدا دبینین ئەو داستانەیا کو هەر ب تمامی داستانەکا کوردییە و بەشەکە ژ گەنجیینەیا نەتەوەیی مە و دناڤ کوردانداژۆر یا بەلاڤە.

عوبەیدڵڵایێ ئەیوبیان[1]: دپێشەکییا فارسییا چاپا خەج و سیامەندیدا نڤسییە:

((مێژووی ژیانی خەج و سیامەند دیارنییە. ئەم بێ مێژوویە بەقسەی یەکێك لە مامۆستایان شتێکی تایبەتی خەڵکی چیایە، بەیتی خەج و سیامەند وێنەی گیان بەخشینە، داستانێکی ڕاستەقینەیە کە لەسەر گوزەشتەی سۆزمەندی سیامەندی قارەمان و ئارەزووی سادە، بەڵام گیان بەخش و لە عەشق و وەفاداری و گیان بەخشینی (خەج)ی فیداکاری وەرگیراوە)).

ل دویڤ وێ پێشەکێی خەج و سیامەند خەلکی گوندێن سەر ب بلنداهێن (چیایێ سیپانێ) ڤەیە ل دەڤەرا مەهابادێ. لێ جۆرێ دی یێ گێڕانا ڤێ چیرۆکێ ب کرمانجی (سیپان) دبەنە لایێ دەریایێ وانێ، ژڤێ داستانێ ئەم دشێین (بیرو هزرا ڕوون و ئاشکرا و دەروونێ زیندی یێ میللی وهونەرێ خەلکێ کوردستانێ بگەهین، ئەڤە داستانەکا عەشق و ئوڤینیێ یە کو هەمبەری وێ کێم داستان هەنە، چونکی ب جۆرە هونەرەکێ بال کێشی هاتییە نڤیسین، جۆرێ هزرکرنا کوڕو کچان ب عەشق و ئەڤینی و خوشەویستییدا نیشاددەت و دستوورێن خۆدا ئێکە ژوان بەرهەمێن ب دیمەنێن دەروونی و دیمەنێ مەعنەوی یێ ناڤ کوردان.

دڤێ داستانێدا وەکی هەمی داستانێن ئەڤینیێ ل گوپیتکا چیایێن کوردستانێ، وەکی چیرۆکا بن دارو تڕاشان و ئەردان و زبارێن دورینێ و دار کێشانێ . . . .

(١) عوبەیدڵڵایێ ئەیوبیان ل سالا ١٩٥٦ ل تەورێزێ، داستانا (خەج و سیامەند)ی ب پیتێن لاتینی چاپ کرییە فارسی و پێشەکی بۆ نڤیسییە.

(خەج و سیامەند)[1] حەز ل ئێکو دوو دکەن وپەیمانا ئەڤینیێ و وەفادارییێ دناڤبەرا خۆدا گرێددەن، کەس و کارێن خەجێ ڕازی نابن کچا خۆ بدەنە سیامەندێ هەژار بلا پسمامێ وی ژی بیت، لەورا خەج بریارا وێ چەندێ ددەت ل گەل سیامەندی خۆ بدەتە ڕەڤان سیارێن عەشیرەتا وان ب دویڤ دکەڤن، سیامەند شەڕەکێ دژوار و ئازاد دگەل واندا دکەت، هەتا داوییێ تیرەك سنگێ وی دسمیت و ل سەرێ چیاییێ پڕ بەر و دار گرێل دبیت و دفڕیت و (خەج) ژی خۆ ددیڤدا دهاڤیتە خوار ب رەخ ئەڤیندارێ خوڤە دمریت.

سیامەند ژی بەری بمریت بەرێ خۆ ددەتە خەجێ و دبێژیت:

((سیامەند گاز دەکا: وەی لەمن ... توخوا (خەج)ێ بەسەرو ڕووی سوورەوە، مەکە- هەی -ڕۆ ڕوو گریانێ. میهرو جەمبەری خۆشەویستت لە دلّما تاکو مەرانی ئاورێکی بەردەوامە لە هەناوێ، نە بەر گورەژنی شیبانی نیوە شەوێ دەکوژێتەوە، نە بە پڕیژکا دەبارانێ.

بۆ چڕۆکێکم لەتەنی هەلّدەستی لە گوییێن هەوری ڕەش دەگەڕێتەوە کەلێنی ئاسمانێ)).

(١) خەج و سیانەند ب دوو دیالیکتێن مەزنێن کوردی هەیە، ل زۆر دەڤەرێن جودا جودا ل کو ردستانێ ل دویڤ شێوە و زارێ دەڤەر پێ دئاخڤن ئەڤ داستانە یا بەلاڤە. ئەوا هەتا نوکە هاتییە چاپکرن، ئەوا ل بەریڤانێ دکتور حاجی جندی (١٤٨) لاپەراندا ل گەل ناڤەڕۆکیێن دی یێن (نڤیسارکاریا کرمانجییا سۆڤیتی - ١٩٥٧) ل ژێر ناڤێ (سیامەند و خەجێ) چاپ کرییە، هەروەسا ئەو چاپا عوبەیدللاّیێ ئەیوبییانی، هەر وەکی محەمەد توفیق وەردی ل دەڤەرا شەڤلاوە جورەکێ ڤێ داستانێ نڤیسیە ڤە.

دڤێ داستانێدا هەروەکی بێ ئومێدیێ و کارەساتێ نیشاددەت، دیسان هەتا سەکەراتا مرنێ ژی دەست ژ ئەڤینی و و وەفاداریا خۆ هەلنەگرت و یادیارە، بەری مرنا سیامەندی دبێژیتە خەجێ:

((ئاخ ... ئاخ... ئەمن چ بکەم: نەم ماوە مەودای دەس کردنەوەی، جەنگەی دەخۆر ئانانێ... ئاخ دەستم ناگرێتەوە شینگی گەروماری چرگەی خەنجەری دەبانێ. لەبۆت بگرمەوە سەرو خواری ولاتی کرمانجاتێ و شەش دانگی دە کۆنە مەیدانێ))

خەجێ دەمێ ڤێ دلسۆزیا سیامەندی دبینیت، چارەنڤیسێ خۆ ب وی ڤەگرێددەت دناڤ جەرگێ بێ ئومێدیێ دا بڕیاراخۆ ددەت* و دبیتە وێنەیێ وەفادارییێ وئازایەتییێ، برایێن وێ نێزیکی وی دبن و دبێژن بکوژن سزایێ رەڤینا وێ دگەل سیامەندی، بەلێ ئەو هەوار دکەت:

((جا بەخوا: ئەوانەی دێن، چ هۆمیرو گزیرن، چ کومێل و راسپێرن. چ مێ گەلن، چ نێرن، لێم خۆشن یا زویرن، ناتوانن سیامەندەگیان، تا پشوویەکم مابێ لە تۆم ببوێرن)).

سیامەند ل سەرێ چیایی کەفتە خوارێ، بەری برایێن خەجێ بگەهنێ، خەجێژی خوددویڤدادهاڤیتەخوارێوبەریبمریتشینبەکێبوسیامەندی دکەت، کو دگەهیتە وێ شینا زینێ بۆ مەمێ دانای، تمام وەکی ئێکن، هەروەکی شاعیرێ مەزنی ڕووس (لیرمانتۆف) ل داستانا (دایمۆن-دێو) نڤیسییە کو

* ستراتبیژێ هونەرمەند (عیسا بەرواری) خودێ لێ رازی (خەج و سیامەند) ب مەقامەکا تایبەت دبێژیت.

دبیت هەرگیانی رۆژهەلات و دەڤەرا قەفقاس ئەو ئیلهامە دابیتێ:

خەجێ دبێژیت:

جا ژیان چییە؟ گیا ن بۆ چییە؟

چۆن بڵێین ئەوەتانێ ماوە، خەجی سیامەندییە.

بەخودای، خودای پاکی، بە یەزدانی ڕووناکی

سوێند بەجوانی و چاکی، بە (تۆ) ڕۆڵەی ئاوو خاکی

بە خۆشەویستی و جوانی، بە مەرگ و بەژیانی.

بەڕۆژی ئسمانی، بە ئاوە ڕوونەکەی کانی.

بە پیری کامەرانی، لاوۆ هەر تۆم خودانی.

بە چاکی کەسکەوانی، بەسوورە گەنم ونانی.

لە مرنی یا لەمانی، بزانی یا نەزانی.

بەڕاستی و ڕەوانی، سیامەند گیانی گیانی.

لاوۆ هەر تۆم خودانی،

لاوۆ هەر تۆم خودانی.

تا ماووم بەتەماتم... ئەزیش بەدووتدا هاتم!

ئەڤ دوماهیا تراژییدیا مرنا خەج و سیامەندی هیڤی کوشتن نینە ددلیدا، نەسەر شۆڕکرنە بۆ زۆرداریێ، وێنەیێ دیتنا کارەساتێ نینە دژیانێدا، بەلکی هەوارەکە بۆ بزاڤەکێ بەرامبەر وان هەمی رێك و جهێن کارەساتان ساخ دکەنەڤە.

خەجێ بەری مرنا خۆ بەحسێ چەوانیا مرنا خۆ دکەت و دبێژیت:

((ڕاسپێر بێ، منیش لە (زارگەلێ) لە تەنیشت گۆڕی سیامەندە خۆشەویستەکەم، ناکامی جوانە مەرگی بنێژن)).

ئەو چیرۆکە تاڵ و شرینە بەسەرهاتی دوو جەهێڵی ناکامە بگێڕنەوە بۆ منداڵان بۆ کوڕو کچانی دەکرمانجیا تێی بنێژن. ئەو دای و بابانەی کچیان بێ دڵ دەکەن، بەزۆری بەمێردیان دەدەن، تاڵی ئەو هێنگە (ڕاو- ڕاوە) نالەبارەی بچێژن.

دەبڵێن، خۆشتر بژێیتەوەو ڕاوەستاوبێ دابی بەرزی خوازبێنی و کچ بەمێردانی کرمانجاتێ بە دڵی کوڕو کچانا (شوێنی دای وبابانە) گەلێ- هێژاو لەمێژن.

چ ژڤێ داستانێ و چ ژ هەمی داستان و داستانێن دی یێن کوردی، ئەنجامەك دەست مەدکەڤیت، ئەو ژی ئەڤەیە کو قەهرەمانێ ئەڤانژی وەکو چیرۆك هەر مرۆڤ ب خۆ بوویە، ئەڤە ژلایەکی ڤە وێ چەندێ نیشامەددەت کو داستان بەرهەمێ پشی ئەفسانێیە د مێژوویا ئەدەبێ کوردیدا و ژلایەکێ دیڤە وی بایەخ وبهایێ مەزن دیاردکەت کو دناڤ مللەتێن دیدا ددەنە مرۆڤی و ژیانا وی، هەر وەسا هەستێ وی یێ دەروونی وب ڕابوون و رۆنشتناوی.

ب دەستکاریڤە ژ پەرتووکا

(ئەدەبی فولکلوری کوردی)

د. عزەدین مستەفا ڕەسول وەرگێرایە

ڕاڤەکرنا پەیڤان:

گۆر : قەبر -ترب.

پەیمان بردنە گۆرەوە : هەتا مرنێ پەیمان نەشکاندن.

کێشە : دۆز.

دەسمێ : کۆن دکەت.

میهر : خوشەویستی، بشکورین.

بۆ چرووك : بێنا گۆشتێ سووتی.

شێنگی گەرو مار : تیرا گەرو مار.

ببێژن : فەشێلان.

هێنگ : دەم، چاخ.

دان وستاندن:

١-تو چ دەربارەی خەج و سیامەندی دزانی؟

٢-ئەوا تە خواندی، پەیوەندی ب وی بەحسێ داستانێڤە چییە کو ل سالێن بۆریدا تە خواندین؟

٣-چ ژ بەراوردییا خەج و سیامەند و شیعرا لێرماتووڤی گەهشتی؟

٤-دڤی بەحسی دا تو گەهشتیی چ ئەنجامەکی؟

٥-نڤیسەرێ پەرتووکێ، بەحسێ (خەج و سیامەند)ی ب وی شێوەی لێکدایە کو تە خواندی، ئەرێ تو دشیێ چیرۆکەکا دی یا ئەڤینی هەر بڤی شێوەی بنڤێسی ولێکبدەی؟

تویتن

وەلاتێ مە وەلاتێ ب خێرو بێر، بەرو بەرهەمێ هەمی جۆرە چاندنەکێ تێدا دهێتە چاندن و بەرهەم ئینان و هەمی جۆرە دارو بارو تراش تێدا شین دبن، ژوانا کو گەلەك دکەڤندا ل وەلاتێ مە دهێتە پەروەردەکرن و چاندن و مفایێ بازرگانی و ئابووری لێ دهێتە وەرگرتن تویتنە تویتن، سامان و متایەکێ زۆر ب بهایە بۆ وەلاتێ مە و ب هزاران جوتیار و بازرگان و فەرمانبەر ب چاندن و کاروبارێن تویتنێ دمژیلن و ژیانا وان یا پێڤە گرێدایە. بەلێ ئەڤ چەندە هەتا نوکە بشێوەکی کەڤن و دوور ژ رێکێن زانستییە، ئەڤ بەرهەمە یێ پێگەهاندی و چاڤێ خۆ ددایێ. ژ ئەگەرێ پێشەفتنا وەلاتێ مە و هێدی هێدی چاندن و پەروەردەکرنا تویتنێ ب رێکێن زانستی باشتر لێ دهێت، ب تایبەتی دەمێ حکومەتێ رێڤەبەریەکا تایبەت دامەزراندی کو چەند پشك و لقێن بۆ ڤەکرین، ژ بۆ چاڤدێری و پێشئێخستنا چاندن و بەرهەم ئینانا تویتنێ و هەروەسا هاریکاریا جوتیارو فەلاحان، ژوانا کو هەردەم مژویلی ڤی کارینە، ژبەرهندێ ئەم دبینین کو رێڤەبەریا (ئینحسارا تویتنێ) هەردەم یا مژویلی وێ چەندێیە کو بواری چاندنا تویتنی و کرین و فرۆتن وبکارئینانا وێ دناڤ وەلاتی دا و بکارئینانا وێ د کارگەها جگاراندا، هەروەسا فروتنا وێ بۆ دەرڤەی وەلاتی بەرەڤ باش دبەت و وەلێ بکەت کو مفایەکێ باش بگەهینیتە هەمیان.

ژبەر هندێ ل وەلاتی مە بتایبەتی ل دەڤەرا کوردستانێدا گەلەك جۆرێن تویتنێ دهێنە چاندن و دهێنە پەروەردەکرن و دگەهیتە بەرهەمی، دڤێ دوماهیێدا دەولەتێ و هەرێمێ ژی هەمی ئەو کارخانەو کارگەهێن جگارەیان دروست کرن و تویتنا پێدڤی ئێخستیە ژێر دەستێ خۆڤە، ژبلی هندێ کو چەندین کارخانە و کارگەە دامەزراندن وەکو کارخانا جگارەیا سولەیمانیێ.

ژبۆ چاندنا تویتنێ گەلەك پێنگاڤ هەنە کو جوتیار و تویتنکەر دڤێت باڤێژن ول دویڤ بچن بۆ چاندنەکا باش.

ل دەسپێکا هەیڤا مارتێدا تۆڤ دهێتە چاندن و سەخبێردکەن ژ نەخۆشی و چویچکان دپارێزن، ل دویڤ دەستوورەکێ تایبەت ئاڤ ددەن ل ناڤ حەود و مشاراندا دچینن، پاشی پشتی دگەهیت بەلگان دێ ژێ ڤەکەن و دێ کەنە گلوازە و لسەر داران ددانن هەتا هشك بیت، بۆ ماوەیێ (١٢) ڕۆژان دێ لبەر هەتاڤێ دانن، ل دویڤدا دێ ل ژوور و سەباتاندا هەلاویسن، پاشی دێ کەنە دناڤ خەرارو گونییاندا دێ داگرن و ئامادەکەن بۆ فروتنێ، بۆ رێڤەبەریا ئێحسارا تویتنێ، تویتن ل گەلەك وەلاتێن جیهانێدا دهێتە چاندن و سەخبێرکرن وەکی (تورکیا ، ئیران ، بولگاریا ، ئەمریکا ، ئوسترالیا. . .)

راڤەکرنا پەیڤان:

متایەکێ باش	: بەرهەمەکێ باش.
کارخانە	: کارگەھـ -مەعمەل.
ب رێکێن زانستی	: ب شێوەیەکێ زانستی (علمی).
حەود و مشار	: حەود کەرتك.

دان و ستاندن:

١-تویتن ل کیژ جهی ل وەلاتێ مە دهێتە چاندن؟

٢-ئەرێ تویتنێ مفایێ بازرگانی و ئابووری هەیە؟

٣-ئەو رێڤەبەریا ب کاروبارێن تویتنێ ڕادبیت چ دبێژنی و چ دکەت.

٤-تویتن ل کیژ هەیڤێ دهێتە چاندن؟

مقام و ئاوازو ئامیریێ موٚزیکا کوردی

((شیعرا مەولەوی ب دەنگێ خۆش و هیجرانی (عەزیز ئامینە) ڤەلناڤ مە دا هاتییە نیاسین و پەیدا بوویە. عەزیز سترانبێژەکی عەزیز بوو، دناڤ مەجلیساندا هیجرانی بۆ چیان هەر ژ وی دهات، ئەڤە راستە کو سپێدەهییەکێ ل بەر نێچیرا کەواندا بەندەك گوت و خواندو کەوێ چیایان وەلێ کر گوهبدەتێ و قەب قەبێ بکەن.

ئێك دوو هۆزان هەبوون کو ژ دلێ وی دەردکەفتن، نەخاسمە ل بهاران ول ئێڤاران و ل سەر ئاڤان دەمێ دگوت:

وەهارەن، سەوزەن، ئاوەن، پێکاوەن، یاخوو:

گوڵ چوون ڕووی ئازیز نەزاکەت پۆشان

وەفراوان چـــوون سەیل دیدەی من جۆشان

-یان ژی سپێدەهییان کو ب مقام ڤە دگوت:

لە ورشـــــەی شـــــەونم، لە تۆپی پەردەوە

نێرگس مەست مەست چەم بلاوکردەوە،

ئەڤەنە ئەو دەنگێ دەسپێکیێ بهاران و دلپاقژیا وی دەمێ یارانە. ڤێجا ڤان دەنگان لێك بدەین چ سۆزەکا ئەڤینی دئێخستە مێشکی و دەروونی، ئەڤ سوزە هەر مێشکی من دابوو، من دڤییا بسەر یاراندا دابەشبکەم . . .))

پیرەمێردی ب ڤی رەنگی ڕوحا مەولەوی دەست پی دکەت، ب ڤی شێوەی ئەگەرێ وەرگێرانا هۆزانێن مەولەوی ژ هەورامی بۆ زمانێ ئەدەبی بێ نوکە روون دکەتەڤە.

بەڵێ.. شیعرا مەولەوی کو زوربەیا وی ل سەر کێشا دەھـ پەنجەیی یا کوردی، ب ئاوازێ (قەتار)ڤە دھێتە گوتن، یان بێژین (قەتار) ب شیعرا مەولەوی دھێتە گوتن . . .بەری نوکە ژی قەتار ھەر ھاتییە گوتن.

زانایێ ناڤدارێ کورد (جەمیل بەندی رۆژبەیانی) دەربارەی ناڤێ ستڕانا کوردی، بۆچوون و ڕایەك ھەیە کو دبێژیت:-

((... ڕەنگە ناوی ھەندێ لە گۆرانییەکانی کوردی زۆر کۆن بن، بۆ وێنە (قەتار) ڕەنگە لە وشەی (گاتا)وە گۆڕابێ، و لەکاتی خۆیدا ھەر گاتای پێ وترابێ، ھەروا (ھۆرە)، ڕەنگە گۆرانییەکی تایبەتی بوو بێت بۆ ستایشی (ئاھور مازدا)... ھەروەھا (کەلھوڕی) ڕەنگە (کەلە ئاھۆڕایی) واتە لە گۆرانییە ھەڵبژاردەکانی باسی ئاھوڕا بوو بێت. جگە لەوە گۆرانی (خورشیدی) تا ئێستا گەواھە کە لەکاتی ھەڵاتنی خۆردا وتراوە، بەناوی نیازەوە، چونکە دەبینین بەرامبەر بەوە، گۆرانیی (خاوکەر)مان ھەیە کە بۆ خەوھێنان وتراوە.

ئەم ڕاوردە، لێکۆڵینەوە و لێ دواندنێکی قوولّی دەوێ، زۆر بەجێیە کە (قەتار) لە گاتای زەردەشتەوە یا لە ئاڤێستاوە ھاتبێت، بەڵام دوور نییە (قەتار) ھەر لە وشەی (قەتار)ی عەرەبییەوە ھاتبێت، کە بەمانای کاروان بەکاردەھێنرێت. بەڵگەش بۆ ئەمە، ئەوەیە کە زۆر جار لە مەقامی قەتاردا گۆرانی بێژ دەڵێت: (قەتارێ بێنن غەمانم بارکەن)، یا بەم مەقامەوە جۆرە ھۆنراوێك دەووترێت، کە مانای ڕاستەقینە یا مەجازیی گەشت و ڕۆیشتن و کاروانی تێدا بێت. وەك ئەم دوو فەردەی مەولەوی:

ئـــازیز دیـــارەن وادەی لـــوامەن
ئەلوەدای ئاخر، ئەوە نـــــامامەن
دەوڵەتەکەی وەسڵ پا نەزەوالّەن
جارێوەتەر دیدەن بالات محـــالّەن

(هۆرە) زۆر بەجێیە کە یەکێك بێت لە گۆرانییە تایبەتییەکانی (ئاهورا مازدا)... یا هیچ نەبێت سەرچاوەکەی یەکێك بێت لە گۆرانییە ئاینییەکان. چونکە دەبینی ئێستاش (هۆرە)، هەر تەنیا هۆرەی دەروێشی لەناو کورددا لەمانە هەموو بەناوبانگترە، و دوور نینە (هۆرەو ئاهووراو هاوار) لە ڕووی وشە یا زمانەوە، لەیەك سەرچاوەوە هاتبن، ئەم وشەو مانایە تەواو لە وشەیەکی زمانێکی تری هیندۆ ئەوروپییەوە نزیکە کە ئەویش وشەی (هووڕا)ی ڕووسیە کە بەمانای هاوار یا بلێین -بانگ یا هوتاف- بەکاردێت و نزیکی ئەو مانا کوردییانەیە.

ڕۆژبەیانی، مەقامی خورشیدی- بە مەقامی کاتی خۆر هەڵاتن دادەنێت، بەڵام مەقام زانی بەناوبانگ عەلی مەردان، ئەم مەقامە بە گۆریانی کاتی خۆرنشین دەزانێت، هەر چۆنێك بێت هەر بەستراوە بە خۆرەوە، جا خۆر هەڵات بێت یا خۆرنشین، ئەگەر لەسەر لێکدانەوەکەی ڕۆژبەیانی بڕۆین و گۆرانی کوردی هەموو بەرینەوە سەرسەرچاوەیەکی ئاینی، ئەوا ئەم مەقامی (خورشیدی) یەش دەبەینەوە سەر سەردەمێکی زۆر کۆن، دەیبەینەوە سەر ئەو کاتە کە ڕۆژ جێگەو مانایەکی تایبەتی لی باوەڕی کورددا هەبووە. بەڵام دەتوانین هەڵهاتن و ئاوابوونی ڕۆژیش بە ئیش کردنەوە ببەستین،

هەروەك دەتوانین (هۆرە)ش بكەین بە هاواری كاتی ئیش كردن. مەقامی (خاوگەر) یش دیسان دەبرێتەوە سەر هەردوو سەرچاوەكەی گۆرانی)[1].

دیارە مەبەست ژ هەردوو ژێدەران ئەوە كو نوكە دناڤ گەلەك میللەتاندا جهێ دان و ستاندنێ یە، ئەرێ ستران ژ ژێدەرەكی ئایینی پەیدابوویە، یان ژ كاركرنێ پەیدابوویە. ئەڤ بەحسە دوێ پەرتووكێدا كو ئەو چەند لاپەرێن لسەری مە ژێ وەرگرتینە هاتینە بەحسكرن ودان و ستاندن لسەر كرییە. بەلێ مەرەما مە لڤێرە ساخكرنا ڤی بەحسی نینە، بەلكو مە ئەڤ چەند لاپەڕەنە وەك بەلگە بۆ كەڤناتیا ستران و موزیكێ لنك كوردان ئینانە ڤە. دیارە ستران لنك كوردان زۆر یا كەڤنە و میللەتان ب ساناهی ل دەستپێكا دیرۆكا پەیدابوون و دروست بوونا وان ستران پەیدابوویە، بەلێ ئەو موزیك یا ئێخستیە قالبەكێ زانستی ورێك وجهێ خۆ هەیە، ئەوژی هەر یا كەڤنە و د ژێدەرێن دیروكێدا گەلەك بەلگە بۆ پەیوەندییا كوردان و موزیكی دبینین.

بەدرەدینێ هەولێری كو ل سالا ٦٨٦ی مشەختی -١٢٨٧ی زاینی هاتیە سەر دونیایێ ول سالا ٧٢٩ی مشەختی ١٣٢٨ی زایینی پەرتووكا (ارجوزه الانغام) یا نڤیسی.

(١) ئەو ئاخفتنێن دناڤ دوو كڤانێن مەزندا ژ پەرتووكا (ئەدەبی فۆلكلۆری كوردی) هاتییە وەرگرتن.

عومەرێ خدرێ جەعفەر زادەیێ کوردێ داسنی کو ب جەمالەدینێ داسنی ناڤداربوو، ل سالا ٨٠٠ی مشەختی ١٣٩٧ی زایینی چوویە بەر دلوڤانیا خودێ. گەلەك پەرتووك هەنە ئێك ژوانا پەرتووکا (الکنز المطلوب في علم الدوائر والضرب)، کو ل سەر مۆزیکییە.

مەسعوودی ل پەرتووکا (مروج الذهب)دا دبێژیت: (شوانی کورد شتێکییان داهێنا، کە فووی پێدا دەکرا مێگەلی بلاوی کۆ دەکردەوە).

ژ سیاحەتنامەیا گەڕۆکێ تورك (ئەولیا چەلەبی و مێژوو نڤیسێ کورد شەرەفخانێ بەدلیسی) گەلەك تشت دەربارەی مقام و ئاوازا کوردی تومارکرییە، ئەگەر تەماشەی دیوانا هەر شاعیرەکێ کەڤنێ کورد ژی بکەین دێ بینین کو ب ئاخفتن و سالوخەتڤە بەحسێ گەلەك مەقام و ئاوازا دکەت و ناڤێ گەلەك ئامیرێن موزیکی دئینن ودیارە کو دناڤ کوردانda هەبوون. ئەحمەدێ خانی ناڤێ نێزیکی (٥٥) مەقامان تومارکرییە وەکی شارەزایەکێ موزیکێ مەقام وئاوازێن ئێك دوو جوداکرین، هندەك ڕاو بۆچوون دەربارەی گونجانا مەقامێ و ئاوازێ تێکدا دەربڕینە. هەروەکی پەیوەندییا هندەك مەقامان دگەل هندەك ئامیرێن تایبەتدا دەردئێخیت. وەکی وێ مقاما (گوردان یان کوردان) ب ئامیرێ نایێ دهێتە لێدان و هەروەسا ئەحمەدێ خانی ناڤێ بیست ئامیرێن مۆزیکێ بەحسکرینە و دبەحسێ مۆزیکڤانانداa چەند سترانبێژ و موزیك ژەن ژ ئێك دوو جودا دکرنەڤە، وەکی: رامشگەر و خۆش نەواو موتریب و قەوال و غەزەل خوان و گۆیندە. . . هتد هەروەکی خانی پەیوەندییا ستران و موزیکێ دگەل داوەت و شەهیانێن کوردانda ژبیرنەچووینە، ل دەف شاعیرێن دی ژی تشتەك ژڤان بەحس و ناڤان

دووبارە دبنە ڤە، تنێ مستەفا بەگێ کوردی ناڤێ ستراتیژیێن دەوروبەرێن خۆ و شارەزاییا هەر ئێکی ژوانا د مەقامەکێدا تۆماردکەت، دیارە پیرەمێردو گەلەك شاعیرێن دی ژی هەر چاڤ ل وان کرییە. مەقام و ئاوازا کوردی دگەل دەنگێ شیعرا کوردیدا تێکەل بوویە و شاعیری چ جاران خۆ ژ وێ ئاوازێ جودا نەکرییە.

بەحسێ مەقام و ئاوازو ئامیرێ موزیکا کوردی، گەلەك ڤەکۆلینێن زانستی دڤێت و هەتا نوکە چەند بەحسەك هەنە کو بزاڤا وان ڤەکولینان تێدا بەحس کربیت، ئەڤێ ژی جهەکێ دی دڤێت بۆ بەحسکرنێ، ڕەنگە باشترین ئاخفتن بۆ سەلماندنا ڤی بەحسی و بۆ ب دوماهیئینانێ چەند دێرەك بن کو (گۆران)ی هۆزانا (دەرویش عەبدوڵلا)ی پێ ب دوماهی دئینیت.... بەرێ خۆ ددەتە دودکا دودك ژەنێ پیرێ هونەرمەند و دبێژیت:

ئەوەنـــدەم بیست لە مۆسیقـــا، خـرۆشی ڕۆحی بێگانە
میزاجی کـــوردەواریم تێک چـووە دەرویش عەبدوڵلا،
دەخیلیت بم! دەســـا بەو لاووک و ئای ئای و حـــەیرانە
شـــەپۆلی زەوقی میللی پڕ دەروونی مـــات و چۆڵم کە
لە بیتهۆڤن گـــەڵی زیـــاتر، بـــەڕۆحم ئاشنای، وەڵلا،
دە ئەی دەرویش سکالایەك لە گەڵ ڕۆحی کڵۆڵم کە.

ڕاڤەکرنا پەیڤان:

وەهاران : بەهارە

سەوزە : سەوزی، کەسکاتی

شەونم : خوناڤ

چۆن سەیل : وەك سەیل، مینا سیلاب

چەم : چاڤ

گاتا : دوعان ناڤ (ئافێستا) یا زەردەشتی

گەواهـ : شاهد

لوامەن : چەوا ئەز چویمە

ئەلوەدا : خاتر خواستن (الوداع)

ئەوەنامامەن : چوون و نەچوون

پا ئەزەوالّەن : بێ ئینایە نەبوونێ

جارێوەتەر : جارەکادی

دیدەن : دیتن

ئاهورامازدا : خودایێ باشێ زەردەشتی

میللەتان ئاسایی : وەکی میللەتان

سەلماندن : ئیسبات

خرۆش : جۆش، بیرو هزر

دان و ستاندن:

١-چ تشتی (مەولەوی) لنك پیرەمێردی خوشتڤی كر؟

٢-چ دڤێ دگەهی: كو ستران ژ ژێدەری كاركرنێ ڤە هاتیە ژ ژێدەرێ ئایینی نەهاتیە؟ ژ مامۆستایێ خۆ بپرسە.

٣-دپەرتووكخانەیا خۆدا ل دویڤ ژێدەرەكی بگەڕین و نافێ چەند مەقامێن كوردی و ئامیرێن موزیكا كوردی تومار بكە.

٤-ژوان كەسێن نافێن وان دناڤبەحسیدا هاتین، كی دی پتر بەحسێ موزیكا كوردی كرییە؟

٥-شارەزا دبێژین:

((دڤێت موزیكا هەمی نەتەوە و وەلاتان بەرەف پێشڤەبچیت. بەلێ ژبەر بنیاتی كەڤن و مۆزیكا كلاسیكی یا نەتەوەی)).

تو چ دڤی بەحسی دگەهی؟.

خەییام

دناڤ میللەتێن ڤێ دەڤەرێدا ئانکو دەڤەرا ڕۆژهەلاتا ناڤەڕاست گەلەك زانا و بلیمەت و هۆزانڤان و مێژوو نڤێس و بیرکاریناس و ستێرەنیاس و نوژدارێن مەزن تێدا دیارو پەیدابووینە، کو هەتا هەتایێ دناڤ لاپەڕێن دیرۆکا مرۆڤیدا ناڤێ وان ئاشکرایە و وەکی ستێرا گەشا بەرێ سپێدێ ل ئەسمانێ هونەرو ئەدەبیات و زانستیدا دبرسقن وەکی (ئەبو عەلی سینا و موتەنەبی و حافزو کندی و فارابی و ئیین ل ئەسیر و سییەوەی و خەوارزمی و ئەبو حەیان . . .)

خەییام ئێکە ژ وان ستێرێن گەشتێن ئەسمانێ زانست و ئەدەبی، خەییام ناڤێ وی (ئەبولفەتح عومەر کوڕێ ئیبراهیم لخییام نیشابووری)یە وئێکە ژ زانا و بیرکاریناس و شاعیرێن مەزنێن ئیرانێ یێ سەدێ پێنجێ و دەسپێکا سەدێ شەشێ مشەختی. خەییام هەڤچەرخێ سولتانێ سەلجووقی بوو خەییام چونکی شارەزاو پسپۆر بوو، سالژمێرا خورشیدی رێك خستییە. خەییام ب زمانێ عەرەبی و فارسی بەرهەم هەنە، ژ بەرهەمێن خەییامی یێن ناڤدار ب زمانێ عەرەبی چەند نامەیەك ژ (تەبیعیات و میعراج) هەر وەسا نامەیەکا هەی د (جەبرو مقابلە)د اکو ل سالا ١٨٥١ز ل فەڕەنسا چاپ کرییە. ژبلی ڤانا خەییام شاعیرەکێ خودان شیان وب سەلیقە بوویە و چوارینێن وی ل هەمی جیهانێ دەنگ ڤەداینە، ب هەمی زمانێن زیندی یێن

جیهانێ نقیسینه، خەییامی د چوارینێن خۆدا بیرو باوەرێن فەلسەفی و تیبینێن حەکیمانه یێن خۆ ب شێوەیەکی ساده و ساناهی تێدا گونجاندینه، چوارینێن وی ب عەرەبی ژلایێ گەلەك هۆزانڤان و زانایێن عەرەبڤه کرینه عەرەبی وەکی (ئەحمەد صافی نەجەفی، ئەحمەد رامی...)

هەروەسا ژلایێ مامۆستا (سەلام و گۆران) گەلەك زانا و هۆزانڤانێن دی یێن کوردڤه کرینه کوردی، ئەڤه ژی دوو چوارینێن خەییامینه کو خودێ ژێ رازی شێخ سەلامی کرینه کوردی:

(١)

بەر لەمن تۆ شەوو ڕۆژێ بوو
چەرخی جەفاکار ئەهات و ئەچوو
بۆ سەر ئەم خاکه پێ به ئەسپایی
دانێ، چاوەکەم! چاوی یارێ بوو

(٢)

ئەوەی لەدنیا لەتێ نانی بوو
کەلاوە کۆنی ئاشیانی بوو
پیاوی کەس نەبێ کەس پیاوی نەبێ
هەر ئەو ژیاوە، ئەو ژیانی بوو.

★★★

ڕاڤەکرنا پەیڤان:

ستێرەناس : ستێرە شوناس (فلکی)

پسپۆر : شارەزا و لێ هاتی (متخصص)

چوارین : چوار خشتەکی (رباعیات)

چەرخ : فەلەك

ئاشیان : خانی، هێلین (جهێ ژیانێ)

دان و ستاندن:

١-خەییام ب چ یێ بناڤ و دەنگە؟

٢-ل کیژ سەدەی خەییام ژیایە؟

٣-خەییامی بیرو باوەرێن فەلسەفی یێن خۆ ژ کیڤە دەربڕینە؟

٤- ناڤێ چەند هۆزانڤان و نڤیسەرێن کورد بێژە کو چوارینێن خەییامی کرینە کوردی.

شیللی

ئەڤ ئەردێ ئەم ل سەر دژین، باب و باپیرێن مە ژی ل سەر ژیاینە و هاتینە و چوویینە، گەلەك زەلامێن مەزن و ناڤدار و زانا و قارەمان پەرورده کرینە، کو هەتا هەتایێ ناڤێ وان وەك ستێرەکا گەشا سحاریان ل ئەسمانێ عیلم و زانست و هونەرو شیعرو ئەدبیاتدا دیارە. یا هەژی گوتنێ ئەوە کو مەرەما ڤان جۆرێ زەلامان خۆشی و کامەرانی و پێشکەفتنا مرۆڤان بوو، ب ئێك چاڤ سەحا هەمی گەل و مللەتان دکر.

شاعیرێ بناڤ و دەنگ (شیللی) ئێکە ژ وان زەلامان کو هەتا هەتایێ شیعرێن وی وەك ئاواز و دەنگێ بلبلێ سحاریان ل باغچێ شیعرو ئەدەبیاتدا دەنگ ڤەددەت.

(شیللی) ناڤێ وی (پرسی بایش)ە، شاعیرێ بناڤ و دەنگێ ئنگلیزە. ل سالا ۱۷۹۲ ژدایك بوویە ول سالا ۱۸۲۲مریە.

شیللی ئێکە ژ شاعیرێن ناڤدارێن (قوتابخانا رۆمانسی) د شیعرێدا، ئەڤی شاعیرێ مەزن ل (ئۆکسفۆرد) خواندییە و گەهشتییە پلەیەکا بلند دزانیاری و شاعیرییدا. ل سالا ۱۸۲۱ چوویە ئیتالیا، شیللی وەك هەمی شاعیرو و زانا و رەوشەنبیرێن سەردەمێ خۆ، هەست ب ئێش و ئازارێن مرۆڤ و مرۆڤایەتیێ کرییە و ژهەمیان پتر داخوازا سەربەستی و ئازادیا مرۆڤی کرییە، شیللی خودان هزرەکا بەرفرەها وەسا بوویە، دەمێ دگوت (دەرمانێ خرابی و نەخۆشیێن دنیایێ، ئازادی و ڤیانە).

ژ بەرهەمێن بناف و دەنگ یێن شیللی قەسیدا (ئۆدۆنیس)ە کو ب مرنا هەڤالێ خۆ (کیتس) ی گوتییە، هەروەسا (بەستەك بۆ شەماڵ) و (بۆ باڵندە). ژبلی ئەڤانە شانۆگەریا (پرومیپوس)ا ئازادی کو پێکهاتییە ژ درامایەکا سترانێ ژ چوار پەردا

ئەڤەژی نموونەکە ژ چەند هۆزانێن وی کو ب دەستکاری بۆ زمانێ کوردی

هـــــاتـــیـــنە وەرگێـــــران.

بلبلـــەکـــان بـــە خەبـــــەرن

بلبلـــەکـــان بە خـــــەبـــــەرن

لە ســـــەر لـــــق و پۆپی گـــــوڵن

ســـــەرخـــــۆش خانـــــە بـــەدەرن

ئـــــەوانـــــەی ئـــــارەزووی ژیـــــان

شـــــەوق و خۆشـــــی لە دژ نەمـــــان

یەکـــــی خستـــــوون بە خەبـــــەرن

بێ هێـــــزو تیـــــن بە خەبـــــەرن

لـــــەوێدا بلبـــــلێـــــکی جـــــووان

ئـــــاوازو بـــــەستـــــە بـــــۆ ژیـــــان

دەلـــــێ بە جـــــۆش نـــــەرم و نیـــــان

مـــــاندووی دەستی خۆشـــی و غەمـــــان

کـــــەوتە خوارێ ســـــەرەو نوگـــــوون

لاوە لاوە چـــــرە بـــــــەرزەکـــــــە

بـــــــاوەشی بـــــۆ گـــــــرتۆتـــــەوە

هەتـــــا هەتـــــایە بەرەو نەمـــــان!

ڕاڤەکرنا پەیڤان:

رۆمانسی : رۆمانتیکی

سحار : سپێدە ، زۆی

دەرمان : چارە

شەمالّ : کزە با ، بایێ هین

بالّندە : تەیر

دان و ستاندن:

١-شیللی ب چ بناڤ و دەنگە؟

٢-شیللی ل کیرێ ژ دایك بوویە و دچ سالّدا؟

٣-شیللی چ د دانا بو چارەکرنا خرابی و نەخۆشییێن دنیایێ؟

٤- ژ شاعیرێن کورد، کیژ شاعیرە (شیللی) و چەند شاعیرەکێن ئەوروپا کارلێکرییە؟

چوونا سەر هەیڤێ

هەیڤ: ئەو هەیڤە کو پێشەنگا کاروانێ جوانناسان بوو، بەلکی کتە جوانی و جوانیەك بوو. بۆ هەمی هۆزانڤانان و ئەڤیندارانێ د سەردەمێ بەریّ دا، بۆ هندێ دا ڕوویێ جوانێ دلبەرێن خۆ وەك هەڤی وێ بکەن!

هەیڤ هەر ئەڤە بوو، هەر ئەو بوو، کو د شەڤا چواردێ دا ب ڕووناهیا خۆ ڤێ دونیا مە ڕوون بکەت!.

بەلێ! هەر ئەڤەبوو و ئەو ژی بوو کو دگوتن ئێکە ژ وان هەسارا یێ کو ل دۆر ڕۆژێ دزڤریت و ڕووناهیا خۆ ژێ وەردگریت. . . ب گەلەك سەدەیا و ب گەلەك چەرخا ئەڤە بوو بیرو باوەڕێ مرۆڤی بەرانبەر هەیڤێ. لێ سەدێ بیستێ خەتیرەك ب دەستێ گرت و دەست ب شانازیێ کر ژ هەمی سەدەیێن بۆری دا، گوت: دناڤ من دا مرۆڤی هزرا فڕینێ ژ خواریّ بۆ سەریّ پەیدا کرو دگەل وی ئەم ڕێکەفتین! . . .

ئەڤە و ژوی لای ڤە بیرو باوەڕێ مرۆڤی بەرانبەری هەیڤێ ب سەدێ بیستێ دیت یا خۆ درێژ کری و پەردا دەمێ بۆری هەمی دا لایەکی خۆ گەهاندە هەیڤێ، ژ ئەردی خۆ هەلاڤێت و لسەر بانێ هەیڤێ خۆ گرت!.

بەلێ! مرۆڤی سەدێ بیستێ کارەساتەکا حێبەتێی پەیداکرو هەمی دونیا حێبەتی کر، چونکو گەهشتنە هەیڤێ و دەنگێ ئەردو هەیڤێ گەهاندنە ئێك! . .

ئەریّ وەلّلا ئەڤە ڕاست بوو، چونکو ل سالا (١٩٧٠)ێ ئێکەمین مرۆڤی (ئارمسترونگ) یێ ئەمریکی هەردوو پێت خۆ دانانە سەر بانێ هەیڤێ و

نیشا هەیڤێ د اکو مرۆڤی لسەر ڕویێ ئەردی دشێت پێ خۆ پاڤێتە هەر جهەکی و ژئاشوبێ بگەتە ڕاستیێ! !

ل سالا (۱۹۷۰)ێ (ئارمسترونگ)ی ب هزاران هزار میلێن ڤێ ڤالایی یا دناڤبەرا ئەردی و هەیڤێدا بڕین و گەهشتە هەیڤێ. ژ ئەنجامێ وێ چوونا وی بۆ هەمی مرۆڤا دیاربوو کو ئەو هەیڤا هەتا وی سەردەمی مرۆڤی ب جوانەکا ڕویت و د دانا وەسا نەبوو. بەلکی هەیڤ بوو کو پەیکەرەکێ هەرە مەزنی وەکی ئەردییە وب ڕاست و دروستی ڕوون بوو کو ئەو ژی بارستەیەکە وەکی ئەردی و وەکی بارستەیێن دی . . ژڤی ئەنجامی ئەو چەند خویا بوو کو زانست و پێزانینێن مرۆی گەهشتنە جهەکی کو ب وان پێزانینا بشێت بگەهتە گەلەك بارستایێن ئاسمانی و پەردا ئاشۆپێ داقوتیت و خو پاڤێژیت و بچیتە دناڤ جیهانەکا ڕاستی و کە تواریدا. ژڤی ئەنجامی دیار بوو کو د سەدێ بیستێ دا بیرو باوەڕو پێزانینێن مرۆڤێ گەهشتنە جهەکی کو نەبتنێ نە پەنێین قولاچ و کوژیێن ئەردی ئاشکەراکەت، بەلکی دەستێ خۆ درێژ بکەت و بچیت نەپەنێین ئەردی ئاشکەراکەت، بەلکی دەستێ خۆ درێژ بکەت و بچیت نەپەنێین ڤێ ڤالایا دنافبەرا ئەردو ئاسمانی ژی ئاشکەراکەت هەر ئەڤ حەزە بوو کو نەهێلا سەدێ بیستێ ب سەرڤە بچیت وبلەز خۆ کرە دیاری بۆ هەیڤێ و پارچێن ڕوویێ هەیڤێ ژی ئینانە سەر ئەردی! .

چوونا سەر بانێ هەیڤێ ژلایێ مرۆڤ ب ئەگەرێ هزرو بیرێن خۆشیا ژ دونیایەکێ بکەفتە دناڤ دونیایەکا دی و بەلکی زانستێ سەر ئەردی گەهاندە ئەسمانێ و هەیڤ ژی ئاسمانێ ئینایە سەر ئەردی! ب ڤێ

چوونا سەر هەیڤێ نەخشێ هەمی رابوریێ دیرۆکی گوهۆڕی و دونیایەکا پێزانینێن دی بدەست خۆڤە ئینا بۆ هندێ دا بچیتە جهێن دی یێن ڤێ دونیایا رووبەر درێژ!

ڕاڤەکرنا پەیڤان:

هۆزانڤان : هۆنەر.

وەك هەڤی : لێکچوون.

دزڤریت : دەسوڕێت.

خەتیرە : مەشخەڵ.

خۆهەلاڤێت : باز دا.

حێبەتێی : سەرسوڕمانی.

ئاشۆپ : ئەندێشە.

ڤالایی : بۆشایی.

خویا بوو : دەرکەوت، دیاربوو.

پێزانین : زانیاری.

داقوتیت : بتەکێنێت.

کەتواری : واقعی.

بێنێ : تەنیا.

نەپەنی : نهێنی.

قولاچ و کوژی : کەلێن قوژین.

پیشەسازی دناڤ کوردەواریێدا

پیشەسازی ب شێوەیەکێ دەسپێکێ و ب ساناهی، بۆ بدەستڤەئینانا وان تشتا بوو ئەوێن مرۆڤی پێدڤی پێ هەمی، دکەڤندا چاندن و بەرتیژکرن ژلایێ مرۆڤێ کەڤن بۆ راڤ و نێچیرێ، رەنگەکێ پیشەسازیێ بوو بۆ دەمێ خۆ.

ئەڤە راستە، کو شۆرەشا پیشەسازی ل ئەورپا بزاڤەکا نوی بوو، داهێنانا ئامیران و، هێزا لڤینەر، ژبەرهەمێن ڤێ شۆرەشێنە.

بەلێ دگەل هندێ ژی پیشەسازیا نەتەوەیی هەر ل ناڤەندی بوویە. ئەڤجا ئەم ل ڤی دەمی بەحسێ داهێنانا هێزا هەلمێ و پەیدابوونا هندەك بیردۆزێن فیزیا وی و داهێنانا کیمیایێ ناکەین. چونکو ئەڤان پەیوەندی ب پیشەسازیا گشتیڤە هەیە، کو ل وەختێ خو ل ئەوروپا کەفتە ناڤەندا ونێزیك بوو هەمی جیهانێ ڤەگریت. مەرەما مە پیشەسازیا نەتەوایەتیا کوردییە.

کوردا هەر ژکەڤن وەرە، هەمی کەل و پەلەکێ کو بو چێکرنا خوارنا وبەرهەم هێنانا چاندنێ دهاتنە بکارئینان، وی ب خۆ چێکرینە، وەك، دیز و گوزك و مەنجەل و قازان و ترار و کەڤچك و تەنوور و مەحفیر و بەڕك و خانك و تیرۆك و گەلەك تشتێن دی، ئەڤە دڤێت گەلەك دکەڤن بن، چونکو ژ پێدڤیێن ژیانێنە، ژبلی ئەڤانا داس و گێسن و هەڤجار و شالۆك و بڤر و هەمی کەل و پەلێن دی کو پەیوەندی ب چاندنێڤە هەیە، هۆستایێ کویرهێ وی ب خۆ چێکرینە.

دناڤ كوردانداِ دەست كردێ هونەرىێ هوير گەلەك يێ پێشكەفتى بوو. ژوانە تەحتى و شەملك كو ناڤ و دەنگێ خۆ هەبوون، هەتا نوكە ل بازارى هەيە.

هندەك دەڤەرێن دى يێن كوردستانێ ناڤ و دەنگێ خۆ هەبوون دچێكرنا چەقۆك وكێر و قەلەمبڕ (كێركا بچوويك)، ب تايبەت ئەو قەلەمبڕێن بژارە ئەوێن دەستكێن وان ژ هەستى يان شاخێ گيانەوەرا دهاتنە چێكرن. بەلێ هەكە بێينە سەر بەحسێ خەنجەرا كوردى، ئەڤە نەتنێ ژلايێ پيشەسازێڤە بڤارە و جوانە، بەلكى ژلايێ ساخلەتێڤە شيوەيەكێ تايبەتى هەيە، ئانكو خەنجەرا كوردى وەك وان خەنجەرا نينە ئەوێن دناڤ مللەتێن ديدا بەربەلاڤ، باشترين خەنجەرا كوردى ئەوە يا كو دبێژنێ (دەبانى)، ميرو مەزنێن كوردا خەنجەرێن وەسا هەنە وگەلەك ب بەهانە، ب تايبەت ئەوا دەستكێ وێ ژ شاخێ سپى دهێتە چێكرن و كاڤلانێ وێ ب زێرو زيڤ و دڕو ياقووتى دهێتە نەخشاندن. خەنجەر ئێكە ژ دروشمێن نەتەوەيا كورد، ژبەر وێ چەندێ دهێتە پێشكيش كرن وەك ديارى، پيلێ پۆستێ حكومەتا كوردستانا خوارێ ل دەڤەرا سلێمانيێ ب سەرۆكايەتيا شێخ مەحموودى وێنەيێ خەنجەرا كوردى ل سەر هاتبوو چێكرن، كورد دبێژنە خەنجەرێ ژى (تيخ) وگوتنا مەزنان دبێژيت:

((تيخ هەڤالێ زەلامييە))

جغسی ل دەڤەرێن جودا ل کوردستانێ یا پێشکەفتی بوو، ب تایبەتی هوستایێن سلێمانیێ ل سەردەمێ حاکمداریا بابانیان. ل سەدێ هەژدێ و نوزدێ هەمی جۆرێن شیرو تیرو تفەنگ چێدکرن، بەلێ بناڤ ودەنگترین و مەزنترین کارگەها چەکی ئەوبوو کو ل ڕەواندزێ ل سەردەمێ حاکمداریا پاشایێ کۆرە هاتییە دامەزراندن

ئەڤێ کارگەهێ تنێ چەکێ سڤك چێدکر، بەلکی چەکێ گران ژی وەك (تۆپ) ژی چێدکر، ئەو تۆپێن هەتا نۆکە ل مۆزەخانا هاتینە پاراستن نیشانا پشکەفتنا ڤێ پیشەسازیێەنە ل کوردستانێ. بۆ ڤێ ئارمانجێ حەمە پاشایێ کۆرە هوستا رەجەبێ کوردیێ ڕەواندزی بۆ فێربوونا ڤێ پیشەسازیێ هنارتە ئەورپا. دەمەکی مال وێرێ، پاشی ل سالا (١٨١٥) کارگەها شیرو خەنجەرو تفەنگ و لویلیا توپێ وفیشەك و زێرەنگری و دارتاشی دامەزراند. ئەوا پێدڤی ل ڤیرە بهێتە گوتن ئەوە کو پارە و زێرو زیڤێ میرگەها سۆران کو بناڤێ میر مەنسوور حەمە پاشایێ مەزن بوو، هەر ل وێ کارگەهێ دهاتە چێکرن.

ل هەمی باژێرێن کوردستانێ، سابوون بۆ باژێرو و گوندا بەرهەمەکێ دەڤەرێ بوو، ل مالا دهاتە چێکرن، ئەو بنەمالێن کارگەها سابوونێ لی مالا وان هەبوو، دگوتنێ سابوونچی، ل سلێمانیێ تاخێ سابوونکەران هەیە.. ئەڤ تاخە چییە؟ هەر دگەل ئاڤەدانکرنا باژێرێ سلێمانیێ، پاشایێن بابان پویتەکێ مەزن د داچێکرنا سابوونێ، ئەو بوو سابوونچی هەمی

ل تاخەکی خرڤەبوون و نافێ تاخێ خۆ کرە (سابوونکەران) ئەڤ ناڤە هەتا نۆکە مایە.

بەرهەمێ سابوونێ یێ وان مالان نەتنێ بو باژێرێ سلێمانیێ و دەڤەرا سلێمانیێ بوو، بەلکی بو گەلەك دەڤەرێن کوردستانێ و دەرڤەی کوردستانێ ژی دچوو، بازرگانان بەرهەمێ ڤان مالان دکڕی ول خانەیاندا کۆم دکرن، پاشی ب کاروان دا بو بەغداو مویسل و حەلەب و دیاربەکر و تەورێز هێتە هنارتن، هەر وان کاروانا ل ڤەگەریانێ پەرتالێن بازرگانی و گولاڤ و شەکر و چا باردکرن و دهاتنە ڤە.

موتاوی یان (موتایچی) ئێکە ژ پیشەیێن بناڤ و دەنگ ل کوردستانێ. دکەڤندا ئەڤ پیشەسازییە ل باژێرێن سلێمانیێ و کۆیە و کەرکووك و هەمەدان و سنە یا بەلاڤەبوو. بەرهەمێ موتایچی پێکهاتبوو ژ خەرارێ بۆ تووتن و کایی و جهالی بۆ دەخل و دانی.

مەزنترین کارگەها ڤێ پیشەسازیێ ل سلێمانیێ بوو، کو هەمی دەما پازدە هەتا بیست کرێکار کارتێدا دکر. ژنکا ژی ل مالان ب تەشیێ هڕی بۆ ڤان کارگەهان دڕست.

ل سەردەمێ نوکەدا نە کوردو نە نەتەوەیێن دی پێدڤی هندێ نینن کو سابوونێ ل سەر شێوەیێ کەڤن چێکەن. بەلێ ل چاخێ ئەلکترون و ئەتۆم و چوونە سەر هەیڤێ و ستێران، دڤێت.

پیشەسازیا کەڤن یا نەتەوایەتی وەك چێکرنا مەحفیر و شەملك و قەلەمبڕ و شەل و شەپك و کلاش و کەڤچکێن داری هەر بمینیت.

ڕاڤەکرنا پەیڤان:

پیشەسازی : سەنعەتکاری.

دیز : گوزکەکێ مەزنێ درگنی یە.

مەنجەل : ژ قازانێ مەزنترە بو کەلاندنا دەخل و دانی دهێتە بکارئینان.

تیرۆك : دارەکێ زراڤ و حولییە نانی پێ دپێژن.

گێسن : ئامیرێ کێلانا ئەردی یە.

شالۆك : ئامیرەکە بو گیا دورینێ.

تەحتی : بو رائێخستنێ دناڤ مالێدا ژ هریێ دهێتە چێکرن.

قەلەمبڕ : کێرکا بچویکە ئەوا دکەنە د بەرویکێدا.

دەبان : جۆرەکێ تایبەتە ژ پیلای خەنجرو و شیر ژی دهێنە چێکرن.

دڕ : لۆلۆ

جغسی : ئەو کەسێ چەکی چێدکەت، تڤەنگساز.

مۆزەخانە : مەتحەف.

مووتاپچی : ئەو کەسێ خرار و جوهال و وەریسا چێدکەت.

خەرار : تویرکەکێ مەزنە ژ موویێ بزنا فر دهێتە چێکرن.

جوهال : تویرکەکێ مەزنە ژ موویێ بزنا موکم دهێتە چێکرن.

دان و ستاندن:

١-تو چ دی ژ پیشەسازیێن دناف کوردەواریێدا دزانی بۆ مە بێژە؟

٢-چ جیاوازی هەیە دناڤبەرا پیشەسازی گشتی و پیشەسازی خۆمالّی؟

٣-ئامیرێن جووتی ژ گەلەك ئامیران پێکهاتییە، ئەری تو دشێی ناڤێن وان بێژی؟

٤-چ لدۆر هوستا رەجەبێ رەواندزی دزانی؟

دوانەیا بهێتدا بو مە نڤیسینەکێ ب دوو بەرپەرا لدۆر وێ چەندێ بنڤیسە؟

٥-دوو مالکێن شیعرا بێژە کو پەیڤا (خەنجەر) تێدابیت؟

٦-بەراوردیا چێکرنا سابوونێ بکە ل نوکە و دکەڤندا؟

میکرۆبێن دۆست

دیارە هەر ژ دەسپێکی دێ حێبەتی بی ژ ڤێ ئاخفتنێ و دێ بێژی مە هەر میکرۆب ب دوژمن گولێ بوویە. ئەڤ میکرۆبێن دۆست چنە و ژ کیڤە پەیدا بووینە. ڕاستە ناڤێ میکرۆبی ب خرابی چوویە و هەر دگەل ناڤ ئینانا وی ئێکسەر نەخۆشی دهێنە بیرامە. بەلێ هەر چەندە جۆرەکێ میکرۆبا دخرابن و دبنە ئەگەرێ نەخۆشیێن کوژەك و ترسناك. بەلێ جۆرەکێ دی یێ میکرۆبا نەخۆشی لاوازو بێچارە دکەن. ئەم دەمێ ناڤێ میکرۆبا دئینین دەمل دەست کۆلێرە، ئێشا زراڤ، تایا گران، یان نەخۆشیێن دی ژ ڤی بابەتی دهێنە بیرامە. ئێدی ئەو ناهێتە بیرامە کو میکرۆب یێ هەی هاریکاریا گڤێرینێ دەکەت. یان میکرۆب یێ هەی بارستێ خوازێ دهەلوەرینن، هەکە ئەڤ میکرۆبە نەبانە، نە ئەو خواردن دهەلوەریان و کەسەك ژی نەدشیا بخۆت ئەڤ میکرۆبێن ژ ڤی بابەتی ب ڕەنگێ بەکتریا و پەمبلوك و هێڤێنی دایە. هەروەسا هندەك میکرۆبێن دی یێت هەین هێشتا بو زانا دیار نەبوویە کا چنە و چ نینن.

ئەرێ ل رێزا گیاندارا ن یان بێ گیانانە یان نیڤ یان نیڤ ب نیڤ؟ ئەڤێ چەندێ ژی دبێژنێ (ڤایرۆس)، کو دبنە ئەگەرێ هندێ ڕووەك و زیندەوەرو مرۆڤی تۆشی گەلەك نەخۆشیا بکەن. ڕووەك تۆشی نێزیکی سێ سەد، زیندەوەر تۆشی نێزیکی شێست، مرۆڤ ژی تووشی پتر ژ شێست نەخۆشیا دبیت، ژوان نەخۆشیێن مرۆڤی پێ تووش دبیت خۆریك و سوورك و پەرسیڤ و فالینجا زارۆکانە. مرۆڤی گەلەك ل ڤان میکرۆبا ڤەکۆلییە،

بۆ هندێ دابگەهتە ڕە و ریشالێن وی و بشێت ژناڤ ببەت و نەهێلیت ببنە جهێ نەخۆشیێ و دەردسەریێ.

زانست دڤێ مەیدانێدا سەرکەفت و سەروان ڕەنگێن میکرۆبا زاڵبوو ئەوێن دبنە جهێ نەخۆشیێ کارەك کر کو مرۆڤ ژێ نەترسیت و ڤەنە جنقیت و هەر دگەل سەرهەلدان و پەیدابوونا وان دا دەمل دەست ژناڤ ببەت و نەهێلن بەلاڤە بن. گەلەك پسپۆر دڤێ بیاڤی دا پەیدابوون، نەك هەر ئەو بتنێ بەلکی زانستێ بەکتریا و پەمبلوك و ڤایرۆس و ئەڤ بابەتە ژی پەیدا بوون. بۆ نوکە ژی ب پشت ڕاستی ڤە دێ شیێن بێژین کو زەمانی دەردگرتن و پەژیك و قڕببن و چ ژێ نەمینیت و ژناڤ بچن. نوکە مرۆڤ ب دەرزی دانانێ خۆ ژڤان بەلاڤ ڕزگار دکەت. ئێدی بۆ ساڵەکێ بیت یا نبۆ چەند ساڵان یان ب درێژیا ژیانێ ئەو ڕەنگێن نەخۆشیا نێزیك نابن.

نوکە بلا بێینە سەر دەسپێکا سوحبەتا خۆ و بزانین ئەرێ میکرۆبێ دۆست هەیە؟ یان ب ڕەنگەکێ ڕوونتر بێژین ئەرێ ڕاستە کو ژیان بێی میکرۆب پێك ناهێت و ناچیتە سەری؟ یان ئەو رۆلێ مەزن چییە یێ کو ئەڤ میکرۆبە دخواردن و ڤەخوارنێ دا و چاندن و پیشەسازیێ دا دگێڕن و دبنە جهێ ژیانێ؟!.

ب ڕاستی و دجهێ خۆدا بوو کو زانایەك ژ ئەنجامێ ڤەکولینەکا دوورو درێژو زانستیانە ل ئەمریکا، ئەو چەند دیار کرییە کۆ میکرۆبێ زیاندار بەرامبەر میکرۆبێ بێ زیان ژ سێ هزارا ئێکە. بەلێ زەلامەکێ خراب بەرامبەر زەلامەکێ باش ل جیهانێ ژ یازدە هزارا ئێکە هەمی زیندەوەر

دمرن، هوین باش سەحا هەر ڕووەکەکی یان زیندەوەرەکی یان مرۆڤەکی بکەن، دێ بینن ژیانا وان ژ شانەکێ دەست پێ دکەت و پێشڤە دچیت، هەر زیندەوەرەك چەند دەمژمێرەکا یان چەند ڕۆژەکا یان چەند حەفتیەکا یان چەند ساڵەکا دژیت. هندەك زیندەوەر ژی یێت هەین وەکی کویسەلەکی ژیێ وی خۆ ل دوو سەد ساڵان ددەت. هەروەسا هندەك دار ژی بێت هەین وەك دارا (سکۆیا) چەند هەزار ساڵا دژیت. هەر زیندەوەرەك دەمی دمریت ب ملیونان بەکتریا هێرشێ دبەنە سەرو لەشێن وان پرت پرت کەن و دکەنە خوارن بۆ وان زیندەرێن ساڤا ئەوێن ژ نوی وەرارێ دکەن و پێ دگەهن. هەکە ئەڤ میکرۆبە نەبانە. ل وێ ڕۆژا ژیان ل سەر ئەردی پەیدا بووی و هەتا نوکە لەشێن مری دا دجهدا مینن. ئەڤجا دەشت و چیاو ئەرد هەمی دا پڕبن ڕێ بۆ ڕێوباری نەدبوو. ئەڤە ژ لایەکی، ژلایەکێ دیڤە ب هزاران رەنگێن زیندەوەرو ڕووەکا وەرار نەدکرو مەزن نەدبوون، نە بەڵکی ژیانا وان دا کەفتە د زڤرۆك و گەڕیانێ داو دا ڕاوەستییێت، چونکو ب ڕاستی ئەو میکرۆب ڕۆڵەکێ ئێکجار دگێرن بۆ هندێ کەرستێ ئالۆز وەك پرۆتین و روین و کاربۆهیدرات بکەنە کەرستەکێ سڤك و وەلێ بکەن کو شتلا ساڤا بشێت وان بمێژیت و وەرارێ پێ بکەت. هەر ژبەر ڤێ ژی دێ شێین بێژین ئەڤ میکرۆبە ئاخێ قەلەو دکەت و هەردەم دێ تێڤلەکێ نوێ دەنێ بۆ هندێ دا ئەو زیندەوەرێن ژنوی سەری هلدەن پێ بژین. بەلێ ئەڤ میکرۆبە جارەکێ بتنێ و میکرۆبەك بتنێ، زیندەوەرو ڕووەکا نا هەلوەرینن. بەلکی ب چەند جاراو هەر جار ژی کۆمەکا میکرۆبا ئەڤێ کاری بجهـ دئینن، ئانکو

دێ کەنە خوێ یا سادە یا کانزای وەك ئازۆت و کبریتات و فۆسفات و نشاو ئاڤێ. پاش دووەم ئوکسیدێ کاربوون دێ بلند بیت. ڕووەك دێ لسەر دووەم ئۆکسیدێ کاربوون و ئاڤێ و لبەر تیرۆژکا هەتاڤێ جارەکا دی کەرەستێ ئالۆزو ڕەق دروست دکەت و ئێدی ب ڤی ڕەنگی ژیان دێ گەریێت. ئەڤەژی هەر وەکی دەستورەکێ ژیانێ وەسایەو ڕێژا دووەم ئوکسیدێ کاربوون دێ ب نەگۆڕی مینیت و دبنە نێزیکی ٠,٣٪ د هەوایێ ئاساییدا. هەروەسا پرۆتین ژی ب ئەگەرێ کۆمەکا میکرۆبێن تایبەت دێ هەلوەریێت، هەر دێ هەلوەریێت، هەتا دبیتە ئازۆت، ئەڤ ئازۆتە ژی، لنك ڕووەکی گەلەك خۆش دبیت و دێ مێژیت و پێ ژیت. بەلێ هەکە برۆتین هەر وەکی خۆ ب پروتین ما، ڕووەك مفای ژێ نابینیت، نەبتنێ هەر ئەو بەلکی ڕووەکا ژی دێ ژناڤبەت. هەکە وەسابیت، ئەڤ میکرۆبە بێ گومان دۆستن و خزمەتەکا مەزن بۆ مرۆڤی دکەن و دێ مفایەکێ مەزن ژێ گەهینن، ئەڤ میکرۆبێن دۆست بێدەنگ و هێدی خزمەتەکا مەزن بۆمە دەکەن. زانایان بخۆ ژی ئەڤە نەدزانی و ل ڤێ دوماهیێ و پشتی ژیان ب سەدان هزار سالان بەردەوام بووی، پاش ئەڤ راستیە بۆ وان خویا بوو.

هندەك جۆرێن بەکتریا یێت هەین د قەلەوکرنا زەڤیێدا ڕۆلەکێ مەزن دگێرن هێڤێن و بناڤ و دەنگترین میکرۆبە کو د خوارن و ڤەخوارنا مە دا بکاردئینین، ئەرێ ئەو نانێ دخوین ب هەڤیر ترشی ناهێتە دروست کرن؟!.

دیسان هندەك خوارن یێت هەین، هەكە هێڤێن نەبایە دروست نەدبوون. هەروەسا مەی ژی ب هێڤێنی دهێتە دروست كرن، پەنیرو ماست ژی یا ن بۆ مەیاندنێ یا ن بۆ تام خۆشكرنێ هێڤێن دڤێت، هەروەسا سهك ژی پێدڤی ب هندەك مێكرۆب هەیە و ب وان میكرۆبا ترشوكا سهكێ دروست دبیت.

بۆ بابەتێ جلكا دیارە وێ دزانین كو كەتان ئەڤ ڕەنگێن تشتا ب ئەگەرێ كارتێكرنا میكرۆبێ تایبەت دهینە چێكرن، چونكو ئەو میكرۆب تایبەتییە و هندەك ژوان كەرەستا د هەلینیت ئەوێن ڕها ب ڕووەكی دنویساند. ئەڤ میكرۆبێن دۆست هەر ب ڤان خزمەتا نەڕاوەستان، بەلكی گەلەك پیشەسازێن دی یێت هەین و ب ئەگەرێ ئەڤانە دهێنە بجە ئینان، بۆ نموونە بەهرا پتر یا وان ترشوكا ئەوێن بۆ ڕەنگ كرنێ بكاردهێن، هەروەسا گەرماردانا پیستی و بۆیاغكرن و ڕیشاڵین دەستكردو گولاڤ و مەركەب و لاستیكێ دەستكردو گلیسرین و گەلەك ڕەنگێن دی. میكرۆبێن دۆست ل ڤان هەمی پیشەسازیاندا بۆ هندێ كو تێكەل بوونەكا كیمیاوی ب ساناهی دكەن. خزمەتەكا مەزن دگەهینە مرۆڤ. بەری دوماهیێ ب سوحبەتا خوبینین، ب فەر دزانین كو پیچەكێ بەحسێ وان میكرۆبێن دۆست ژی بكەین ئەوێن گەلەك نەخۆشی و دەرد ساغ كرین وەك پەنسەلین، سترۆپتۆمیسین و كلۆرومیسین و ئۆرۆمایسین. ئەڤە ژ هندەك بەكتریا و هندەكێن دی ژ پەمبلوكی د هێنە ڤەگرتن، نوكە ئەڤە ب ڕەنگەكێ ئێكجار بەرفرەھ بۆ تیماركرنێ دهێنە بكارئینان، مرۆڤایەتی لژێر سیبەرا ئەڤان ژ دەست گەلەك نەخۆشیان ڕزگاربوویە. ل ڤێ

دوماهیێ زانست شیا ب ڕەنگەکێ بەرفرەهـ ئەڤان درمانا چێکەت و ب وی ڕەنگی کو هەمی کەس ل هەر قولاچ و کوژیەکێ جیهانێ دابن، بساناهی بدەست بکەڤیت و ل بازاری وەك ئەسپیرین دهێنە فرۆشتن. قوتابیێن خۆشتڤی. دیارە نوکە هوین تێگەهشتن کو ئەڤ میکرۆبە دۆست وئەم لسەر هەقێ بووین، کو مەهۆسا ناڤ لێ نای، ژیان و ژیار ب ئەگەرێ ئەڤانەیە، ڕاستە ئەو زیندەوەرەکێ بچویکن، بەلێ خزمەتاوان گەلەك مەزنە.

ڕاڤەکرنا پەیڤان:

حێبەتی : سەرسوڕمان.

دەمل دەست : دەم و دەست.

گڤێرینێ : هەرس کرن.

د هەلوەرینن : خاڤ دکەت.

پەمبلوك : کەڕوو.

هێڤێن : هەوێن، هێوێن.

خوریك : ئاولە، خورۆکە.

سوورك : سورێژە، سۆرکە.

پەرسیڤ : پەسیوو.

رەهەوریشاڵ : بنج و بناوان، رەگ و ریشە.

ڤەنە جنقیت : نەسلەمێتەوە.

ئێشا زراڤ : سیل.

پشت ڕاستی : دڵنیابوون.

پەژیك : پەتا. نەخۆشی.

دەرزی دانان : كوتان.

زیاندار : زیان بەخش.

زەلام : پیاو.

دەمژمێر : سەعات.

چەریت : دەلەوەرێت.

تیرۆژك : تیشكی خۆر.

مفا : سوود.

خویا بوو : دەركەوت. دیار بوو

هەڤیر ترش : هەوێن، هەویری ترش.

مەیاندن : مەیین. مەهاندن

دحەلینیت : دەتوێنێتەوە.

نویسا : دەنوساند.

بەهراپتر : زۆربە.

گەماردان : پێستە خۆشك كردن.

قولاچ و كوژی : كەل و قوژین.

سهك : سركە.

شاعیر و نەتەوە

ئەو بیتانۆکا سوور یا کو ل بەهارێ دەشت و ئەرد و دۆل و نهال و بنارێت چیا دخەملینیت. هند پێناچیت دێ چرمسیت و هشك بیت و دێ بیتە پیش و پەلەخ، بەلێ دشیعرا شاعیراندا هەر بیتانۆکەو هەر نازبیت خو دکەت و خو د هەژینیت. دەمێ تو شیعرێ دخوینی بیتانۆك ب دروستی و وەك خو دێ هێتە بەرچاڤێت تەو وەسا دێ زانی کو وەرزێ بەهارێیە و بیتانۆك دهێنە بیراتە.

گرنژینا سەر لێڤێت زارۆکی هندی بێژی دلڤەکەرە و تەزینەکەکا خۆشە بسەر لەشیدا دچیت، بەلێ تنێ ئاخینکەك بەسە بۆ هندێ وەك لێمشتێ بیت و دگەل خو راپێچیت، لێ ئەو گرنژینا ل سەر لێڤا زارۆکی د شیعرا شاعیراندا هەردەم نەمرە ولبەرچاڤە.

شاعیر ئەڤی هەستێ نازك و شهدارێ خو ب زمانێ نەتەوەیی دادرێژیتە سەر کاغەزێ، هەر هند بەسە کو برژیتە سەر کاغەزێ و ئێدی ڤەماندنا وێ نینە و هندی دنیا دنیایە هەر دێ مینیت. هەتا ئەو شیعر ژی ئەوێن ئاوازا مرۆڤایەتی و خێر و بێرێ کویر دکەن. ئەو شیعرێن ئاوازا ئاشتی و تەناهیێ دئێخنە دگوهێ خەلکیدا. هەر ب زمانێ نەتەوەیی دهێنە گوتن. ئەڤجا ژڤی لایڤە ئەم دشێین بێژین کو شاعیرێ چاك و باش دشێت ب شیعرێن خو خزمەتا نەتەوەی بکەت. چونکو (ئەدەبێ خۆش وب لەزەت زمانی لنك کەسێن مللەتی خۆشتڤی دکەت و رۆژ بۆ رۆژێ دبنە هوگر و شانازیێ پێ دبەن، من گەلەك جاران گوه لێبوویە کو ئێك گوه ل شیعرێن باش یێن گۆرانی، یان

پیرەمێرد، یا خانی، یان هەردی، یان هێمن موکریانی بوویە، و قوربانی وی زمانی ژی بوویە کو هۆزان پێ هاتیە گوتن، دیارە ئەڤ قوربانی بوون وشانازییە ئۆتۆماتیکی دبیتە قوربانی بوون وشانازی ب مللەتی ڤە، وئەڤەژی ئێکە ژ وان هۆیا کو دهێتە گوتن هۆزانڤان و ئەدیب ب رێکا خزمەتا زمانی، خزمەتەکا مەزن نەتەوەی دکەن.)[1]

هوزانا نەتەوەیا کوردی ژی رۆلەکێ بلند دمێژوویا نەتەوەیێ کوردا دیتییە، دگەل ئازارو هیڤی و ئومێدێن مللەتی دا بوویە، خەلك هۆشیار کرینە، دەستێ خۆ دانایە سەر برینێن مللەتی وخەلك پالڤەدایە بۆ چارەسەریێ و ڕاپەرینێ، ئاگادار یا وان کرییە کو بێ دەنگ نەبن، سەری نەچەمینن و ب بن دەستیێ ڕازی نەبن، ودڤێت ئازادی خواز و رزگار پەرست بن.

ڕەسەناتیا هۆزانڤانێ نەتەوەیی دهندێ دایە گیانەکێ هۆنەرمەندانە هەیە، دگەل خۆ ودگەل خەلکی دا یێ راستگۆیە، خۆشیا وی یا کێمە وخەمێن زۆر هەنە، گەلەك جاران یێ ب کۆڤانە و گەلەك کێم یێ دلخۆشە، ئەڤ ڕەسەنی و ڕاستگۆییا هۆزانڤانی بوویە جهی برس و زیندان و تێکچوون و دەربەدەریا هۆزانڤانێ رەسەنێ نەتەوەیی، وهەر دڤێت وەسابیت دمەیدانا رامیاری دا رۆلەکێ ب جەرگ و خەباتکەر و هۆزانڤانەکێ راستگۆبیت، وهۆزانێن وی پڕبن ژ ئازار و ئەشکەنجەدانا گەلی و شۆڕشا مللەتی و مزگینیا پاشە رۆژێ و باوەریا بهێزا ب نەتەوەیێ وی یێ خۆشەویست.

(ل سەر شێوێ (الشاعر والامة) ئەڤا د پەرتووکا خوێندنا عەرەبی یا پۆلا یازدی ئامادەیی هاتیە دارشتن).

(١) چەند سەرنجێك لە پیرەمێردی شاعیر، ژ نڤیسینا فەرەیدوون عەلی ئەمین.

گالیلۆ

بەری ٣٧٩ سالان، ل سالا (١٦٣٣)یێ، دادگەها تەفتیشێ ل باژێرێ رۆما ل ئیتالیا حوکم ل سەر گالیلۆی دا، چونکو بیردۆزا (کۆپەرنیکۆس)ی پەسەند کر بوو کود گوت ئەرد ل دۆر تەوەرێ خۆدا دزڤڕیت.

ئەڤرو ئەگەر بێژینە قوتابیەکێ قوتابخانەیەکا بنەڕەتی: (ئەرد ل جهێ خۆ یێ راوەستیایە و نالڤیت، رۆژ ل دۆر وی دزڤڕیت) دێ تڕانە و سڤکیێ ب مە کەت، چونکو ئەڤرۆ لدەڤ هەر کەسەکی ئاشکرابوویە کو ئەرد ل دۆر خۆ دزڤڕیت ول دۆر رۆژێ دزڤڕیت، لێ زانایێن وی سەردەمی وەسا دزانی کو ئەرد یێ دجهێ خودا راوەستیایە، و رۆژ و هەیڤ وستێر ل دۆر وی دزڤڕن.

ل سەدێ پازدێ زاینی، زانایێ ب ناڤ و دەنگ (کۆپەر نیکۆس) دەست ب تێگەهاندن و بەلاڤکرنێ کر دناڤ خەلکی د اکو بەرۆڤاژی بۆچوونا وان یا دروستە وئەرد نە یێ راوەستیایە، بەلکو ئەرد و هەیڤ و هندەك ژ ستێران ل دۆر تەوەرێ خۆ دزڤڕن، وئەڤ بۆچوونا و بیردۆزا کۆپەرنیکۆسی دناڤ خەلکی دا دەنگ ڤەدایە وبەلاڤ بوویە.

ئەگەر کۆپەرنیکۆس هەتا زەمانێ گالیلۆی ژیابا، بێ گومان دادگەهاوی دا بەری دادگەها گالیلۆی بیت.

گالیلۆ ل سالا ١٥٦٤ ل باژیرێ (پیزا) ل ئیتالیا ژ دایك بوویه، دزانستێ بیركاری و فه‌له‌ك و فیزیكێ دا گه‌له‌ك پێشكه‌فت بوو، هه‌می جیهان قه‌داری شیانێن ڤی زانایێ خۆشه‌ویستن كو (ته‌رمۆمه‌تر) و (تلیسكۆب) یێن ڤه‌دیتین، هه‌ڵبه‌ت خه‌باتا ڤی زانای هه‌می ل سه‌ر پەیڕەوێ تێكۆشان و تاقیكرنێن كۆپه‌رنیكۆس بوون. وئه‌ڤ هه‌ردوو ڤه‌دیتنه دناڤ خه‌لكی دا به‌ڵاڤ كرن، وخه‌لك ئاگه‌هدار كرن ب بیردۆزا كۆپه‌رنیكۆسی. ب ئه‌ڤێ كریارێ گالیلۆی دناڤ پیاوێن ئایینی و زانایێن وی سه‌رده‌می وەك بۆمبه‌یه‌كێ ته‌قاند، وبگروڤه‌كێش كه‌ته دناڤ به‌را وان دا و بارێ وانا تێكدا، ئه‌وان بڕیاردا كو گالیلۆ كافرو زەندیق وبێ باوەره. ب ڤی ره‌نگی ئه‌ڤان زانایان (پاپا) پالڤه‌دا كو دژی گالیلۆی ب راوەستیت و ده‌ست ژ ئه‌ڤان بۆچوونان به‌رده‌ت و فه‌رمان دا ئێدی گالیلۆ وانه‌یان د زانكۆیێن ئیتالی دا نه‌بێژیت. گالیلۆ نه‌چار بوو ده‌ست ژ تێكۆشانا ئاشكه‌راو به‌لاڤكرنا بیرو باوەرێن خۆ به‌رده‌ت، چونكو پێ چێ نه‌دبوو هه‌ڤڕكیا پاپا و میرنشینێن ئیتالیا بكه‌ت.

گالیلۆی جاره‌كا دی ل سالا ١٦٣٢دا بیروباوەرێن خۆ و بیردۆزا خۆ ئاشكه‌راكر، وگوتی نه‌شێم به‌رانبه‌ری راستییه‌كێ بێ ده‌نگ بم، وپتریا خه‌لكی ب خه‌له‌تی یێ تێدگه‌هن، پەرتووكه‌ك دا چاپێ وبه‌ڵاڤكر، وتێدا بیردۆزا كۆپه‌رنیكۆسی پەسه‌ندكر.

دوژمنێن وی زانین پەرتووكا وی ده‌ست بۆ ده‌ستی یا به‌ڵاڤه‌دبیت وكه‌ڤته لڤینێ، ئینا نڤیسه‌رێ وی ره‌وانه‌ی (دادگه‌ها ته‌فتیش) كر، ئانكو (دادگه‌ها جه‌زایا پاپا)ی، چونكو ئه‌ڤ كریاره ب كوفر ل قه‌له‌م دا، و وی ده‌می دا حوكمی كه‌نیسێ ویێ پاپای ب سه‌ر هه‌می خه‌لكی دابوو هه‌تا ب سه‌ر میر

و سەرکێشێن ئەوروپا ژی دا یا زاڵ بوو، هەمی جیهانا کریستیان مل کەچی پاپای بوون، ب ڤی رەنگی ئەڤ زانایێ پیرێ خوشەویست ل ژیێ (٧٥) سالیێدا هاتە ڕەوانەکرن بۆ دادگەها تەفتیش، دادگەها وی (٢٠) رۆژان ڤەکێشا، هەڤال و دۆستێن گالیلۆی وەسان هزرکرن کو گالیلۆ دێ بەرگریێ ژ بیردۆزا خۆ کەت و دێ بۆ وان سەلمێنیت کو بیردۆزا وی یا راستە، لێ وی وەنەکر چونکو دزانی کو بەرگیری و ئاخڤتن بەرانبەری وان بێ مێشکان ئەوێن رازی نەبووین دادگەها وی ڕەوانەی دادگەها جەزاییا مەدەنی بکەن یا بێ مفایە، چونکو ئەوان دزانی ئەگەر وی ڕەوانەی دادگەها جەزاییا مەدەنی بکەن دێ شێت بیردۆزا خۆ بۆ ئەندامێن دادگەهێ سەلمێنیت. نە ب ڤێ چەندێ راوەستیارین. بەلکو زۆری لێ کر نکو ل بەرانبەری خەلکی ئاشکەرا بکەت کو بیرو باوەر و بیردۆزا خۆ ب خەلەتی بدانیت ودیاربکەت کو ناگونجن دگەل نەریتێ کەنیسێ، چونکە کتێبێن پیرۆزێن وان (ئینجیل) باسی هندێ ناکەن کو ئەرد ل دۆر تەوەرێ خۆدا دزڤرِیت ول دۆر رۆژێ ژی دزڤرِیت، ئەوان گوت:

ئەڤ بیردۆزە خەلەتیەکێ ب یاسایا زانستێ فەلەکێ دەردئیخیت ویاسایا دنیایێ ژی تێك ددەت.

گالیلۆ تەنگاڤ کر کو بیردۆزا خۆ ب ئاشکەرا ب درەو خەلەت دەربێخیت، پاشی گالیلۆ ل سەر چۆکان ڕاکێشا دا وێ ناما وان نڤێسی کو بیردۆزا وی ب درەو دیارکەت ب زۆری ئیمزابکەت، لێ ئەو رابوو سەرپێن خۆ وب هەمی هێزا خۆ گازی کر

((دگەل ئەڤێ ژی دا هەر دزڤرِینێدایە)) مەبەستا گالیلۆی ئەڤەبوو کو تێ

بگەهن هەر چەندە ئینکار ناما بیردۆزا وی ب زۆری پێ هاتیە ئیمزاکرن، لێ ئەرد هەر دزڤرینێ دایە و زڤرینێ نەکەتیە وناکەڤیت.

دادگەها تەفتیش بەلاڤ کر کو گالیلۆی ل دادگەهێ دا دان پێدانا ب خەلەتیا بیردۆزا خۆ کرییە، ژبەر هندێ بڕیاردا کو ل خانیێ وی ل (ئەرستری) بهێتە دەستەسەرکرن، ب مەرجەکی ژ ئێدی وێڤە بیرو باوەر و بیردۆزا خۆ بۆ هیچ کەسەکی نەبێژیت بیردۆزا کوپەرنیکۆسی ل سەر ئەزمانێ وی نەهێتە گێران ڤە، پاشی دادگەها تەفتیش ب جاسووس و پۆلیس و قەشەیێن خۆ چاڤدێری و سەرپەرشتیا گالیلۆی دکر.

ئەڤی زانای گەلەك کەساسی و هەژاری ل دویماهیا رۆژێن ژیانا خۆ دیتن، ل سالا (١٦٣٤)دا کچا وی یا خۆشتڤی وەغەرکر، جەرگێ وی سووت، وهەست وهۆش نەمان، ل سالا (١٦٣٦)دا نەساخ بوو وهەردوو چاڤێن وی کورە بوون، ل سالا (١٦٤٢) د وی خانیێ دەستەسەرکری دا وەغەر کر، وئەڤە سالا مرنا وی یە، لێ گالیلۆ وەك یادگارەکا نەمرە دناڤ کۆرێ زانست و کۆمەلاّ زانایاندا.

دۆزا گالیلۆی ژ وان دۆزایە کو زۆرداریەکا روون و ئاشکەرا تێداهەیە، ئەو جۆرێ خەلەتیێ تێدا دیاردبیت کو گەلەك جاران دادگەە دادپەروەریێ ل بن پێ دادنن ژبەر مەرەمێن تاکە کەسی.

گەلەك جاران دەلیڤە پەیدادبیت دادپەروەری ل بن پەردا ناپاکیێ دا دهێتە ڤەشارتن، چرایێ راستی و سەربەستیێ و ئازادیێ ل بن هێزا ڕەشی و نەهەقیێ دهێتە ڤەمراندن.

ژ گۆڤارا گەلاوێژ ژمارە (٩ - ١٠) ل سالا (٣)یێ (١٩٤٢) ب دەستکاریيەکا کێم هاتیە وەرگێران.

ڕاڤەکرنا پەیڤان:

نەریت : عرف وعادەت.

زۆری : زولم.

بیردۆز : تێور.

دان و ستاندن:

١-کۆ پەرنیکۆس وگالیلۆ کی بوون؟ و چ دزانی دەربارەی بیردۆزا وان؟

٢-ئەرێ ئەو دادگەها کو بۆ گالیلۆی هاتییە دانان ناڤێ وێ دادگەها تەفتیش بوو، لنك تە ئەوا دادگەە و حوکمێ وێ یا ڕەوابوو؟ بۆچی؟

٣- ئەرێ تۆ دشێی ناڤێ چەند کەسەکان یان رویدانەکان بێژی کو ب ڤی رەنگێ حوکمەکێ ناهەق ل سەر هاتبیتە دان؟

ژناڤبرنا نەخواندەڤانیێ پێنگاڤەکا

بوێرە بۆ بنیاتنانا مرۆڤی نوی.

بەرهەمێ زۆر و دابەشکرنا دادپەروەرانە

وەسان دهێتە گوتن کو نڤیسەرێ ب ناڤ دەنگێ ئنگلیز (بەرناردشۆ)، جارەکێ دئاهەنگەکێ دا چاڤێ وی ب ئێك ژ سەرمایەدارێن مەزنێن بەریتانیا دکەڤیت، کابرایێ سەرمایەدار یێ قەلەو و چوار مل و وزگ مەزنە، وەکی ئەم دزانین بەرناردشۆ ژی یێ زەر ولاوازو زراڤ وسەر رویت بوویە.

کابرایێ سەرمایەدار دبێژتە (بەرناردشۆ)یێ نڤیسەر:

-ئەوێ تە ببینیت وەسا دێ زانیت، کو ل بەریتانیا برسە و خەلایە و نەبوونی یە، نە نان دەست کەڤیت ونە خوارن.

-بەرناردشۆی بەرسڤا وی دا، وگوت:

لێ ئەوێ تەبینیت وەسا دی زانیت کو هۆیێ ئەوێ برس و خەلا و نەبوونیێ تۆی وهەر چ بەرهەم و نان و خۆراکی ل بەریتانیا هەبیت تە یێ بری بۆخۆ دا بخۆی وتێرا کەسێ نەمایە.

دیارە ئەڤ ئاخفتنا خۆش دهێتە ڤەگێران، چونکو مەرج نینە سەرمایەدار هەر یێ قەلەو زۆر خۆربیت، چونکو گەلەك جاران هەیە کابرا ملیۆن زێر هەنە و ژبەر نەخۆشی و نەساخیێ نەشێت پاریەکی ب دلێ خۆ بخۆت.

مەکسیم گۆرگیێ نڤیسەرێ مەزنێ سۆڤێتی جارەکێ دچیتە ئەمریکا وحەز دکەت ئێك ژ خودانێن ملیۆنان ببینیت، لنك گۆرگی یا سەیر بوو کو کابرایێ ملیۆنێر گەلەك یێ لاوازە ورەنگ زەربوو، ژبەر نەخۆشیا شەکرێ وچەند نەخۆشییێن دی هەر چ خوارنێن خۆش ژێ هاتینە قەدەغەکرن، گۆرگی دبێژیت:

بەری نهۆ من وەسا دزانی ملیۆنێر پێدڤی یە زەلامەکێ گەلەك قەلەو بیت، حەفك ستویربیت، ب کەلەخ و سوور و سپی بیت، رۆژێ چەند مریشك و عەلوك وچەند سێنیکێن پەقلاوێ دخۆت، لێ من ملیۆنێر وەسا دیت، دلێ من زۆر پێ ڤەما، هندە وژدانا خۆ ئازار بدەت، وهند خەلکی ئازار بدەت، وزەحمەتا وان بخۆت و هندەك جاران ب دەهان هزار بدەتە کوشتن، شەڕی ب هل ئێخیت د اکو چەکی بفرۆشیت وپارەکێ زۆر پەیدابکەت، لێ نەشێت هندی بچویکترین کرێکارێ ئێك ژ کارگەهێن خۆ سوود و مفا ژ هەوڵ ولەشێ ساخێ خۆ ببینیت.

گۆرگی دگەل ڤێ چەندێ پرسیاردکەت: بۆ چ کابرایێ ملیۆنێر ئەڤی کاری دکەت وئەڤ پارێ زۆر بۆ چی یە؟

رەنگە ئەڤ نەخشەو تابلۆیە مەکسیم گۆرگی ژی هەر ژدەڤ خەیالا خۆ ئینابیت وەکو تشتەکێ خۆشی وگالتە پێڤەدیاربیت. لێ ئەڤەژی وئەو ئاخفتنا خۆشا مە ل سەر زمانێ بەرناردشۆ ڤەگێرای دبنیاتدا رامانەکا زۆر کویر تێداهەیە ودیمەنەکێ رژێما سەرمایەداری یە، رژێما چەوساندن ورەنج خوارنێ دیاردکەت.

کۆمەلّەکا زۆر ژ زەحمەت کێشان، ژ جوتیاران و کرێکاران ڕەنج ددەن، چ خێر و بەرەکەت هەیە، بەرهەمی دئینن، جەرگێ ئەردی شەق دکەن و دادپۆشن و ئاڤ ددەن و بهێزا خۆ وب هەمی شیان و دەمێ خۆ شەڤ و رۆژ کاردکەن، دسەرمایا زڤستانێ دا ول گەرما هاڤینێ دا، د رۆژانێن دل تەنگێن پایزێ دا، ول بەر بهاراندا بەردەوام یێ ل بەرهەم ئینانێ و پاراستنا وی بەرهەمی دا نا راوەستن، ئەردی پڕ دکەن ژ بەرهەمێ جوانوشرین وب مفا،

ئەو دزۆرن و بەرهەمێ وان زۆرترە، لێ ئەو بەرهەمە بۆ کێ یە؟ و چەوا دهێتە دابەشکرن؟

دەمەکە فەیلەسووف وهۆزانڤان خەونێ ب هندێ ڤە دبین کو ئەڤ بەرهەمێ زۆر ب سەر وان بەرهەم هێنەران بهێتە دابەشکرن، وههر کەسەکی بەهرا وی بەربکەڤیت، ئەنجام وبەرهەمێ رەنجا خۆببینیت، لێ کەنگی ئەڤ خەونە بۆیە راستی؟ کەنگی بوویە خودانێ ڤێ رەنج و خێرو بەرەکەتێ کەیف وخۆشی ب زەڤی و ئاڤا خۆ ببەت وب داخ و حەسرەتا نەخۆشی وئازارێ مالێ ئاڤایێ نەکەت؟

مێژوو بەری رژێما ئیشتراکی، هیچ رژێمەکا دی نەدیتیە، کو بەرهەمێ زۆر، عادلانە و ول دویڤ ئیشتراکییەت هەر ئەڤە نینە کو (دنکێن گەنمێ ب پیت و بەرەکەت بکەڤنە دعمباران دا) و ئەو عەمبارە ژی ب ڕازەمەندیا هەمی خەلکی بۆ وان بیت یێن زەڤیێ بچینن، بەلکو ئیشتراکییەتێ پلا بەرهەم ئینانێ بلندکرییە، ل گوندان هێدی هێدێ تەکنیکا نوی دچاندنێدا یێ بکاردئینن، باژێرێن بەری پاشکەڤتی یێ دهێتە ئاڤەدانکرن ویێ پێش دکەڤن، نموونا شارستانەیتێ یە، پیشەسازی تازەترین بەرهەمێ داهێنانا مێشکێ مرۆڤێ تازەیە، ئەڤ ههمیە ژی مولکێ هەمیانە، بەرهەم ژی بۆ هەمیانە. کۆشك و تەلارێن تاکە کەسی یێن سەرمایەداران دێ بنە مولکێ گشتی ودگەل وان خانوو و بەرەیێن گەورە دێ سەر کارگەر و بیر روونـاك و هەمی کەسان دا ل دویڤ خێزان و پێویستیێ دێ هێنە دابەشکرن.

هەتا دهێتە سەر نەخۆشیێ و پزیشك و دەرمان و نەخۆشخانە وەك ئێك بۆ هەمیانە وبێ پارە دێ هەمیا بن ونابنە رێكەك بۆ پركرنا بەریكێن هندەكان ب پارا وخەلكی رویت بكەن.

داینگەهـ و باخچێن زارۆیان و قوتابخانە و خواندنا بالا و هزارەها پرۆژە و كارخانێن مەزن بۆ هەمیانە، بۆ زارۆیێن جوتیار و كارگەە و فەرمانبەر و بیر رووناك و هەمی كەسان وب ئێك رەنگ دێ هێنە پەروەردەكرن بۆ نیشتمانی و وەلاتی بەختیاریێ پەیدادكەن. ئەڤەژی هەمی بەرهەمن. بەرهەمێ زۆر وب پیت وخێرن، ب پەروەردانە دهێنە دابەشكرن وبۆ هەمیانە، نموونا ژیانا بەختەوەرا خەلكی یە. تا كاروانێ خەباتا زەحمەتكێشانێ بەرەڤ پێشتر بچیت . . ئەڤ بەختیاریە د زێدەبوونێ و كویر بوونێ وهەمەرەنگیێ دایە. هەر ژیانە و كاروانە و سەركەفتن وشادی . . . ئاشتی بۆ گەلان وشادی وبەختیاری وبەختەوەری بۆ هەمی لایەكی.

دان و ستاندن:

١-ئەرێ تۆ دشێ تشتەکێ وەسان ب ڤەگێری کو نێزیکی ئاخفتنا بەرنادشۆ و گورکی بیت.

٢-تۆ چ دەربارەی بەرنادشۆ و گۆرکی دزانی؟

٣-بۆچی درژێما دەرەبەگێ وسەرمایەدارێ دا زۆر جاران رێك ل بەرهەمێ زۆرێ دهێتە گرتن؟

٤-چەوا بەرهەمێ زۆر بۆ هەمیانە؟ دچ رژێم دا؟

٥-چەوا خەلك ژیانا بەختەوەر بۆ خۆ پەیدادکەن؟

٦-هەڤبەرکرنێ بکە دناڤ بەرا رژێما سەرمایەدار و ئیشتراکی دا ژ هەمی لایەکی ڤە.

جڤاکێ خواندەڤان جڤاکەکێ پێشکەفتی یە.

کەرکووك

کەرکووك ئێکە ژ پێنج باژێرێن مەزنێن باکووری عیراقێ و باژێرێ چواری یە ژ کوردستانا عیراقێ، باژێرەکێ گەلەکێ کەڤن وب ناڤ و دەنگە، یادگارا رۆژهەلاتێ کەڤنە و ژ دەمێ کەڤن وەرە مایە تانهۆ. باژێرێ کەرکووکێ (١٢٦٠) هزار و دووسەد وشێت پێیا یا بلندە ژ رویێ ئەردی، و (٢٨٥) دوو سەد و هەشتێ وپێنج کیلۆمەتران ژ بەغدا یا دویرە. پاناتیا دەڤەرا کەرکووکێ (٢٠٨٠٠) بیست هزار و هەشت سەد کیلۆمەترێن چوار گۆشەیە. ژمارا دانیشتیێن وێ نزیکی (٤٦٠٠٠٠) چوار سەد وشێست هزار کەسە. پارێزگەها کەرکووکێ ژ شەش قەزایا پێکهاتییە:

١-قەزا کەرکووکێ: پێکهاتییە ژ ئەڤان ناحیا:

قەرە حەسەن ، پردێ شوان ، تازە ، دووبز

٢-قەزا کۆری: پێکهاتیە ژ (٤) چوار ناحیا:

پێباز، قەرەتەپە ، سەرقەلا، جەبارە.

٣-قەزا تووزخورماتوو: پێکهاتیە ژ (٤) چوار ناحیا:

قادرکەرەم ، داقووق ، ئامەرلی ، سلێمان بەگ.

٤-قەزا چەمچەماڵ: پێکهاتیە ژ (٢) دوو ناحیا:

ئاغجەلەر و سەنگاو.

٥-قەزا حەویجە: پێکهاتیە ژ (٢) دوو ناحیا:

ریاز و حەویجە.

٦-قەزا کەلار .

پشکا زۆر ژ خەلکێ کەرکووکێ و دانیشتیێن وێ مژیلی چاندنێنە، گەلەك دەخل و دان و برنج و نیسك و نۆك و ماش و پەمبی و کونجیێ دچینن، پشکەك ژی مژیلی شڤانیێ نە، وهندەکێن دی ژی ب کڕین و فرۆشتن و بازرگانیێ ڤە دمژیلن. ژبەر نەبوونا ژێدەرێ مێژوویی یێ تمام دیارکرنا سەردەمێ دروستکرنا باژێرێ کەرکووکێ کارەکێ زۆر ب زەحمەتە. د دوو پەرتووکێن کەڤنێن کلدانی دا باسی ڤی باژێری هاتییە کرن. ل سالا (١٨٦٩) دا مەتران ئەردەشێر پەرتووکەك وەرگێرایە سەر زمانێ تورکی و دانەیەك ژڤێ پەرتووکێ نهۆ ل دێرا کلدانییێن کەرکووکێ دایە ل قەلایێ. لێ پەرتووکا دووێ کو ب ناڤێ (دەنگ و باسێ شەهید و قدیسان)ە سالاً (١٨٩١) قەشە پۆلس بێجانی ل باژێرێ لایبزیك گەهاندییە چاپێ.

وەکو دناڤەڕۆکا ئەڤان هەردوو پەرتووکان دا دەردکەڤیت پاشایێ ئاشوری سەردناپاڵ فەرمانا ئاڤاکرنا باژێرێ کەرکووکێ دایە و هزار کەسێن ئاشوری ل باژێرێ نوی دا نێشتەجێکرینە.

ل وی دەمێ کو ئەسکەندەرێ مەکدۆنی ولاتێ میزۆپۆتامیا داگیرکری دەڤەرا کەرکووکێ بوو پارچەیەك ژ ئاخا ئیمبراتۆریەتا وی یا مەزن. پشتی وەغەرکرنا ئەسکەندەری ولاتێ وی دناڤ بەرا سێ فەرماندەیێن لەشکەری هاتە دابەشکرن، باژێرێ کەرکووکێ کەفتە بەر (سلۆکس)ی، ئەڤی فەرماندەری باژێرێ کەڤن رووخاند و سەر ژ نوی دروست کرڤە، شوورەیەکی گەورەی لە دەوری شار تەنی وشێست وپێنج قولە و دەرگەهێن مەزن بۆ دروست کرن، دەرگەهێ سەری ناڤێ وی (دەرگەهێ پاشای) بوو. وەسا دیاردبیت کو (تووتی) چێدبیت هاریکارێ (سلۆکس) ی بیت، وپشتی هینگی یێ بوویە سەرۆکێ باژێری، دسەردەمێ ئەڤی دا کەرکووك گەلەك پێشکەفت وناڤێ بوو (کەرخ -سلۆك). ل سالا (٢٤٧)ێ پێش زاینی قەراییا باژێرێ کەرکووکێ داگیرکر، ئەڤێ چەندێ زۆر ڤەدکێشا و سالا (٢٢٦)ێ پێش زاینی ئەردەشێر شیا کەرکووکێ ژ فەراییا وەربگریتە ڤە، ب ڤی رەنگی ئەڤ دەڤەرە کەڤتە بن دەستێ ئیرانیان تا سەردەمێ

پەیدابوونا عەرەبان ل ئەڤان هەرێمان ل سەر دەمێ (تەهماسب) قولی خان کو ب ناڤێ (نادرشا) یێ بەرنیاسە، فەلەیەکێ کەرکووکێ دهندەك نڤیسینێن خۆدا ئەڤ زانیارییانە دەرئێخستینە: (ل شەڤا ١٦ ژ کانوونا ئێکێ ل سالا ١٧٣٢ تەهماسبی باژێرێ کەرکووکێ داگیرکر، بەری هەمی تشتان قڕا جوهیێن باژێرێ ئینا، وگەلەك ژی ئێخسیرکرن، لێ خەلکێ باژێری ب پێکڤە بەرنگاریا ڤێ هێرشێ کرن وبێ وەستیان ل خەباتێ دبەردەوام بوون وسێ دەمژمێرا ڤەکێشا، هەردوو لایەنان زیانێن بێ سنوور دان، وگەلەك کەس ژی هاتنە کوشتن، تەهماسب نەچار بوو باژێری بهێلیت و قەستا گوندێ (قۆریە) کو دەمژمێرەکێ ژ باژێری یێ دویر بوو. پشتی رویدانا ئەڤێ کارەساتێ، خەلکێ باژێری جارەکا دی دەست ب ئاڤاکرنا باژێری و دروستکرنا خانیان کرن. رۆژ بۆ رۆژێ باژێر پێشکەفتی و مەزنتر دبوو. باژێرێ کەرکووکێ نهۆ ژ دوو پشکان پێکهاتییە، پشکا ئێکێ بلنداهی یە کو دبێژنێ قەلا، وپشکا دووێ ژی دبێژنێ پانیا قۆ ریەیێ. قەلا کەرکووکێ دەڤەرەکا ستراتیجی وئاسێ و سەختا ڤێ هەرێمێ یە، وژبەر هندێ بوو هەردەم خۆ ژ هێرشا دۆژمنی پاراستییە. ژکەڤن وەرە فەلەیێن کلدانی ل قەلایێ

دئاکنجی بوون و گەلەك خانووبەرێن جوان تێدا دروست کر بوون. ل وەرزێ بهارێ دا باژێرێ کەرکووکێ دیمەنێن رەنگا و رەنگ و قەشەنگ لێ پەیدادبن، ب تایبەت دیمەنێ دەشتا خوارێ وسەرسنگێ قەلایێ گول و شینکاتی وان دخەملینیت. ل قەلا کەرکووکێ دا دوو مزگەفتێن زۆر کەڤن هەنە وتانهۆ یێن ماین، ئێك ژوان ناڤێ وی (مزگەفتا ئولۆو)یە ودبێژنێ ژی (مەریەمانە)، ویا دووێ ناڤێ وێ (دانیال پێغەمبەر)ە. فەلە دبێژن: دبنیاتدا ئەڤ دوو مزگەفتە دێرێن دیانان بوون، و گۆرێ حەنانێ و عەزاری و میشائیلی دناڤ مزگەفتدا دووێ دانە، لێ جوهی دبێژن: دانیال پێغەمبەر دمزگەفتێ دا هاتییە ڤەشارتن.

ئەگەر تەماشەی بیروڕایێن مێژوونڤیسان بکەین دێ بینین بەرۆڤاژی بۆچوونا هەیە، مێژوونڤیس دبێژن: دانیال پێغەمبەر ل (خۆزستان)ێ یێ وەغەرکری ول باژێرێ (شووشتەر) یێ هاتییە ڤەشارتن. هەتا نهۆ نەهاتییە زانین کو ل چ سەردەم دا پشکا خوارێ ژ کەرکووکێ هاتییە ئافاکرن، ژ دەڤێ هندەك کەسانێن پیر هاتییە گوه لێ بوون کو رەنگە ل سالا (١٧٢٩)ێ دا خەلکی خانووبەرێن ل رەخێ خوارێ یێ قەلایێ دروستکربن، بەستا (خاسە) باژێرێ کەرکووکێ دکەتە دوو کەرت، قەلا و هندەك ژ تاخێن دی

کەڤتنە لایێ دەستێ چەپێ یێ بەستا (خاسە) کو دبێژنێ رەخێ رێکا سلێمانیێ، لێ لایێ وێ یێ دەستێ ڕاستێ کو نهۆ مەزنترە، لایێ قۆریەیە، ئانکو هەڤلێرێ و بەغدا دبێژنێ، تاخێن رەخێ قەلایێ ئەڤەنە:

(میران ، حەمام موسلیم ، حەمام مەسیح ، ئاغالق ، ئیمام قاسم ، زیندان).

لێ تاخێن رەخێ دی یێ دووێ یێن ب ناڤ و دەنگ ئەڤەنە: (قۆریە، شاترلو، ساری کەهە).

ل کەرکووکێ گەلەك خانووبەرێن جوان و کۆگەو یانە و گازینۆ و قوتابخانەیێن کوڕ و کچ و بارەگایێن میری و ئاڤ و کارەبا و نەخۆشخانە و باخ و پارك و دام و دەزگایێن منداڵان و فرۆکخانە و یستگەها شەمەندەفر و تەلەفزیون دهێنە دیتن. هەر دیسان جادەیێن ڕاست و فرەە و رووناك ب تیشکا کارەبێ و خەملاندی ب دارو درەخت ودیمەنێن جوان دهێنە دیتن.

ل باژێرێ کەرکووکێ نزیکێ (١٠٠) سەد جهێن ئایینی ژ مزگەفت و خانەقا و تەکیە و دێر و کلیسە هەنە، جهێن هەرە ب ناڤ و دەنگێن موسلمانان تەکیا نەجیب جەباری و تەکیا تاڵەبانی و خانەقایا سەید ئەحمەد و مزگەفتا (خادم السجادە) نە.

خانیێن کەڤنێن کەرکووکێ ل سەر ئەندازیاریا کەڤنا رۆژهەلاتی هاتینە دروستکرن، حەوشێن مەزن هەنە، و ژدوو هەلاتی هاتینە دروستکرن، حەوشێن مەزن هەنە، و ژدوو نهۆمان پێکدهاتن وب بەر و گێچێ هاتینە دروستکرن، لێ خانیێن نوی ب تایبەتی ل تاخێ شاترلوو ل سەر ئەندازیاریا نوی یێ ئوروپی هاتینە دروست کرن. ل جهێ حەوشێن کەڤن باخچەیێن تێدا هەین. ئاکنجیێن کەرکووکێ ژ نەتەوەیێن کورد و تورکمان و عەرەب پێکهاتینە دگەل هندێ هندەك نەتەوەیێن دی یێن کێم ژی دناڤ دا هەنە وەکو ئەرمەنا، پتریا ئاکنجییان ل کەرکووکێ ژ ئەڤان هۆزو ئیجاخانە:-

شوان ، تاڵەبانی ، داوودە ، سارْەیی ، زەنگەنە ، زەند ، ڕۆژ بەیانی ، پاڵانی ، کێچ ، لەك ، وەندی ، بەرزنجی ، عەرەب ژی ژ ئەڤان ئیجاخان پێکهاتینە:-

عوبێد ، جبور ، حجێش ، ئەلبوو حەمران ، نەعیم ، کوڕوی ، حەرەب ، عەززە ، سعێدات ، سایح ، بەنوو زەید. تورکمان ژی ژ ئەڤان ئیجاخێن تاترا و بەیات پێکهاتینە. کەرکووك باژێرەکە مەلەڤانیا دناڤ زەریایا گازێ دا دکەت، ژبەر هندێ ژی دبێژنێ باژێرێ (زێرێ رەش). سەنتەرێ سەرەکیێ گازا کەرکووکێ دکەڤیتە بابا گورگور کو دکەڤیتە باکوورێ رۆژئاڤایێ باژێرێ کەرکووکێ. رۆژا (١٤)ێ ژ هەیڤا مارس ل سالا

١٩٢٥ پەیمانەك دناڤ بەرا عیراق و كۆمپانیەكا ئینگلیزی د بواری دەرئێخستنا گازێ دا هاتە مۆركرن. ل دویڤ بەندێن ئەڤێ پەیمانێ كۆمپانیا ئینگلیزی بۆ هەیە هەتا ماوێ حەفتێ و پێنج سالیێ سوود و مفای ژبەرهەمێ دەڤەرا گاز لێ وەربگریت. ب مەرجەكی هەمی دام و دەزگا و كەرستێن كو بۆ ڤی پرۆژەی هاتینە خەرجكرن پشتی تمام بوونا وێ دەلیڤێ و ماوەی ب خۆڤایی ببنە مولكێ عیراقێ، پشكا عیراقێ ژی ژ هەر تەننەكا گازێ چوار شلینێن زێرێ بن. ئەوا ل جهێ هەژی گوتنێ ئەڤەیە كو دمێژوویا دەرئێخستنا گازێ دا هندەك كارەسات هاتینە رویدان. ل رۆژا (١٤)ێ ژ چریا ئێكێ ل سالا (١٩٢٧) بیرەك ژ بیرێن گازێ پەقی و دئەنجام دا چەند كەسەك هاتنە كوشتن و لافاوا گازێ ب هەمی جهەكی دا بەلاڤ بوویە. كۆمپانیان وەسان زانی كو باشترە گاز بێی پالاوتن و بژارەكرن بهنێرنە ژ دەرڤە، بۆ ڤێ چەندێ ل سالا ١٩٣٢ێ دوو بۆری یێن گازێ ژ كەركووكێ هاتنە كێشان بۆ حەدیسە ژ (قەراغ)ێ رووبارێ فوراتێ، ول وێرێ كرنە دوو خەت، ئێك ژوان بۆ باژێرێ تەرابلوسێ شامێ كو درێژاهیا وی (٦١٠) كیلۆمەترە، یێ دووێ بۆ باژێرێ حەیفا كو ب درێژاهیا (٧٤٧) كیلۆمەترە. سالا (١٩٤٨) بۆریا حەیفا هاتە برین، ل جهێ وێ ل سالا (١٩٥٢) بۆریەكا

دی هاتە کێشان بۆ باژێرێ بانیاس ل سوریایێ.

دیمەنێ کەرکووکێ دشەڤ دا گەلەکێ جوان و نایابە، رووناهی ژ ئاگرێ مەزنێ بۆرییێن گازێ دهێتە دەرێ، ئەڤ ئاگرە یێ نەمرو هەمیشەیی یە. مێژوو ب سەردا هات و کارەساتێن باب و باپیرێن مە ڤەدگێریت، باژێر وەکو بویکەکا خەملاندی و جوان دناڤ رووناهیا نازکرا هاتییە پێچان، ئەگەر ل سەر لووتکا چیای و گوند و باژێرێن دی یێن کوردستانێ نەورۆزێ چرا هەبن وببنە چراخان، هەمی شەڤێن باژێرێ کەرکووکێ نەورۆزن.

گولا میخەك

ناڤێ میخەك ب زاراڤێ خویێ لاتینی (داننەس كاریۆپلیسیا) یە، و (كاریۆپلیسیا) ب تنێ واتا وێ: سەر ب خێزانێ، و (داننەس) ژی واتا وێ: میخەك، كو هەمی ب پێكڤە دبیتە: سەرخێزانا میخەك یان خێزانا میخەك.

شوینواری بنەرەتێ ئەڤی ڕووەكی چیایێن نورماندی و میرەیە، و ژویرێ ب جیهانێ بەلاڤ بوویە، گولا میخەك ل باخچە و باخچەڤانێدا گرنگترین گولە. گولەكا جوان و رێك وپێك وب دیمەن و بێهنەكا خۆش ودلڤەكەر هەیە، ودشیاندایە ب دەستك بهێتە پێشكێش كرن، یان دگولدانی دا بهێتە دانان، وماوەیەكێ زۆر ب گەشی وجوانی دمینیت، میخەك ڕووەكەكە ئەگەر مەبڤێت ژلایێ ئەكادیمی بنیاسین و ژ رووەكێن دی جودا بكەین، دێ ب ڤی جۆری بێژین:

١-قەد و بالایێ میخەكێ یێ باریك و زراڤە، وبەرگریا شكاندن و چەماندنێ ناكەت.

٢- دبهارێدا گولان ددەت ول دەست پێکا هەیڤا چریا دووێ هەتا مایسێ دمینیت.

٣-گولێن وێ کت کتن، وهەر گولەکێ پێنج پەڕێن رەنگین هەنە، وجۆرەکێ دی هەیە گولێن وێ کت کت نینن، دپڕن و پەڕێن وێ ژ پێنجان پترن ل دویڤ جۆرێ گولێ.

٤-بەلگێن وێ دستویرن و ددرێژن و دکەسکن.

مێخەك د چ زەڤی دا دهێتە چاندن وچەوا دهێتە زبل کرن؟

مێخەك دههمی جۆرێن ئاخێدا دهێتە چاندن، ڤێجا ئەڤ ئاخە یان رەق وتوند بیت. . یان ژی یا نەرم وپۆخ بیت، ب مەرجەکی زبل کرنا زەڤیێ یاب هێز و باش بیت. لێ هندی ئاخ نەرمترو قەوژارتر بیت زبل کر ن دێ چاکتر وباشتر بیت و زویتر گول دێ گەشێ کەتن، (ژەندەل)ێ ڕووەکناس یێ ب ناڤ و دەنگ ل سالا (١٩٣٨)ێ دا تاقیکرنەك دەربارەی هۆیێ شەقبوونا کاسا گولا مێخەکێ سازکر، دەرکەت ژ ئەگەرێ زۆر زبل کرنا وی و زۆر مێشتنا فۆسفۆری. هەر دڤی بواری دا (کە نەرس بلیهارت)ێ رووەکناسێ ناڤدار ل سالا (١٩٣٢)دا

تاقیکرنەکا دی سازکر و سەڵماند کو هۆیێ سەرەکی زێدە مێشتنا باێرو ژینیە، وئەو ژی ساخکرفە کو تەمەت کەچکەکێ چایێ ژ زبلێ خوینا هشکری تێرا بڕەیەکێ ژ گولاّ مێخێ دکەت و گول یا گەشێ دکەت وپێ مەزن دبیت.

لێ چاکترین زبل. زبلێ تەویلە و زبلێ کیمیایی یە وب تایبەتی زبلێ نیترۆ فوسکا کو هەرسێ سرۆشتیێن نایترۆژین و فۆسفۆرو پۆتاسیوم تێدانە و زۆر ب کارتێکرنن.

هەر ئینجایەکا گولاّ مێخێ (١٥ - ٢٠) گم زبلی دڤێن، باشترین دەمێ زبل کرنێ پاییزەکا درەنگە، کو ل وی دەمی گۆپکە و پشکۆژان ددەت.

مێخەك چەوا دهێتە ئاڤدان؟

نابیت بهێلین ئەڤ گولە تێهنی ببیت هەر دیسان نابیت تێر شەە ژی ببیت، چونکە ئاڤا زۆر باشیێن ئاخێ دێ بەرزەکەت و دێ کون و دەرزێن ئاخێ گریت و ئەو هەوایێ تێدا دێ دەرئێخیت وئەگەر هەوا ژی تێدا نەما ئەو ڕە و ریشالێن وێ ژبەر نەبوونا ئۆکسژینی دخەندقن وژکار دکەڤن و نەشێن چ بمێژن و رووەك بەرەڤ لاوازیێ دچیت ودمریت. ڤێجا ژبەر هندێ ئاڤدانێ پەیوەندی ب ئەڤان خالێن خوارێ ڤە هەیە:-

١- **جۆرێ ئاخێ:** ئاخا نەرم پۆخ پتر ژ ئاخا رەق ئاف دڤێت، چونکە رووەکی زوی زوی ئاف دڤێت، هەروەسا ل وان ئاخان ئاف زویکا هەلمێ ددەت.

٢- **جۆرێ هلدانێ:** دەمێ رووەك گولێ ددەت نابیت بهێتە ئاڤدان، ئەگەر بهێتە ئاڤدان دێ گولان وەرینیت، ڤێجا ئەگەر مە بڤێت بزانین کانێ رووەك یێ تێهنییە یان نە. پێدڤییە ئاخا وێ ب هەلکولین و سەحکەینێ وئەڤ هەلکولینە ب ئەندازا

(١,٥) گرێ بیت. وئەگەر ئاخ یا هشك بوو ئەو پێدڤی ئاڤدانێ هەیە.

گول مێخەك چەوا زۆر دبیت؟

گول مێخەك ب دوو رێكان دهێتە زێدەكرن:

١- ب تۆڤی: باشترین دەمێ تۆڤكرنێ ژی هەیڤا ئادارێیە.

٢- ب قەلەم چاندنێ: باشترین دەم بۆ ڤی جۆرێ زێدەكرنێ هەیڤا شواتێیە.

جۆرێ ئێكێ یێ چاندێ گەلەك بەلاڤ نینە، وئەگەر مە بڤێت جۆرێ گولەكێ یێ نوی بەلاڤ بكەین دێ ب تۆڤی زێدەكەین و گولێن باش و مەزن دێ پەیدابن، ڤێجا پێدڤییە تۆڤێ وی یێ پاقژ بیت ویێ بژارتی بیت و ئەو زەڤیا بۆ دهێتە ئامادەكرن پێدڤێیە یا نەرم و پاقژ و ب زبل بیت و پشتی چاندنێ تۆڤ نابیت ژ (٣-٤) ملیمەتران زێدەتربیت وئاڤ باشتر لێ بهێتە رەشاندن هەتا تۆڤ شێن ببیت، دەمی (٤-٦) بەلگێن كەسك ژێ دەردكەڤن هینگێ دێ هێنە ڤەگوهاستن بۆ جهێن دی، لێ پێدڤییە ئەو جهێ بۆ دهێتە ڤەگوهاستن یێ بەرهەتاڤ بیت ونەل بەر سیبەرێ بیت. دگەل هندێ ژی ل دویڤ ڤێ ئەزموونا كو زانایێ ناڤدار (هوللی) كری هندەك جۆر هەنە ئەگەر ل بەر سیبەرێ بهێتە چاندن ژ كلۆرۆفیلی دێ بهێزتربیت.

مێخەك چونكو تایێ وێ لاوازە ویێ راستە ناڕاوەستیت و دچەمیێت، پێدڤییە چەپەری بۆ دانین داكو نەهێتە چەماندن وبهێتە پاراستن وپێدڤییە ڤان خالان ل بەرچاڤ وەرگرین:-

١-هەر مالكەك دێ تایەكی یان چلیەكێ (٥٠) سانتیمەتری دێ هێنە چكلاندن و ددویڤدا دەزی دێ پێڤە هێتە گرێدان و ژ چەماندن و شكاندنێ دێ دهێتە پاراستن.

٢- یان سێ تایێن (٥٠) سانتیمەتری ل دەوروبەرێن مالكەكێ دێ هێنە چكلاندن ل شوینا دەزی تێلێ تێ دئالینن. ب مەرجەكی ئێك ژوان ژناڤ قەدی تایی بەرەڤ خوارتر ویێ دووێ ژ نیڤێ بەرەڤ خوارتر و مالك دكەڤیتە دناڤ بەرا ڤی پەرژانێدا (٣ -٤)، وسێ چوار بەلگێن سەری نەبیت نابیت چ تشتێن دی پێڤە. بمینیت دەمێ قەلەم ژێ دهێنە برین دڤێت ل بن گرێكا بهێنە برین و سەر تایێن وان بێنە قوساندن، ئەگەر نە هەلم باش دەرناكەڤیت.

پشتی هینگێ کو قەلەمان دبڕین دێ ب ئەڤی رەنگێ خواری چنین:

١-پێدڤییە ئاخ یا نەرم بیت.

٢-پێدڤییە ئاخ ب ئەندازەیا (٢سم) بهێتە کویرکرن.

٣- پێدڤییە قەلەم هەر ئێك ژ یێ دی (٣سم) دویربیت وب رێز بهێتە چاندن.

٤-پێدڤییە هەر رێزەك ژ یادی (٣سم) دویر بیت.

٥- پشتی چاندنا قەلەمان پێدڤییە بهێتە ئاڤدان وب چ رەنگان نەمیننە تێهنی وپشتی (٦-٧) حەفتیان قەلەم دێ گەشێ و دێ دەست ب ڕە داکوتانێ کەن و دێ بۆجهێ پێدڤی هێنە ڤەگوهاستن و هەر ئێك ژ یێن دی (٣٠-٤٠) سم دویرتر دێ هێنە چاندن.

پێڕست

ژ	بـابـەت	لاپـەڕە
١	پێشەکی	٣
٢	بەشێ ڕێزمانێ	٥
٣	جۆرێن پارستەیێ	٦
٤	تمامکەرێ کاری (بەرکار)	١٢
٥	تمامکەرێ کاری (تمامکەرێ بەیاریدە)	١٩
٦	جهناڤێ خۆیی	٢٥
٧	جهناڤێ هەیی	٣٥
٨	هەڤاڵناڤێ بکەر (هەڤاڵناڤێ بکەر یێ داڕێژتی)	٤٠
٩	هەڤاڵناڤێ بکەر (هەڤاڵناڤێ بکەرێ لێکدای)	٥٠
١٠	هەڤاڵناڤێ کراو (هەڤاڵناڤێ کراوێ داڕێژتی)	٥٨
١١	هەڤاڵناڤێ کراو (هەڤاڵناڤێ کراوێ لێکدای)	٦٤
١٢	هەڤاڵکار	٧٣
١٣	تمامکرنا کاری ب هەڤالکارێ دەمی (کاتی)	٧٥
١٤	تمامکرنا کاری ب هەڤالکارێ جهی (شوێنی)	٧٩
١٥	تمامکرنا کاری ب هەڤالکارێ چوایی	٨٢
١٦	تمامکرنا کاری ب هەڤالکارێ ڕێکخستن	٨٧

ژ	بـابـــەت	لاپـــەرە
١٧	تمامكرنا كارى ب هەڤالكارێ چەندى	٩٢
١٨	ئەركێ هەڤالكارى دڕستەيێدا	٩٦
١٩	بەشێ ئەدەب	٩٩
٢٠	رێبازێن ئەدەبى	١٠٠
٢١	رۆمانتيكئەدەبياتێكورديدا شێوەيێكرمانجييياخوارێ	١٠٨
٢٢	ئەدەبياتێ رۆمانتيكا كوردى-شێوەيێ گۆران	١١٣
٢٣	ئەدەبياتێ رۆمانتيكا كوردى-شێوەيێ كرمانجييا ژووری	١٢٠
٢٤	ئەدەبياتێن كوردێن شۆڤيتيێ (جاران)	١٣٠
٢٥	جاسمێ جەليل	١٣٨
٢٦	پەخشانا كوردى	١٤٥
٢٧	كورتە چيرۆك	١٦٥
٢٨	شانۆگەرى	١٦٨
٢٩	بەشى نموونەيا ئەدەبێ	١٧٤
٣٠	سەييد ياقوبێ ماهيدەشتى	١٧٥
٣١	عەلى حەريرى	١٨٣
٣٢	مەحوى	١٩١

ژ	بـابـــەت	لاپـــەرە
٣٣	شێخ ڕەزایێ تاڵەبانی	١٩٦
٣٤	ناری	٢٠٥
٣٥	زێوەر	٢١١
٣٦	شێرکو بێکەس	٢١٩
٣٧	شێخغەیاسەدینئەقشبەندی	٢٢٣
٣٨	شێخ محەمەدێ خاڵ	٢٣٠
٣٩	ڕەوشەن بەدرخان	٢٣٥
٤٠	بەشێ خواندنێ	٢٣٩
٤١	خەج وسیامەند	٢٤٠
٤٢	تویتن	٢٤٧
٤٣	مقام و ئاواز و ئامیرێ مۆزیکا کوردی	٢٥٠
٤٤	خەییام	٢٥٨
٤٥	شیللی	٢٦١
٤٦	چوونا سەر هەیڤێ	٢٦٤

ژ	بـابـــەت	لاپـــەرە
٤٧	بشه	٢٦٧
٤٨	میکرۆبێن دۆست	٢٧٣
٤٩	شاعیر و نەتەوە	٢٨٠
٥٠	گالیلۆ	٢٨٢
٥١	بەرهەمێ زۆر و دابەشکرنا دادپەروەرانە	٢٨٧
٥٢	کەرکوك	٢٩٢
٥٣	گولا مێخەك	٣٠١
٥٤	پێرست	٣٠٨